

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

ROOMA KIRJANDUSE PÕHIJOOONI

TARTU 1971

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Lääne-Euroopa kirjanduse
ja klassikalise filoloogia kateeder

ROOMA KIRJANDUSE PÕHIJOOONI

Koostanud R. Kleis

TARTU 1971

K e s s õ n a .

Käesolev õppevahend, ülevaade rooma kirjandusest on määratud eeskätt kaugõppeüliõpilastele nende töö soodustamiseks (nagu ka varem ilmunud "Vana-kreeka kirjanduse põhijooni"). Praeguseni kasutusel olev I.M. Tronski antiikkirjanduse õpik (mille eestikeelne tõlge ilmus 1948.a. ja on ammu müügil lõppenud) on õpinguid alles alustavatele üliõpilastele liiga mahukas ja kohati raskepärane. Käesolev õppevahend annab põhilised teadmised kursusest ja hõlbustab ühtlasi ülalnimetatud õpiku kasutamist, juhtides tähelepanu tähtsamatele momentidele rooma kirjanduse arengus.

Rõõbiti kirjandusloo õppimisega tuleb tutvuda käsitletavate kirjandusteostega. Lähemal ajal on oodata "Rooma kirjanduse antoloogia" ilmumist trükist, seni võib aga kasutada Ü. Torpatsi "Näiteid rooma luulest" (rotaprintitrukkis). Rooma kirjandusteoste tundmaõppimiseks pakub head võimalust N.F. Deratani toimetatud antiikkirjanduse venekeelse krestomaatia II köide, mille 5. trükk ilmus 1958.a.

Lõpuks tähendatagu, et rooma kirjanduse arenemiskäigu paremaks mõistmiseks on tarvis tunda ajaloolist tausta. Rooma ajaloo peajoonete meeldetuletamiseks võib kasutada üldharidusliku kooli antiikajaloo õpikut.

Koostaja.

S i s s e j u h a t u s .

Antiikaja teine, rooma kirjandus tekkis märksa hilisemal ajal kui kreeka kirjandus. Kui Vana-Kreekas esimesed kirjanduse algust tähistavad teosed kuuluvad VIII-VII sajandisse e.m.a., rajab Rooma, latiinide hõimu keskne linnakogukond, kes aja jooksul laiendas oma võimu kogu Itaaliale, oma ladinakeelse kirjanduse III saj. e.m.a., seega 400-500 aastat hiljem.

Rooma orjandusliku ühiskonna arengus võib täheldada põhiliselt samu etappe mis Vana-Kreekaski. Klassiühiskonna tekkimine sugukondliku korra lagunemise ja orjanduse arenemise tagajärjel, orjatöö ekspluateerimisel põhinev tootmisviis, polis temale omaste klassivastuoludega ja vabariikliku korraga, järgnevalt orjanduse tohtu kasv, vabade väikeomanike laostumine, polise lagunemine ja siirdumine sõjalis-monarhistlikule diktatuurile, - kõik need protsessid ja nähtused on võrdselt iseloomulikud nii Roomale kui Kreekale. Ent Rooma orjandusliku ühiskonna tõus ja langus kulges mõnevõrra hilisemal ajal, teistsuguses ajaloolises ja geograafilises keskkonnas, erinevas rahvusvahelises olukorras. Aina võimsamaks tõusev Rooma alistab variseva Kreeka ning hellenistlikud riigid ja Roomas "kordub kogu protsess kõrgemal astmel" (Engels). Rooma keisririigis suurima teravuseni jõudnud orjandusliku korra vastuolud põhjustasidki lõpuks antiikühiskonna hukkumise V sajandil.

Kreeklaste kirjandus, kunst, filosoofia ja usund avaldasid suurt mõju rooma ideoloogiale. Kuid omandatavaid kultuuriväärtusi kohandasid roomlased oma vajadustele ja arendasid edasi vastavalt oma ajaloo eripärale. Vanakreeka kirjanduse mõju oli eriti silmapaistev rooma kunstiloomingu algusaegadel, antiikse polise kujunemise perioodil Roomas. Esimesed rooma kirjanikud tõlkisid kreeka kirjanduse teoseid, töödeldes neid vastavalt rooma ühiskonna nõudeile ja arusaamadele. Samuti pakkusid järgnevail aegadel mitme kree-

ka autori looming ja kreeka mõttevoolud jätkuvalt elavat huvi rooma kirjanikele. Roomlaste algupärane kirjandus kasvab sel alusel, mille oli rajanud eelnenud kreeka kirjandus.

Rooma kirjandus oli vahetult vanakreeka ja Lääne-Euroopa kirjanduse vahel. Niihasti renessansi ajastul kui ka XVII-XVIII saj. põhines antiiksuse suunav osa Lääne-Euroopa kirjanduses rooma, mitte aga kreeka sõnakunsti mõjustustel. Kreeka kirjandust õpiti tundma rooma kirjanduse vahendusel. Alles kodanlik neohumanism XVIII saj. tõi uue orientatsiooni, pöördudes vahetult kreeka kirjanduse poole. Seoses selle uue suunitlusega hakati aga XIX saj. rooma kirjandust alahindavalt käsitlema puhtmatkivana. Talle püüti omistada ainult vahendaja osa, mida olevat põhjustanud see seik, et ladina keel oli Lääne-Euroopas enam levinud kui kreeka keel. Sellist vaatekohta ei saa pidada õigeks. Tõsi küll, keskaja esimesel poolel ei tuntud kreeka keelt Lääne-Euroopas peaaegu üldse, kuna ladina keel oli üldlevinud. Kuid antiikkirjandus hakkas avaldama suurimat mõju Euroopa kirjanduslikule loomingle XV-XVI saj., mil kreeka keelt Euroopas juba osati. Ja kui Euroopas hakati antiikkirjandust tundma õppima eeskätt rooma kirjanduse kaudu, siis toimus see mitte seepärast, et kreeka keelt poleks osatud, vaid seepärast, et rooma kirjandus vastas enam tolle aja kunstimaitsele ja huvilaadile.

Ehkki mõlemad kirjandused kuuluvad ühte ja samasse etappi inimühiskonna arenemiskäigus ja kuigi ealt noorem rooma kirjandus sõltus õige suurel määral varem kujunenud kreeka kirjandusest, pole rooma kirjandus siiski koopia kreeka originaalist, vaid tal on oma spetsiifilised erijooned. Klassikaline kreeka kirjandus kuulub antiikühiskonna tekkimise ja poliisliku korra konsolideerumise ajajärku (Homeroose eeposed, atika perioodi kirjandus). Roomas oli lugu teisiti. Rooma kirjanduse õitseng (nn. kuldne ajajärk) langeb rooma polise lagunemise ja keisririigi tekkimise perioodi, seega hilisemale astmela antiikmaailma arengus. Kuldse ajajärgu rooma kirjanduses ei leia käsitlemist need

laiaulatuslikud ning keerulised küsimused, millega tegeles atika perioodi õhiskondlik mõte, kuid ta avab inimese sisemaailma peenemalt ja sügavamalt ja käsitleb elamusi märksa suurema intensiivsusega, kui me seda näeme kreeka kirjanduses. Selles seisnebki undsus, mille rooma kirjandus tervikuna võetuna lisab antiikkirjanduse üldisesse pannaami. Renessansile ja Euroopa absolutismi ajastule oli hilisantiikaja kultuur igati lähem kui polise kultuur; seda võib täheldada ka kirjanduse ja kunsti alal. On näiteks märkimisväärne, et rooma kirjanduse üldise eelistamise kõrval olid väga populaarsed sellised hiliskreeka autorid, nagu Plutarchos, Lukianos, kreeka romaanikirjanikud.

Teisest küljest jääb rooma kirjandus maha kreeka kirjandusest tegelikkuse avamise ja kunstipärase konkreetsuse jõult. Keisririigi-aegse juba langusele kalduva rooma õhiskonna kirjanduses avalduvad üsna selgesti tegelikkuse võltsi idealiseerimise või selle naturalistliku kujutamise tendentsid. Alates XVIII saj. lõpust märgatavat pööret suhtumises rooma kirjandusse võib seletada just nende eriomadustega.

Lõpuks tähendatagu, et võttes üle kreeka kirjanduse žanrid ja ta stiilivormid kõrvaldab Rooma mitmed kreeklastel säilinud igandlikud momendid. Nii oli kreeka tragöödias ja komöödias kohustuslik koori osavõtt ja koor püsis edasi ka siis, kui draama teda õletati enam ei vajanud. Rooma draamas langes see kohustuslikkus ära.

* * *

Traditsiooniliselt jaotatakse rooma kirjanduse ajalugu perioodideks vastavalt kirjandusliku ladine keele arengu etappidele, milledeks on arhailine, klassikaline (kuldne ja hõbedane) ja hilisladina keel. Sellelt seisukohalt jaguneb rooma kirjandus järgmisteks ajajärgudeks:

- I. Vanim ajajärg - kirjanduse ilmumiseni Roomas kreeka eeskujudel (kuni a. 240 e.m.a.).
- II. Arhailine ajajärg - kuni Cicero kirjandusliku tegevuse alguseni (240-81 e.m.a.).

III. Rooma kirjanduse kuldne ajajärk:

- a) Cicero aeg - rooma proosa õitseng (81-43 e.m.a.).
- b) Augustuse aeg - rooma luule õitseng (43 e.m.a. - 14 m.a.j.).

IV. Rooma kirjanduse hõbedane ajajärk - kuni keiser Traianuse surmani (14-117 m.a.j.).

V. Hilise keisririigi ajajärk (117-476 m.a.j.).

Põhinedes kõll ühekõlgsel keele hinnangu printsiiibil (nn. kuldne ja hõbedane ladina keel jms.), märgib see perioodiseering kõllaltki selgesti kirjandusliku protsessi peamisi tõiiseid Roomas.

Nõukogude kirjandusteaduses kasutatavas periodiseerinus seostatakse kirjanduse arengujärke harilikult Rooma ajaloo vastavate perioodidega. Selt seisukohalt eristame rooma kirjanduse ajaloos järgmisi perioode:

I. Vabariigi ajastu:

- a) kirjanduseelne periood (kuni III saj. keskpaigani);
- b) varane rooma kirjandus (kuni II saj. keskpaigani; orjandusliku vabariigi tõusuaeg);
- c) kodusõdade ajajärgu kirjandus (II saj. lõpust kuni 30. aastateni e.m.a.).

II. Keisririigi ajastu:

- a) vabariigi lõpu ja keisririigi alguse kirjandus (Augustuse aeg, kuni 14. a. m.a.j.);
- b) Rooma keisririigi kirjandus:
 - 1) I saj. ja II saj. algus;
 - 2) hilisem rooma kirjandus (II-VI saj.).

ROOMA KIRJANDUS VABARIIGI AJASTUL.

1. Kirjanduseelne periood.

Rooma oli algselt üks kogukondi Kesk-Itaalia Latsiumi (lad. Latium) maakonnas, mille asukaid, latiine, sidus rea teiste Itaalia hõimudega keelesugulus ja kultuuri ühtsus. Ladina keel kuulub nn. itali keelte rühma, millest on enam tuntud veel umbride ja oskide keel Kesk-Itaalias. Ladina keel esines vanimail aegadel vaid ühena Itaalias kõnelda-vaist arvukaist keeltest. Alles järk-järgult, Rooma võimu laienemisega, muutus ta vana maailma suurima riigi ametli-kuks keeleks. Mitte-itali keeli kõnelevaist rahvaist olid tähtsamad etruskid, kes asusid poolsaare loodeosas, ja kreeklased, kelle kolooniate võrk hõlmas Sitsiiliat ja Lõuna-Itaaliat (nn. Suur-Kreeka). Etruskid ja kreeklased võitlesid omavahel ülevõimu pärast Itaalia lääneranniku aladel. Asetseses Etruuria ja kreeka kolooniate vahel, tõm- mati Latsium sellesse võitlusse kaasa.

Vana-Rooma ajaloolased paigutasid Rooma rajamise VIII saj. keskele e.m.a., dateerides seda harilikult 753. aasta- ga. Kuid arheoloogilised kaevamised on näidanud, et esime- sed asulad tulevase Rooma kinkudel olid olemas juba X-IX saj. e.m.a., kuna linn kujunes etruskide dünastia kuninga- te ajal. Roomal oli siis juhtiv koht latiini linnade seas. Sellel esimesel Rooma ajaloo etapil kasvas noore polise ma- teriaalne kultuur, ilmus kirjaoskus; võib märgata nihkeid ka usundi alal. Vanaaegsed rooma uskumused olid väga alge- lised; esemeil ja nähtustel olid oma jumalused, kuid room- lased käsitasid neid mitte iseseisvate olenditena, vaid ebaisikuliste jõududena, mis asetsesid eseme või nähtuse sees ja olid nendega lahutamatult seotud. Nende primitiiv- sete uskumuste kõrval hakati Roomas nüüd - osalt etruskide vahendusel - üle võtma kreeka inimesestatud jumalate kul- tusi ja Rooma hakkas imbuma kreeka mütoloogia sugemeid.

VI saj. lõpul sunniti viimane etruskide kuningas lahku-

ma ja Roomast sai aristokraatlik vabariik. Peatselt pärast seda toimus järsk muutus, Rooma kaotas mõneks ajaks domineeriva seisundi Latsiumis ja pidas lakkamatuid sõdu naaberriigega. Roomas endas suurenes konservatiivse maarahvastiku osatähtsus ja kultuuri areng aeglustus. Kogukonnas puhkes võitlus patriitside ja plebeide vahel, mis kestis ligi kaks sajandit (V-IV saj.). Selle tulemusena võitsid plebeid endile küll kätte poliitilised õigused, kuid küla oma rohke te sugukondliku korra iganditega püsis aristokraatia kantšina. Lakkas kreeka jumalate sissetung rooma usundisse, milles peamine rõhk langes rituaalsele küljele.

Kõik see pidurdas Roomas V-IV saj. e.m.a. üldist ideoloogilist arengut, sealhulgas ka kirjanduse tekkimist. Luule säilitas veel täiel määral folkloorse iseloomu.

Rooma rahvaluules olid nähtavasti esindatud kõik tavalised suulise rahvaloomingu žanrid. Esikohal on laul. Laulude tekstide üleskirjutusi on säilinud hoopis vähe ja needki kuuluvad hilisematesse aegadesse. Mõningaid teateid üksikute laululiikide kohta sisaldub rooma kirjanike teostes.

Vanimaks rooma luule mälestusmärkideks on hümnid, mida preestrite kolleegiumid pidustuste ajal tantsu saatel ette kandsid. Neist kultuselauludest on säilinud vaid paar raskesti arusaadavat katkendit. Rooma kirjanikud mainivad ka mitut liiki tõõlaule (viinamarjakorjajate, ketramis- ja kudumislaulud, karjaste ja sõudjate laulud jm.). Rohkem andmeid on säilinud rituaalsete laulude kohta. Matustel esitati flöödi saatel neeniaid, s.o. itke, kusjuures eeslauljaks oli palgaline nutunaine. Neenia väljendas leinatundeid ning sisaldas surnu ülistust, mis vanaaja kujutluste järgi pidi lahkunut abistama ta hauatagusel teekonnal. Viljakuspidustustel kõlasid festseniinid (nimetus on moodustatud arvatavasti Lõuna-Etruuria linna Fescenniumi nimest) - naljatleva, parodeeriva ja ka siivutu sisuga pilkelaulud. Nagu kreeka jambides, nii pidi siingi naer, sööm ja ropendamine abistama looduse sigitavaid jõude, samuti (hilisemas mõtestuses) tõrjuma õelaid deemoneid, kes on "kadedad" inimeste õnnele. Festsenniinid püsisid Roomas kaua, eriti

pulma rituaalis. Pulm oli samuti viljakuspidustus ja pruutpaarile sai pulmalauludes osaks rohkesti "mõnitamist". Ilmekalt avaldus rituaalse mõnitamise moment triumfilauludes. Triumf oli suurim au, mida senati määramisel osutati vaenlase üle otsustava võidu saavutanud väejuhile. Juppiteri riietuses sõitis ta pidulikult kuldsel vankril oma väe eesotsas Rooma. Rongkäigu liikumise ajal laulsid sõdurid laule, milles nad "teotasid" väejuhti, puistates ta üle pilke-rahega. Nendel lauludel oli maagiline tähendus; nad pidid hoidma väejuhti liig suure kõrkuse ja ka "kadeduse" eest.

Mõnitamine pidustuste ajal oli puhtrituaalse iseloomuga, kuid pilkelaulud võisid väljendada ka ühiskondlikku hukkamõistu või protesti, näit. isiku vastu, kes oli korda saatnud näotu teo. Söödlasele korraldati ta maja akende all kassikontsert või mõnitati, piirates kogu jõuguga teda tänaval.

Rooma kõnemees ja kirjanik Cicero, viidates II saj. e.m.a. elanud riigitegelase Cato teatele, kõneleb veel ühest rahvalaulu liigist, nimelt peolauludest, mida kauges minevikus pidulikest koosviibimistest osavõtjad olevat laulnud esivanemate ja kuulsate meeste auks. Neid läro-epilisi laudkonnalaule, mida anti edasi suuliselt põlvest põlve, pidas saksa teadlane B.G. Niebuhr (1776-1831) vanima rooma historiograafia allikaks: rooma ajaloolaste jutustused Rooma vanimast ajaloost (s.o. kuningate perioodist ja vabariigi algusaegadest) olevat mainitud laulude tõttused proosas. Et nendest lauludest juba Cicero ajal polnud midagi säilinud, puuduvad andmed Niebuhri hüpoteesi õigsuse tõestamiseks, kuid on küllalt põhjust oletada jutustava folkloori olemasolu Rooma vanimal ajal ajaloolist minevikku nii laulus kui proosas käsitlevate legendide näol.

Kohalike legendidega liitusid kreeka muistendid. Itaalia kuulus ammu ajast kreeka mütoloogia haardesse. See oli "Hesperia" - "Õhtumaa", loojangu ja surma ala, mida tundsid juba Homeros ja Hesiodos. Kreeklaste kujutluste järgi paiknes siin kõik allmaailma, siin viibis Odysseus salakavala Kirke juures, siia olid maetud kreeka heerosed

- Diomedes, Philoktetes jt. Erilise tähtsuse omandas muistend "Iliases" esinevast troojalasest Aeneasest (kr. k. Aineias), kes lahkus kodulinnast pärast selle hävingut ja saabus Latsiumi, kus ta abiellus kohaliku kuninga Latinuse tütre Laviniaga. Roomlased pidasid müütilist Rooma linna rajajat Romulust Aenease poja Ascaniuse järglaseks. Nii juurdusid Homerose eeposte tegelaskujud rooma muistendeis.

Nagu kreeka nii ka rooma folklooris leidis draama algmeid. Pidustuste ajal korraldati rituaalseid mängu, kus osavõtjad liikusid rongkäigus mitmesugustes looma- või demonimaskides, improviseerides dialooge. Rooma ajaloolaste teatel korraldati Roomas 364. a. esmakordselt "lavamängud" epideemia ajal "jumalate viha lepitamiseks", kus esinesid Etruuriast kutsutud tantsijad. Tantsudele lisandusid hiljem laulud. Lavamängude liiki kuulus ka Rooma lõunanaabreilt oskidelt laenatud atellaan (nime saanud Kampaania linna Atella järgi). See oli ühevaatuseline jantlik näidend alatiste karikatuursete maskidega ja üldjoontes fikseeritud süžeel improviseeritavate dialoogidega. Tähtsamaid maske oli neli: Maccus (õgija lollpea), Bucco (kiitleja tobu), Pappus (naeruväärne lihtsameelne vanamees) ja Dossennus (õel kõõrakas-šarlataan). Atellaan kujutas endast paroodilise ja satiirilise iseloomuga jämekoomilist siivutut näidendit, milles sageli rännati ühiskondliku elu nähtusi ning üksikisikuid, ja püsis Roomas õige kaua. II ja I saj. vahetusel e.m.a. muutus atellaan näitekirjanduse žanriks; atellaane hakati lavastama pärast tragöödiad lõbusa lisapalana.

Rooma rahvaluules esines ka väljakujunenud värsvorme, näiteks värss, mis meenutab trohheilist tetrameetrit. Oma pärast vana värsmöötu kasutasid esimesed rooma luuletajad. See oli nn. saturnuse värss (Vana-Itaalia jumala Saturnuse nime järgi), mis koosnes kahest värsipoolest, 3-4 tõusuga kummaski. Et sellest värsmöödust on säilinud ainult üksikuid näiteid, pole võimalik ta iseloomu täpselt kindlaks määrata. On avaldatud arvamust, et saturnuse värss põhines rõhuliste ja rõhutute silpide (mitte aga kreeka värsi taoliselt pikkade ja lühikeste silpide) vaheldusel. Nähtavas-

ti oli saturnuse värss piduliku ilmega; seda kasutati rituaalses luules, haua- ja pühenduskirjades jm.

2. Varane rooma kirjandus.

Rooma õhiskond ja kultuur III sajandil ja II sajandi 1. poolel. III sajandi alguses e.m.a. oli Rooma juba väljakujunenud polis, kes kiiresti laiendas oma võimu naaberaladele. III sajandil alistasid roomlased kogu Kesk- ja Lõuna-Itaalia ning Sitsiilia ("Suur-Kreeka"). Kauakestnud heitluses Kartaagoga (nn. Puunia sõdades) kasvas Rooma mereriigina ja asus arendama oma ekspansioonipoliitikat Vahemeremaal. II sajandil vallutas Rooma Makedoonia ja Euroopa-Kreeka, kinnitas kanna Väike-Aasias, haaras oma võimusesse Kartaago ala Aafrikas, Pürenee poolsaare ja "Alpide-eelse Gallia" (s.o. Põhja-Itaalia).

Tohutu orjade juurdevool ja rikkuste kuhjumine edukate sõdade tagajärjel põhjustas suuri muutusi Rooma majandusel. Aristokraatia ostis kokku maid ja moodustas tohutuid suurmaapidamisi (latifundiume), kus rakendati orjatööd. Vähehaaval asendas orjatöö äldse vabade väikeomanike - talupoegade ja käsitööliste töö. Senati aristokraatia kõrval kerkis esile teise privilegeeritud seisusena kaubandusliku ja liigkasuvõtlikku kapitali esindav ratsanike seisus, kes tõukas riiki üha uutele vallutustele.

Murrang toimus ka kultuuri arengus: algas Rooma helleniseerumine, mis hõlmas õige mitmeid elualasid, ei kulgenud aga kaugeltki sujuvalt, leides vastupanu konservatiivsetes ringkondades. Rooma olustikku tungisid kreeka tavad, materiaalse kultuuri sugemed, nimed; levis kreeka keele tundmine. Aristokraatlikus keskkonnas sai tavaliseks nähtuseks haritud kreeka ori laste kasvatajana. Suurel määral helleniseerus rooma religioon. Kreeka mütoloogiaga olid roomlased ammu tuttavad. Nüüd tungisid kreeka antropomorfised jumalad rooma usundisse, kreeka Olümpose jumalad samastati rooma jumalustega, neile ehitati templeid ja püstitati kujusid; Roomas hakati korraldama mitmesuguseid pühalik-

ke talitusi kreeka eeskujul. Seejuures säilis formalistliku rooma religiooni rituaalne kõlg. Formalistlik oli ka rooma õigus, kus juriidilise toimingu jõud olenes ainult kindlaksmääratud kommete täitmisest ja vastavate valemite lausumisest. Selle rooma "kodanikuõiguse" (ius civile) kõrval hakkas nüüd suhetes võõramaalastega kreeka ideede mõjul kujunema uus õigus, mis omistas asja olemusele ja kohustuste täitmisele suuremat tähtsust kui sõnadele ja kommetele ("rahvaste õigus", ius gentium).

Lähtudes kreeka printsiipidest säilitasid roomlased õiguse alal siiski omapära. Antiikaja õigus on seetõttu roomlaste, mitte kreeklaste loodud.

Tähtsat osa uute ideede juurutamisel etendas sel ajal kirjandus. Esimesed rooma luuletajad kuulusid alamkihtidesse ega olnud harilikult isegi Rooma kodanikud. Nad koostasid oma teoseid kreeka eeskujudel tõlgete või tõõtlustena või löid iseseisvaid teoseid kreeka laadis. Kreeka teemaatika oli kauemat aega domineeriv. III sajandil pakkusid roomlastele huvi peamiselt vanad žanrid - eepos, tragöödia ja komöödia, mis olid iseloomulikud kreeka poliste ajajärgule. Nende žanride kasutusele võtmisega algabki õieti rooma kirjanduse ajalugu.

Esimesed luuletajad. Esimeseks rooma luuletajaks oli Tarentumi vallutamisel (a. 272) arvatavasti vangi langenud kreeklane, Liviuste perekonna vabaks lastud ori Livius Andronicus (surn. u. 204 e.m.a.), kes tegutses Roomas ladina ja kreeka keele õpetajana. Et soetada õpetamiseks sobivaid tekste, tõlkis ta Homeroose "Odüsseia" saturnuse värsides ladina keelde. "Ladina Odüsseia" püsis Roomas kahe sajandi kestel koolilugemikuna, kuid see oli ühtlasi rooma kirjanduse esikteos ja kujutas endast esimest ilukirjanduslikku tõlget Euroopa kirjanduses. Nagu nähtub vähestest säilinud fragmentidest, lubas Livius endale originaali lihtsustamist, ümberjutustusi, lisaseletusi, asendas kreeka jumalate nimesid rooma omadega. Vaba tõlkimise põhimõtte leidis rakendamist ka hilisematel rooma autoritel ja selli-

seid tõlkeid hinnati kui iseseisvat kirjanduslikku loomingu.

240. a. e.m.a., pärast I Puunia sõja (264-241) lõppu lavastas nn. Rooma mängude pidustustel Livius Andronicus esmakordselt ühe tragöödia ja ühe komöödia, millel oli suur menu. Seejärel koostas ta rooma lava jaoks rea komöödiad ja tragöödiad, mis nähtavasti olid kõik tõlked või tõõtlused kreeka keelest. Meile on need tuntud ainult pealkirjade ja mõne üherealise fragmendi järgi. Nagu Kreekas, koostati näidendid Roomaski alati värssides. Rooma tragöödia koosnes dialoogidest ja aariaist; koor puudus. Varane rooma komöödia oli "mantlikomöödia" (fabula palliata; pallium - kreeka mantel), milles näitlejad esinesid kreeka rõivastuses. "Toogakomöödia" (fabula togata; tooga - roomlase pealistrõivas) rooma tegelastega ilmus märksa hiljem (II saj. lõpul e.m.a.).

Livius pani aluse varase rooma kirjanduse žanridele. Ta töö jätkajaks sai teine rooma luuletaja Gnaeus Naevius (u. 270-201 e.m.a.), kes pärines tõenäoliselt rooma plebeide sugukonnast, võttis sõdurina osa I puunia sõjast ja alustas kirjanduslikku tegevust mõni aasta pärast Livius Andronicust. Naevius püüdis kirjandust aktualiseerida ja seda rikastada rooma temaatikaga. Oma teostes (nähtavasti komöödiates) rändas ta teravalt Rooma vabariigi juhtivaid tegelasi, sattus seetõttu vanglasse, pagendati viimaks Roomast ja suri võõrsil (Uticas Põhja-Aafrikas).

Naeviuse looming, millest meie ajani on jõudnud vaid mõned fragmendid, oli õige mitmekesine. On teada, et ta peale mõningate tragöödiate kreeka mütoloogiast laenatud ainestikul lõi 2-3 tragöödiat rooma süžeedel. See liik tragöödiad sai ka puht rooma nimetuse preteksta (fabula praetexta), mis on moodustunud rooma magistratide ametirõiva (toga praetexta - purpurse äärisega palistatud tooga) nimest. Niisugust toogat kandsid nende rooma (ajaloolise süžeeaga) tragöödiate peaosalised. Naeviuse pretekstadest on meile teada vaid 5 värsirida ja 2 pealkirja ("Ro-

mulus" ja "Clastidium"), millest nähtub, et ühes näidendis käsitletakse legendi Rooma rajajast, teises - Naeviusse kaasaegse väepealiku võitu gallide üle. Peale selle on ta kirjutanud üle 30 komöödia, võttes eeskujuks peamiselt kreeka uus-atika komöödia autoreid. Kuid nagu võib otsustada säilinud katkendite järgi, ei järginud ta orjalikult oma eeskujusid, vaid lülitas näidendesse kohalikku ainet ja väljendas sobivail juhtudel oma demokraatlikku meelsust ning vaenu aristokraatia vastu. Komöödiate kirjutamisel rakendas ta võtet, mis sai moeks ka järgnevatel rooma komöödiograafidel, nimelt kontaminatsioon (kokkusulatamist) - tõlgitavasse teosesse huvitavate stseenide ja motiivide lisamist teistest komöödiatest, nii et kahest või enamast kreeka näidendist kujunes rooma autoril üks komöödia.

Naeviusse vanema ea teoseks, mis avaldas omajagu mõju rooma kirjanduse edasisele arengule, oli saturnuse värssides kirjutatud eepiline poeem I Puunia sõjast ("Bellum Punicum"). Sissejuhatuses (I ja II raamatus) käsitles autor müüte ja legende Rooma ja Kartaago rajamisest, Aenease põgenemisest Troojast, ta viibimisest Kartaago kuningatari Dido juures ja saabumisest Itaaliasse. Selle osa kasutas hiljem Vergilius ära "Aeneise" kirjutamisel. Järgnevas põhiosas (III-VII raamatus) kirjeldati ajaloolisi sündmusi hiljutisest minevikust - roomlaste esimest sõda Kartaagoga, millest autor isiklikult oli osa võtnud. Poemis püüdis Naevius Homerosse eepilist stiili ühendada ametlike teadaannete ja kroonikate kuiva jutustava laadiga.

Rooma teater. Nagu Kreekas, nii toimusid Roomaski teatrietendused kindlaksmääratud pidustuste ajal nn. mängude ühe osana. Lavamängude kõrval leidsid aset tsirkusemängud (võidusõit kaarikuil, võistlused jooksus, maadlus, rusikavõitlus jm.) ja gladiaatorite mängud. Regulaarselt korraldatavaks pidustusteks olid Rooma mängud (Ludi Romani, septembris), Plebeide mängud (novembris), mängud Apolloni auks (juulis) jm. Peale selle kuulusid teatrietendused matuse-, triumfi- jt. pidustuste programmi. Iga-

aastaste riiklike mängude arv kuni vabariigi ajajärgu lõpuni peaaegu ei kasvanud, kuid pikenes nende kestus, nii et ainuüksi lavaetendusteks kulus aastas 48 päeva, kusjuures näidendeid esitati laval varahommikust õhtuni. Lavastati tragöödiad ja komöödiad; tragöödiaetendusele järgnes tavaliselt lõppnäidendina atellaan või miim.

Roomas regulaarselt toimuvate mängude kulud kandis riik, kuid sageli ei jätkunud riigi poolt antavatest ressurssidest aina luksuslikumateks muutuvate mängude organiseerimiseks. Olulise osa kulusid tasusid seetõttu ametiisikud (ediilid või preetorid), kelle ülesandesse kuulus mängude korraldamine, püüdes oma helduse demonstreerimisega saavutada rahva hulgas populaarsust ja sel viisil edaspidi valimistel pääseda kõrgetesse riigiametitesse, mis andsid rikkalikke tulusid. Pääs mängudele oli igaühele vaba ning maksuta.

Rooma konservatiivsed ringkonnad olid kaua aega vastu Roomas alatise istekohtadega teatriehitise rajamisele. Peaaegu kogu vabariigi ajajärgu kestel püstitati teatrietenduste jaoks pidustuste ajaks ajutine puulava, mis pärast lavamängude lõppu lammutati. Publik vaatas etendust püsti seistes või lavalähedase künka nõlval istudes. Alles a. 55 e.m.a. sai Rooma oma esimese kiviteatri, mille ehitas tuntud väepealik Gnaeus Pompeius. Hiljem tekkis Roomas veel kolm kiviteatrit. Need mahutasid antiikaja autorite andmeil igaüks 7000 - 14 000 pealtvaatajat. Väljaspool Roomat ehitati muidugi ka väiksemaid teatreid. Üldiselt järgides kreeka eeskujul, erines rooma teatriehitis kreeka omast siiski mitmeti: pealtvaatajate kohad asetsesid poolringidena (Kreekas hobuserauakujuliselt), nendest kuulusid esimesed 14 rida privilegeeritud seisuse esindajaile - ratsanikele; poolümmargune (Kreekas ümmargune) orkestra oli määratud pealtvaatajaile, nimelt senaatoreile (Kreekas koorile, mis rooma näidendeis puudus); lava oli kreeka omast madalam ja laiem ning seda ühendasid külgtrepid orkestraga. Keisririigi ajal tekkis rooma teatrites hellenistliku teatri eeskujul eesriie, mis lasti alla enne etenduse algust

ja tõsteti üles pärast selle lõppu. Teater oli katusetu, kuid I saj. hakati pealtvaatajate kaitseks päikese eest kasutama ülestõmmatavat purpurset hiiglalina. Lavatehnika oli juba vabariigi aegadel üsna kõrgel tasemel; kasutati dekoratsioone, butafoorseid lavatarbeid, mitmesugust riietust.

Teatripublik oli väga mitmekesine, kuid põhimassi moodustas mõistagi lihtrahvas, kes meelsasti käis etendustel ja kellest sõltus ka näidendi menu. Varasel perioodil vastas rahva maitsele esijoones lõbus koomiline žanr, kuna tragöödia, ka preteksta, oli laiades rahvakihtides vähem populaarne. Vabariigi lõpu perioodil lavastati suure edu-ga kirjanduslikke atellaane ja miime. Publikule meeldis miimides argielu kujutamine ja ka see, et neis leidus otsemaid poliitilisi vihjeid, mis endistel aegadel olid draamateostes range keelu all. Keisririigi aegadel hakkas etenduste välispidine toredus üha enam teatrist välja tõrjuma kirjanduslikku draamat. Isegi atellaanid ja miimid ei rahuldanud laiu masse, kelle poolehoidu võitis pantomiim - antiik-aja ballett. Jäme naturalism asendas komöödia peene int-riigi ja tragöödia paatose. Tõeline draama kadus näitela-valt, muutudes lugemisdraamaks või valitud kuulajaskonnale deklameeritavaks näidendiks.

Rooma ühiskonnas suhtuti kutselistesse näitlejatesse üldiselt põlglikult. Kõnelemata näitlejatest-orjadest, kel-
lel polnud mingeid õigusi, olid ka vabade hulka kuuluvad
näitlejad õigustes piiratud. Ametivõimud võisid neid ka-
ristada ihunuhtlusega. Tuleb siiski silmas pidada, et hä-
bistavaks peeti ainult tasu eest laval esinemist, kuna as-
jaarmastajate näitlejate tegevus polnud taunitav. Kuid õk-
sikuid tõeliselt suureandelisi näitlejaid suutsid roomla-
sedki õiglaselt hinnata ning austada. Sellisteks lugupee-
tud näitlejateks olid vabariigi viimasel sajandil traagik
Aesopus ja koomik Roscius (keda kaitstes kohtus Cicero).

Kõiki osi, ka naiste omi, mängisid rooma näidendis
meesnäitlejad; ainult miimides võisid osalistena esineda
ka naised. Algselt esinesid näitlejad laval ainult grimee-
ritult; maskid tulid kasutusele Cicero ajal (I saj.e.m.a.).

Atellaanides on osalised nähtavasti alati kandnud maske.

Plautus. Esimeseks rooma autoriks, kellelt on meie ajani jõudnud rida teoseid terviklikul kujul, oli Titus Maccus (hiljem Maccius), hõõdnimega Plautus ("lampjalg") (u. 250- - u.184 a. e.m.a.). Eluloolised andmed tema kohta on napid ning vähe usaldatavad. Pärit Umbriast (Kesk-Itaalias) tegutses ta Roomas kutseliselt teatri alal. Viljaka ja populaarse näitekirjanikuna koostas ta hulga komöödiaid; nendele lisandus hiljem rohkesti ebaehtsaid, mida lavastati Plautuse nime all. Rooma teadlane Varro (I saj. e.m.a.) eraldas kõigi nende seast 21 komöödiat kui Plautuse vaieldamatu pärandi. Need komöödiad ongi säilinud - 20 näidendit peaaegu täielikult ja üks fragmentaarselt. Kõik nad kuuluvad nn. mantlikomöödia (fabula palliata) liiki, mille kreeka päritolus pole kahtlust. Mitme näidendi proloogis osutab Plautus ise kreeka originaalile. Kuid Plautuse komöödiad erinevad üsna suurel määral kreeka komöödiograafide näidendeist, niipalju kui võib otsustada Menandrose teoste säilinud osade ja teiste uus-atika komöödia esindajate (näit. Diphilose, Philemoni) fragmentide järgi. Ehkki Plautuse komöödiate tegevus toimub alati mõnes kreeka linnas ja osalised kannavad kreeka nimesid ning esinevad kreeka riietuses, põimib autor kreeka miljöösse rohkesti rooma olustiku seiku ja selliseid stseene, mida kreeka originaalis ei võinud leiduda. Tegelikult toob Plautus lavale Rooma elu nähtusi, kujutades eri klasside, esijoones orjade ja plebeide elu- ja meelelaadi, naeruvääristades liigkasuvõtjaid, saamahimu, rahaabielusid, kupeldajaid, parasitismi. Mõnes suhtes oli autorile koguni kasulik püsida kreeka komöödia süžee ning keskkonna pinnal: palju hõlpsamini sai nalja heita juhmide rikkaste vanameeste ja sõdurite-kiidukukkede üle ning kujutada kelmivõitu, oma peremehi ninapidi vedavate orjade tempe, kui komöödia tegevus oli paigutatud Kreekasse. Roomas poleks lubatud Rooma kodaniku pilkamist laval, poleks seal sallitud ka orja, kes osutub oma rooma peremehest arukamaks. Rooma publikule (või vähemalt selle ladvikule) oli mõnusam ning

meeldivam lõbutseada mitte oma kaasmaalaste, vaid kreeklaste arvel.

Plautus oli demokraatliku suunitlusega näitekirjanik. Ta publiku põhimassi moodustas mitmes suhtes veel konservatiivne, oma meelelahutustes vähenõudlik rooma pleebis, kelle sümpaatiad ja antipaatiad autor üldiselt jagas, ainult väga ettevaatlikult astudes võitlusse ta eelarvamustega. Lähitules küll kreeka "uuest" komöödiast, asetas Plautus peaarõhu koomikale niihästi tegelaste iseloomude ja olukordade kujutamisel (karakter- ja situatsioonikoomika) kui ka dialoogides (sõnakoomika). Ta näidendid on tulvil ülevoolavat, paiguti jämedavõitu huumorit, lähenedes mõnikord rooma primitiivset laadi folkloorsetele lavamängudele. Nagu uus-atika komöödias, nii võib Plautuse säilinud teoste hulgas eristada karakterite (näit. "Kullapott") ja intriigikomöödiad (näit. "Hooplev sõdur"), perekonnaelu käsitlevaid näidendeid ("Sõjavangid") ja jante; üks säilinud teostest ("Amphitruo") kujutab endast komöödiat (travestiat) mütooloogilisel süžeel. Ka tegelaskujud on Plautusel samad, mis ta kreeka eeskujudel; nendeks on vanamehed-isad, nende noored ning tihti kergemeelsed pojad, hetäärid, orjad, parasiidid, kupeldajad, sõjamehed jne. Kõigi nende hulgast tõuseb kahtlemata esikohale orja kuju: see on kõige aktiivsem ja üksikasjalikult väljaarendatud isiksus. Oma iseloomult ja võimetelt pakuvad orjad Plautusel küll üsna kirjut pilti kavalast ning osavast riukamehest Pseudolusest (samanimelises komöödias) ustava ennastohverdava Tyndaruseni (teoses "Sõjavangid"). Ent Plautuse lemmikkujuks on väle, leidlik, kelmivõitu ja - mis peasi - oma peremehi arukuselt kaugelt ületav ori. Tuleb märkida, et teisedki tegelased on Plautusel sageli individuaalselt karakteriseeritud.

Plautuse komöödiakangelased kõnelevad väljendusriikast mahlakat keelt, mis oli väga lähedane tolleaegsele rahva-keelele ja oma lihtsuse ja loomulikkuse tõttu teatrikülastajatele hästi mõistetav. Plautuse dialoog on jantliku iseloomuga, tulvil teravmeelsust, sõnamänge, hüperboole, kõnekäände ega väldi ka jämedakoelist nalja. Plautuse koomi-

kavahendite hulgas on just sõnakoomika tähtsal kohal. Kõneldes elavat argipäevakeelt, parodeerivad ta tegelased meelsasti ka kõrget luulestiili ja pidulikku kõnet; samuti põimub nende dialoogidesse mõne kutseala žargooni väljendeid ja labast tänavasõnavara. Vanaaja rooma kriitika on esile tõstnud Plautuse võrratut keelemeisterlikkust. Üks II saj. e.m.a. elanud rooma teadlane (Aelius Stilo) lausub, et "kui muusad tahaksid kõnelda ladina keeles, siis kõneleksid nad Plautuse keelt".

Plautuse komöödias vahelduvad dialoogid retsitatiiviga ja näitlejate aariatega; selline struktuur meenutab mõnevõrra nüüdisaja operetti. Neid aariaid, nn. kantikume, kanti ette ühe või 2-3 näitleja poolt. Erinevalt jambilistes värssides kirjutatud dialoogidest on aariad koostatud väga mitmesugustes meetrumites. Armuavaldus, serenaad, armunud noormehe meelehärm ja petetud naise kaebelaul, abielustseen ja orjade nääklus, ärritus ja kokkumus, meeleheide ja rõõmupuhang, üksinduse piin ja joomapeo uljus - kõik see mahub aaria sisusse. Tihti sisaldavad kantikumid filosoofilist elementi, arutlusi ja manitsusi. Mõnikord kujutab kantikum endast iseseisvat tervikut, vahelepaigutatud aariat, mis tegevust edasi ei vii.

Üheks tõsisemat laadi, ehkki mitte nn. liigutava komöödia liiki kuuluvaks näidendiks on Plautuse kirjanduslikus pärandis "Kullapott" ("Aulularia", sõnasõnalt "Potikomöödia"). Vaene aus vanamees Euclio leiab oma kolde tuha alt poti kuldrahaga, mille ta vanaisa oli sinna tallele pannud, ja see leid viib ta hingelisest tasakaalust välja. Ta ei saa magada, näeb igas inimeses riisujat ja muutub äärmiselt ihnsaks. Euclio tähtart tahab kosida jõukas vanapoolne naaber Megadorus, kes kardab suure kaasavaraga naiste kapriise ja pillamishimu. Euclio matab oma aarde maa sisse, kuid teda jälgib salaja Megadoruse vennapoja Lyconidese osav ori ja varastab kullapoti. Euclio ei tea, et ta tähtart on rase; õise pidustuse ajal oli Lyconides tüdruku vägistanud ja tahab nüüd temaga abielluda. Sel ajal kui Euclio meeleheitlikult otsib varast, ilmub Lyconides ta juurde ja areneb koo-

miline dialoog, kus noormees räägib tütrest, Euclio aga saab ta sõnadest aru nii, et Lyconides tunnistab enda aarde vargaks: "Ta pole sinu oma, sa teadsid ju, poleks vaja olnud puutada." - "Ent kui ma kord juba puutusin, siis jäägu ka ta minu juurde." Komöödia lõpp pole käsikirjades säilinud, kuid ühest antiikaja sisujutustusest selgub, et Megadorus loobus oma kavatsusest; Lyconides abiellus Euclio tütrega, kuna vanamees sai oma kulla tagasi ja kinkis selle tütrele ning väimehele. "Mul polnud rahu õusel ega päeval," lausub ta ühes fragmendis, "nüüd saan ma magada". Ihnsus on seega esitatud mitte alatise iseloomujoonena, vaid mingi mõõduva psühhoosina. Selline lõpp on vastukäiv Euclio kui ihnuri iseloomule; võib oletada, et kreeka originaalis, mille süžeed Plautus kasutas, puudus selgeilmeline ihnuri tüüp ja selle lõi Plautus ise, jättes aga näidendi lõpu muutmata. "Kullapott" sai hiljem aluseks prantsuse kirjaniku Molière'i kuulsale komöödiale "Ihnur" ja kaudselt ka ihnsuse kujutamisele vene kirjanduses Puškinil ja Gogolil.

Väga tuntud on ka Plautuse komöödia "Hooplev sõdur" ("Miles gloriosus"). Peategelaseks on siin Pyrgopolinices (Linnade ja tornide vallutaja), piiratud mõistusega ja upsakas väepealik, kes armastab luisata oma võitudest lahinguväljal ja õnnelikest armuseiklustest. Kupeldaja kaudu on ta pettuse teel saanud oma võimusesse Ateena neiu Philocomasiumi. Viimane on ühe ateenlase armsam, noormees tahab teda vabastada, asub elama naabermajja ja raiub maja seina salakäigu, mille kaudu neiu käib teda külastamas. Philocomasiumi valvajaks seatud orjal tekkiva kahtluse hajutamiseks levitab noormees kuuldust, tema majas elavat neiu õde, kes olevat välimuselt Philocomasiumiga väga sarnane.

Pyrgopolinicesele tehakse osavate hetääride kaudu teatavaks, et temasse on armunud naabri noor naine (tegelikult on naaber vanapoiss), kes on valmis oma tüütust vanast mehest lahutama. Edev Pyrgopolinices on vaimustatud, tõttab Philocomasiumi, kelle viibimine tema majas pole nüüd enam sobiv, vabaks andma ja läheb naabri majja kohtumisele, kust tal aga rängalt läbipekstuna tuleb tagasi pöörduda.

- Teose kompositsiooni kohta märgitagu, et salakäiguga seostatud intriig ei aita kaasa süžee arendamisele ja on isegi liigne, sest kui Philocomasium sai kohtuda oma armsamaga, oli tal täiesti võimalik koos noormehega põgeneda; sel juhul poleks vaja olnud ka intriigi vanapoisist naabri väljamõeldud naisega. Arvatavasti on Plautus selles näidendis kontaminatsiooni teel liitnud intriigi kahest kreeka komöödiast.

Pyrgopoliniceese kuju on alates XVI sajandist Euroopa kirjanduses korduvalt reprodutseeritud; ka Shakespeare'i Falstaff ("Henry IV", "Windsori lõbusad naised") on üks ta järglasi.

Teisiku motiivile, mis on igasuguste segiminekuete ja arusaamatuste lätteks, on rajatud komöödia "Menaechmused" ("Menaechmi"). Teineteisega üllatavalt sarnastest kaksikvendadest on üks, Menaechmus, läinud kaotsi ja teisele vennale on pandud ta endise nime asemel kaotsiläinu nimi. Näidendi tegevus toimub sel päeval, mil teine Menaechmus pärast mitmeaastasi otsinguid on jõudnud linna, kus elab esimene, kunagi kaduma läinud vend. Lõbusas ning dünaamilises näidendis mõõdub vaataja silmade ees kiires tempos rida koomilisi situatsioone, mis põhinevad võimatusel vahet teha kaksikvendade vahel; tegevusse sekkuvad hetäär ja ablas parasiit, ori, kokk ja arst, riiakas naine ja äi, kuni viimaks mõlema Menaechmuse kohtumisel kõik selgub ja vennad otsustavad oma vanale kodumaale tagasi pöörduda. "Menaechmused" süžee kasutas Shakespeare ära oma "Eksimuste komöödias".

Plautuse nendest näidendeist erineb oma laadilt "liigutav" komöödia "Sõjavangid" ("Captivi"). "Selles komöödias," lausub Plautus proloogis, "pole rõvedaid värse, sõnamurdlikku kupeldajat, salakavalat liiderlikku naist ega hooplevat sõdurit". Näidendis puudub täielikult armastuselement; ei esine ka liialdatult jantlikke stseene. Tõukejõududeks on siin isatunded, sõprus, eneseohverdus. Rikas vanamees Hegio, kellelt kunagi oli röövitud noorem poeg, on mures vanema poja pärast, kes on sattunud sõjavangi. Ta ostab kokku

sõjavange, lootes mõnda neist vahetada poja vastu. Nii sa-
tub Hegio majja suursugune noormees Philocrates koos oma
ustava orja Tyndarusega. Hegio kavatseb saata orja kodumaa-
le läbi rääkima vahetuse suhtes. Ent noormehed on jõudnud
oma nimed ja osad vahetada ja kodumaale sõidab Philocrates.
Varsti tuleb pettus avalikuks ja raevunud vanamees, kelle-
le ei anna rahu mõte ta laste raskest saatusest, määrab Tyn-
daruse piinarikkale tööle kivimurrus. Kuid Philocrates on
aus mees; ta tuleb tagasi, tuues kaasa mitte ainult Hegio
vangilangenud poja, vaid ka pagenud orja, kes kunagi oli
müünud Philocratesele isale Tyndaruse. Näüd selgub, et Tynda-
rus ongi lapsepõlves rõõvitud poeg, Hegio on õnnelik poega-
de tagasisaamise üle ja Philocrates võib asuda koduteele.

Plautuse komöödiatel, mis pakkusid tänuhlikku ainet näit-
lejaile, oli kaua aega suur menu. Euroopa kirjanduses võib
täheledada Plautuse mõju mitme autori (Shakespeare'i,
Molière'i, Lessingi jt.) loomingule.

Ennius. Quintus Ennius (239-169 e.m.a.), Rooma silma-
paistvamaid luuletajaid, oli pärit Kalaabriast (Lõuna-Itaa-
lias), sai hea kreeka hariduse, teenis II Puunia sõja ajal
Rooma sõjaväes ja asus 204. a. Rooma. Siin lähenes ta Sci-
pio Vanema ringile, kus harrastati kreeka kultuuri, ja sat-
tus seetõttu vastuollu oma endise soosija Cato Vanemaga,
Rooma vanade tavade ja omapära kaitsjaga. Ennius seadis en-
dale ülesandeks rikastada rooma kirjandust kreeka luulevor-
midega ja kreeka ideelise sisuga, suunata kirjanduse arengut
kreeka poetika, retoorika ja filosoofia alusel.

Ennius oli mitmekülgse andega kirjanik: ta kirjutas näi-
dendeid ja filosoofilisi töid, mitmesugust kirjanduslikku
"segu" ja epigramme. Kuid suurima kuulsuse tõi talle eepili-
ne poem "Annales" ("Annaalid" ehk "Aastaraamatud"), mis
koosnes 18 raamatust ja sisaldas Rooma poetiseeritud ajalugu,
alates Aenease põgenemisest Troojast ja lõpetades autori
kaasajaga. Poem algas jutustusega Enniuse unenäost, kus tal-
le olevat ilmunud Homerosi vari ja teatanud, et suure kree-
ka lauliku hing on nüüd ümber asunud Enniuse kehasse. Seega

osutus Ennius nagu uueks rooma Homeroseks. Ent ta Rooma ajaloosündmuse käsitlev poem erines tunduvalt Homerose eeposetest. Ennius jäljendas Homerost eeskätt vormilisest küljest, laenates temalt valemilisi väljendeid, epiteete, võrdlusi ja muid stilistilisi figure. Eriti tähtis oli aga see, et Ennius loobus traditsioonilise saturnuse värsi kasutamisest ja kirjutas oma poemi Homerose eeskujul heksameetrites. Seega lõi ta ladina heksameetri, mis nüüdsest peale juurdus rooma eepilises luules. Kogu vabariigi perioodi kestel olid "Annaalid" väga hinnatud teoseks, kuid Vergiliuse "Aeneise" ilmumisega kaotasid nad rooma eeposena tähtsuse ja on meile tuntud ainult fragmentide kaudu.

Fragmentaarselt on meieni jõudnud ka muud Enniuse teosed. Ta komöödiatel polnud menu ja need langesid peatselt unustusse. Tragöödiad seevastu püsisid kaua rooma teatri repertuaaris. Nendest on säilinud võrdlemisi rohkesti katkendeid ja pealkirju, mille järgi otsustades enamik teoseid kujutas endast Euripidese tragöödiate tõõtlusi, kusjuures autor teadlikult muutis kreeka teksti, kohandades kreeka näidendeid rooma publiku maitsele. Enniuse fragmentides leidub kreeka tragöödiate kontamineerimise jälgi. Nagu selgub mõne tragöödia pealkirjast, kirjutas Ennius ka pretekstasid.

Enniuse kirjanduslik tegevus ei piirdunud eepose ja draamaga. Ta kirjutas veel rea didaktilisi teoseid värssides, mis tutvustasid lugejaid kreeka filosoofiaga. Näiteks sisaldas poem "Epicharmus", millest on säilinud kõigest 14 rida, materialistlikku õpetust loodusest ja "neljast elemendist" (tuli, vesi, õhk, maa). Meelelahutuslik-õpetliku iseloomuga oli ta kogumik "Saturad" ("Saturae", s.o. "Segu"), mis sisaldas väikseid luuletusi mitmesugustel teemadel, valme, anekdoote, filosoofilisi arutlusi jm. See oli tõeline kirjanduslik segu ilma satiirilise suunitluseta. Terminil "satura" (hiljem "satira") polnud esialgu kirjanduses veel seda tähendust, mis omistati talle hilisemal aegadel. Lõpuks märgitagu, et Ennius koostas ka mõned Scipiote pühendatud epigrammid, milledes ta kasutas roomlastele uudset eelgilise distihhoni värsivormi.

Ennius ise hindas kõrgelt oma loomingut ja ta oligi silmapaistvamaid rooma kirjanikke, kes avaldas järgnevail aegadel suurt mõju kogu rooma luulele. Ta tõstis rooma kirjanduse ideelist taset, lõi kõrge luule stiilivormid ja tõi rohkesti uuendusi luulekeelde. Ühtlasi võib ta tegevuses märgata irdumist rahvamassistest; Ennius oli esijoones rooma õhiskonna haritud ladviku luuletaja.

Terentius. Ennius lõi koolkonna, millesse kuulusid tragöödiakirjanik Pacuvius, komöödiograaf Caecilius Statius (surn. 168.a. e.m.a.) jt. Ent silmapaistvamaks koolkonna esindajaks komöödia alal oli Publius Terentius Afer (s.o. aafriklane) (u. 190–159 e.m.a.). Sündinud Aafrikas, sattus Terentius lapsepõlves orjana Rooma senaator Terentiuse majja. Senaator märkas oma orja väljapaistvat andekust, andis talle hea hariduse ja viimaks vabaduse. Vabakslastu sai ta-va kohaselt oma patrooni Terentiuse nime, kuna Afer jäi ta lisanimeks. Terentius liikus aristokraatliku noorsoo ringkonnis ja oli sõbralikes suhetes mitme tuntud isikuga, eriti Scipio Nooremaga (pärastise Kartaago vallutajaga) ja viimase sõbra Gaius Laeliusega, kes tundsid suurt huvi kreeka kultuuri ja kirjanduse vastu. Terentiuse kirjanduslikud vastased levitasid isegi kuuldust, nagu esineks endine aafriklasest ori ainult varikujuna; ta komöödiade tõelised autorid olevat Scipio ja Laelius, kellel nende õhiskondliku seisundi tõttu ei sobinud esineda komöödiograafidena. Kuuldus püsis hilisematelgi aegadel, ehkki tõsised ja informeeritud rooma autorid pidasid seda tühiseks väljamõeldiseks. Terentiuse kirjanduslik tegevus oli lähiajaline. Ta lavastas 166. ja 160. a. vahemikus kuus komöödiat, mis on kõik täielikult säilinud. 160. a. võttis ta ette matka Kreekasse. Sellel matkal ta suri.

Scipio ja ta lähikond etendasid II sajandi 60. aastail silmapaistvat osa Rooma poliitilises elus. Kreeka filosoofiliste ja poliitiliste teooriate, eriti stoikute õpetuse pooldajatena püüdsid nad ära hoida õhiskondlike vastuolude edasist teravnemist, propageerisid rahu rahvakihtide vahel,

õise pidustuse ajal vägistanud ning tõmmanud tal sõrmest sõrmuse. Oma mehest lahkumise tõelist põhjust ei ava Philumena kellelegi peale oma ema ja motiveerib äraminekut võimatusega elada koos ämmaga. Traditsiooniliselt õel ning riiakas ämm on Terentiusel muutunud õilsuse ning eneseohverduse kehatuseks. Kuulnud, et teda kahtlustatakse minia halvast kohtlemises, tahab ta asuda maale elama, et mitte häirida noorte õnne. Koju jõudnud Pamphilus saab Philumena emalt teada lapse sünnist ja sellest, et ta pole lapse isa. Ta annab ämmale sõna vaikida oma naise häbiteost, kuid solvatud mehe enesetunne takistab teda Philumenale andestamast ja teda oma majja tagasi võtmast. Ilmekalt on selles olukorras kujutatud noorte eakad isad, kes igati püüavad Pamphilust ja Philumenat lepitada. Arvates, et tüli põhjuseks on hetäär Bacchis, saadavad nad viimase Philumena juurde teatama, et Pamphilus on ammu vahekorra temaga katkestanud. Kõneluse ajal märkab Philumena ema Bacchise sõrmes oma tütre sõrmust; selgub, et kord on joobnud Pamphilus, tulles pidustuselt, sõrmuse Bacchisele kinkinud. Pamphilus osutub seega ise vägivallatarvitajaks ja Philumenal sündinud lapse isaks.

"Ämm" ei saavutanud rooma laval edu: kahel esimesel korral jooksis publik, etenduse lõppu ära ootamata, kõietantsijaid ja gladiaatorite võitlust vaatama ja alles kolmandal korral saadi näidend lõpuni mängida. Nähtavasti tundus näidend laiale vaatajatemassile igavavõitu, sest kui Plautusel iga stseen taotleb koomilist efekti, sisaldab Terentiusse komöödia väga vähe naljakat. Õieti on see olustikudraama, milles puuduvad koomilised kujud. Näidend käsitleb elulist konflikti ja selles kerkivad esile südamlik ämm, tagasihoidlik minia, äge, kuid oma naist armastav noormees, aus ja peenetundeline hetäär, lahked ning oma lastele head soovivad vanamehed, - kõik tavalised tublid inimesed, kes on takerdunud keerukasse olukorda.

Kasvatuse probleemi käsitleb Terentius komöödias "Vennad" ("Adelphi"). Jõukal, kuid karmil ja kokkuhoidlikul

põllumehel Demeal on kaks poega - Aeschinus ja Ctesipho. Viimast kasvatab Demea ise, kuna Aeschinuse on ta andnud kasupojaks oma vallalisele vennale Miciole, kes elab linnas. Demea kasvatab poega ranges kuulekuses, nõuab temalt virka tšõd ega luba mingeid lõbusid. Micio, humaanse kasvatuses pooldaja, rajab oma vahekorra Aeschinusega sõbraliikule siirusele ja suhtub leebelt noormehe tundepuhanguisse ja armukiindumustesse. Aeschinus on armusuhetes vaesest perekonnast tatarlapsega, kes ootab last; aus noormees kasvatab oma armsamaga abielluda. Ctesipho on samuti kiindunud ühesse kitaramängijannasse, keda aga on vaja kupeldaja võimu alt vabastada. Et Ctesipho hirmust oma karmi isa ees ei sõanda otsustavat sammu astuda, toob Aeschinus kitaramängijanna vägivaldselt ta peremehe majast ära. Demea raevutseb, nähes selles teos Micia leebe kasvatuses kahjulikku tagajärge. Ent seda suurem on ta pettumus, kui selgub, et Aeschinus röövis kitaramängijanna oma noorema venna jaoks, keda Demea oli ometi kasvatanud rangete põhimõtete vaimus. Micio kõrvaldab hõlpsasti kõik tekkinud raskused ega tee takistusi Aeschinuse abiellumisele ta kaasarvatu mõrsjaga Micio põhimõtted pääsevad seega võidule, kuna Demea kasvatus on osutunud valeks. Kuid näidendi lõpus kujutatakse Demead ja Miciot teises valguses. Parodeerides venna leebust hakkab Demea omakorda äldist poolehoidu võitma, sunnib pehmeloomulise 65-aastase venna abielluma Aeschinuse mõrsja eaka emaga ja väidab, et Micio kasvatusmeetod põhineb vaid nõrkusel ja järeleandlikkusel; ainult tema, Demea, võivad lastele asjalikku nõu anda. See ootamatu lõpp läheb lahku Menandrose originaalist ja kuulub Terentiusele, sest Roomale oli Menandrose "Vendade" tendents vastuvõtmatu ja rooma kirjanik pidas vajalikuks mõnevõrra õigustada Demead, ranguse printsiibi esindajat. Nähtavasti on autori enda arvates mõlemad kasvatusmeetodid, ühekõlgselt ja liialdatult rakendatuna, kurjast; õige suund asetseb kusagil vahepeal.

Tänu rooma kooli huvile Terentiuse näidendite keele ja stiili vastu on ta teosed säilinud. XVIII saj. "liigutava"

komöödia teoreetikud nägid Terentiuses oma silmapaistvat eelkäijat.

3. Kodusõdade aja järgu kirjandus.

Rooma ühiskond ja kultuur vabariigi viimasel sajandil.

Rooma vabariiklik kord oli tekkinud sel ajal, mil Rooma kujutas endast tänapäevast linnriiki suhteliselt väikese kodanike kogukonnaga. Näüd, kui Rooma oli tõusnud orjanduslikuks suurriigiks, ei vastanud senine riiklik korraldus enam uute ühiskonnakihtide huvidele ning vajadustele. Seetõttu hakkasid II saj. 2. poolel e.m.a. Rooma ühiskonnas teravne-ma klassivastuolud. Puhkesid ägedad sotsiaalsed ja poliitilised võitlused, mis I sajandil korduvalt paisusid kodusõdadeks. Orjade massilised ülestõusud (a. 136 ja 104), vendade Gracchuste juhitud liikumine riigimaade ümberjagamise eest (133 ja 121), nn. liitlaste sõda (91-88), mis andis kogu Itaalia elanikele Rooma kodanikuõigused, kodusõda (87-82) ja sellele järgnenud Sulla aristokraatlik diktatuur (82-79), tohtu orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel (73-71), nn. Catilina vandenõu (63), Caesari, Pompeiuse ja Crassuse liit (triumviraat) võimuhaaramise otstarbel (60), kodusõda Caesari ja Pompeiuse vahel ja Caesari diktatuur (49-44), uus kodusõda pärast Caesari surma ja võitlus Antoniuuse ja Octavianuse vahel, - need sündmused on olulise-mateks tähisteks sellel teel, mis viis vabariikliku korra hukkumisele ja Rooma keisririigi rajamisele (a. 30 e.m.a.).

Rööbiti sisevõitlusega jätkusid sel perioodil vallutus-sõjad. Rooma väed anastasid Aasia hellenistlikud riigid ja tungisid Euroopas põhja poole - Galliassa ja Germaaniassa. Sõdade tagajärjel kogunes Itaalias tohtuid orjade masse, keda ekspluateeriti julmalt suurmaaomanike poolt. Kasvava suurmaapidamisega ei suutnud võistelda väiketalupidajad. Nad hakkasid laostuma, kujunedes orjandusliku ühiskonna mittetootvaks alamkihtiks, nn. proletariaadiks. Rooma ühis-konna ladviku moodustasid kaks privilegeeritud seisust -

senaatorite ja ratsanike seisus, kelle vahel oli olulisi lahkheliseid. Arvukas vahepealne rahvastiku kiht, kes kunagi oli olnud Rooma võimsuse aluseks, tõmbus kodusõdade ajal üha rohkem tagasi aktiivsest poliitilisest võitlusest. Tähtsat osa riigi elus hakkas etendama endise talupoegliku sõjaväe asemele tekkinud kutseline palgasõjavägi, kes tihti sai tööriistaks võimule pürgivate väepealike kätte. Vabariiklik kord püsis mõnda aega väepealike omavahelise võistluse pinnal, pidi aga lõpuks loovutama oma koha sõjaväelisele diktatuurile.

Rooma ühiskonna vaimsele elule avaldasid sel ajajärgul suurt mõju kreeka filosoofia ja kreeka retoorika. Traditsioonilise moraali lagunemine riigis ja perekonnas andis tõuget huvi ärkamisele kreeka filosoofiliste õpetuste, eeskätt stoitsismi ja epikureismi vastu. I saj. e.m.a. peeti rooma aristokraatia ringkondades filosoofia tundmist juba hea tooni tunnuseks ja noormehed lõpetasid sageli oma hariduskäigu studiumiga Ateena filosoofide koolides. Siiski tegelesid filosoofia põhjalikuma uurimisega vaid vähesed. Palju laiemalt levis retooriline haridus, kusjuures Roomas nagu Kreekaski retoorika leidis rakendamist niihästi kõnekunsti teooriana kui ka üldharidusliku aienena, mis sisaldas populaarsel kujul orjandusliku ühiskonna kõlblusõpetuse aluseid. Sotsiaalse võitluse teravnemisega tõusis suurel määral rahvakoosoleku ja kohtute osa ning seega ka kõne poliitiline tähtsus. Retoorika õppimine sai seetõttu aristokraatliku hariduse vajalikuks koostisosaks.

Filosoofia ja retoorika järel hakkasid Roomas arenema teisedki teadused. Tekkis rooma filoloogia (sel alal oli eriti viljakas Marcus Terentius Varro tegevus), arenes õigusteadus. I saj. e.m.a. kujunes Rooma ka üheks hellenistliku kujutava kunsti keskuseks.

Kirjandus lakkab käsitletaval perioodil olemast võõra-aine võrse. Ta aktualiseerub ning sekkub poliitilisse võitlusse. Kirjanikeks on nüüd juba roomlased, sageli silmapaistvad poliitikategelased. Kirjanduses domineerivad proosažanrid; I saj. e.m.a. on rooma proosa õitseage, millal

luuakse ka klassikaline kirjanduslik keel (nn. kuldne ladina keel).

Kirjandus II ja I saj. vahetusel e.m.a. Kui murrang rooma kirjanduses II saj. lõpul avaldus esijoones temaatika aktualiseerumises, siis puudutas see kõige vähem tragöödiat, milles eälisid enamasti traditsioonilised, kreeka tragöödiast laenatud sõžeed tššdeldud kujul. Seevastu tungis komššödiasse rooma temaatika ja mantlikomššödia asendus toogakomššödiaga, kus esinevad mitte enam kreeka, vaid rooma tegelased kohalikus rõivastuses ja ladina nimedega; tegevus toimub harilikult mõne Itaalia väikelinna tšnavail. Näidendi tegevuse šlekandmine Itaalia pinnale tši endaga kaasa muudatusi tššpides (kaob osava, oma peremehest kavala orja tššp, hetššr asendub enamasti auvššarse matrooniga jm.) ja sšžeedes. Oma iseloomult jštkab toogakomššödia Terentiuse "liigutava" komššödia laadi. Nihššsti selle ajajšrgu tragššödiast kui toogakomššödiast on peale autorinimed ja teoste pealkirjade jšudnud meie ajani vaid fragmente.

I saj. e.m.a. hakkas kahanema huvi tšsise draama vastu. Enamiku igasuguste vaatemšngude publikust moodustas Rooma proletariaat, kelle maitsele vastas rohkem lšbusasisuline nšidend kui tšsisema iseloomuga komššödia, tragššödiast kšnelemata. Muistne folkloorne atellaan kujunes nššd nšitekirjanduse liigiks. Atellaane lavastati tragššödiate jšrel lšppnšidendina, nende tegevus toimus tal upogade ja orjade kui ka šhiskonna pšhjakihide (roimarite, prostitutide) keskkonnas. Alatiseid maskid esinesid mitmesugustes olukordades, nšiteks lollpea Maccus "sšduri", "kšrtsmiku", isegi "tšštarlapse" osas, -vanamees Pappus "pšllumehena" vši "valimistel lšbikukkunud kandidššdina". Kirjanduslikul atellaanil, millest on sšilinud vaid pealkirju ja všheseid fragmente, oli sarnasusjooni oma muistse eelkšijaga (jšme erotika, šgimine, kaklused), kuid ta všimaldas autoreile šhtlasi rohkem poliitilist vabadust kui tšsine draama. Šldiselt ei tšusnud ta siiski tavalise jandi tasemest kšrgemale. Renessansiaja commedia dell'arte meenutab oma pšsivate tegelaskujudega mõnevšrra atellaani.

Vabariigi perioodi lõpul sai domineerivaks lavažanriks hellenistlik miim, mis püsis valitseval kohal rooma teatris kogu keisririigi kestel. Miimis esinesid osalised alati maskideta ja naisosi täitsid naised.

Luule sisu aktualiseerumise kõige ilmekamaks dokumendiks on siiski rooma satiir, esimene rooma luuležanr, millel polnud täpset vastet kreeka kirjanduses. Nimetust "satiir" (täpsemalt saturae - segu) kasutas juba Ennius oma õpetlikku ajaviidet pakkuva luuletuskogu pealkirjana, kuid paljastava pilkeluule tähenduse ja sisu omandas satiir esmakordselt Luciliuse loomingus. Gaius Lucilius (u. 180-102 e.m.a.), jõukas suurmaomanik, pärines ratsanike seisusest. Tahtes "jääda Luciliuseks" loobus ta poliitilisest karjäärist, mis oleks võimaldanud talle pääsu senatisse, kuulus Scipio Noorema ringi ja astus teravalt välja teiste poliitiliste rühmituste esindajate vastu. Lucilius oli viljakas kirjanik. Ta avaldas 30 raamatut satiire; nendest on meie ajani alal hoidunud u. 1000 lähikest fragmenti. Värsimööduna kasutas Lucilius peamiselt heksameetrit, mis sellest ajast peale jäigi rooma satiiri meetrumiks. Oma satiirides ei taotle luuletaja inimlike puuduste abstraktset käsitlemist, vaid ründab ja naeruväärustab indiviide, oma kaasaegseid, nimepidi, sageli nende õigete nimedega. Sisult on ta satiirid väga mitmekesised. Silmapaistval kohal on moraali teemad - tõeline ja vale sõprus, omakasupõddlikkus ja tagasihoidlikkus, petmine, teesklemine ja vooruslikkus. Käsitletakse ka kirjanduse, filosoofia ja isegi grammatilisi küsimusi. Suurima teravuse saavutab aga Luciliuse satiir poliitiliste vastaste piitsutamisel. "Kõrgete" žanrite (tragöödia ja eepos) vastasena püüab Lucilius oma stiilis läheneda argielu kõnele. Järgmine silmapaistev rooma satiirik Horatius pidas Luciliuse stiili lohakaks ja heitis oma eelkäijale ette liigset kiirustamist ja sõnastuse vähest viimistlust. Siiski leidis Lucilius kauemat aega rohkesti pooldajaid, kes hindasid ta jõulisust, kirglikkust ja vaimukust.

Aktuaalne poliitiline temaatika, mis määras paljude Luciliuse satiiride ilme, leidis kõige täielikuma kunstili-

se väljenduse rooma kõnekunstis, mille kiire areng on kogu kodusõdade perioodi tähtsaimaks kirjanduslikuks sündmuseks. Rooma vabariigi kriisi olukorras omandas poliitiline kõne tohutu tähtsuse, kuid silmapaistvat osa etendas ka kohtukõne, sest kohtuprotsessid omandasid sageli poliitilise värvingu. Kuulsaimateks kõnemeesteks II saj. lõpul olid vennad Gracchused, eriti noorem vend Gaius Gracchus, kelle temperamentsetest kõnedest on meieni jõudnud vaid väheseid katkendeid. Nendes võib täheldada orienteerumist asianistlikule stiilile selle lähikeste rätmistatud lausetega.

Cicero (106-43 e.m.a.). Kõnemees, riigitegelane ja kirjanik Marcus Tullius Cicero sündis Arpinumi linnakeses Latsiumis. Ta pärines ratsanike seisusest, kuid ta suguvõsa polnud andnud silmapaistvaid väejuhte või riigitegelasi, nii et Rooma aristokraatia silmis oli tulevane senatipartei liider uustulnukas (homo novus - uus inimene). Et oma poegadele Marcusele ja Quintusele head haridust anda, asusid vanemad Rooma elama, kus Cicero õppis kreeka õpetajate juures, kuulab noorukina tolelaegseid kuulsaid kõnemehi, tutvus õigusteadusega ja tegeles filosoofiaga. Advokaadina hakkas ta avalikkuse ees esinema a. 81, Sulla diktatuuri ajal, ja äratas tähelepanu kõnega Sextus Rosciuse kaitseks, kelle vastu sugulased tema varanduse omastamise eesmärgil olid tõstnud süüdistuse isatapmises. Et sugulasi toetas üks Sulla mõjukas soosik, nõudis esinemine kohtus süüaluse kaitseks julgust. Cicero saavutas Sextus Rosciuse õigeksmõistmise, kuid ta oli kaitsekõnes paljastanud Sulla soosiku mahhinatsioonid ja võis karta diktaatori viha alla langemist. Seetõttu lahkus Cicero Roomast ja võttis ette pikema matka Ateenasse ja Väike-Aasiasse oma retoorilise ja filosoofilise hariduse täiendamiseks. Rhodosel õppis ta tuntud kõnekunstiõpetaja Apollonios Moloni juures, kellega ta oli tutvunud juba Roomas. Rhodose retoorikakoolkond asus asianismi ja atikismi vahelisel seisukohal ja selle mõjul eemaldus Cicero oma stiilis ja kõnemaneeeris mõnevõrra asianismist, millest ta oli juhindunud oma esimestes kõnedes. Kui Cicero

2 aasta pärast Rooma naasis, oli Sulla surnud ja advokaadina tuntuks saanud Cioero võis alustada tegevust ka riigiameteis. Kvestorina Sitsiilia provintsis (a. 75) jättis ta omakasupõõdmatusena endast hea mälestuse. Kui sitsiillased a. 71 alustasid kohtuprotsessi propreetor Verrese vastu, kes oli nende provintsi julmalt riisunud, kutsusid nad sündistajaks Cicero. Juba pärast esimest Cicero kõnet kohtus pidas Verres oma olukorda lootusetuks ja läks vabatahtlikult maapakku. Cioero avaldas siiski viis sündistuskõnet, mida ta enam ei saanud pidada, koos kahe ettekantud kõnega. Need kõned, millede teravik on suunatud optimaatide (senatipartei äärmise konservatiivse tiiva) vastu, sisaldavad tabavat kirjeldust Rooma provintside röövvalitsemisest ja kõikvõimsate asehaldurite omavolist. Seejuures polnud Cicero sugugi demokraat, ta tahtis vaid avada pääsu kõrgemasse ameteisse ka "uutele inimestele".

60. aastad kujunesid Cicero elus hiilgeperioodiks. A. 66 oli ta preetor (kõrgem kohtuametnik) ja pidas oma esimese puhtpoliitilise kõne, milles ta taotles Pompeiuse määrämist ülemjuhatajaks sõjas Väike-Aasias. A. 63 jõudis Cioero oma karjääri haritippu: ta valiti konsuliks, kellen ta seisis vastu igasugustele riigikorra muutmise katsetele ja likvideeris nn. Catilina vandenõu, saades selle eest senatilt "isamaa isa" (pater patriae) aunimetuse. Cicero kõnemehtalent puhkes nendel aastatel täiele õitsengule, ta kohtu- ja poliitilised kõned (näiteks 4 kõnet Catilina vastu) olid kõnekunsti šedöövriteks, ent ta mõju ei kehtnud kaua. Tegelik võim koondus varsti a. 60 moodustunud triumviraadi (Pompeius, Caesar, Crassus) kätte, kuna Cicero vastu kerkis esile sündistus mõningate Catilina pooldajate seadusevastases hukkamises. Cicero läks a. 58 Kreekasse maapakku, kust ta tänu sõprade toetusele järgmisel aastal auga tagasi pöördus, kuid hoidis end nüüd mõnda aega poliitilisest elust eemale ja pühendus kirjan- duslikule tegevusele. 51. a. saadeti Cioero prokonsulina Kiliikiasse (Väike-Aasias), kus ta oma aususe ja õigluse-

ga võitis lugupidamise. Sealt jõudis ta tagasi Rooma just Caesari ja Pompeiuse vahel puhkenud kodusõja eel ja asus pärast pikka kõhklemist Pompeiuse poolele. Viimase lühisaa- mine Pharsalose lahingus a. 48 sundis Cicerot Caesariga le- pitust otsima. A. 47 saigi ta loa jälle Rooma asuda, kuid pidi poliitilisest tegevusest tagasi tõmbuma. Seevastu olid järgnevad aastad Cicerole kirjanduslikult viljakad, ta koostas rea filosoofilisi traktaate ja mõned teosed retoorika alalt. Caesari surm (märtsis 44) äratas Ciceros lootust endise vabariikliku korra taastamisele. Senati- partei juhina võitles ta agarasti ja mõnda aega edukalt Marcus Antoniuse vastu, kes pidas end Caesari järglaseks ja hakkas koondama võimu enda kätte. Vastukaaluks temale toetas Cicero noort Octavianust, Caesari õepoega, kelle Caesar oli adopteerinud. A. 44 ja 43 pidas Cicero 14 kõnet, kus ta raevukalt ründas Antoniust. Need kõned, mis Cicero ise nimetas filipikateks (Makedoonia kuninga Philippose vastu peetud Demosthenese kõnede eeskujul), maksid talle elu. Cicerole ootamatult moodustus a. 43 nn. teine trium- viraat, millesse kuulusid M. Antonius, Octavianus ja M. Le- pidus. Antoniuse nõudmisel võeti Cicero proskriptsiooni nimestikku (s.o. kuulutati lindpriiks) ja Antoniuse agen- did tapsid ta põgenemisel detsembris 43. Cicero pea pandi Antoniuse korraldusel välja Rooma foorumil.

Riigitegelasena oli Cicero poliitiliselt lähinägelik, otsustavail momentidel kõhklev, kergesti meeleoludele alis- tuv, auahne ja isegi edev. Ent ühtlasi oli ta kindel pat- riot ja vana-rooma kodanikuvabaduse kaitsja. Hoolimata oma isiklikest nõrkustest oli Cicero antiikaja kuulsaim kõ- nemees Demosthenese kõrval ja üks antiikkirjanduse tugisam- baid. Ta kujunes tõeliseks rooma kunstproosa loojaks, ri- kastas ja täiustas ladina keelt, muutis selle enneolema- tult nõtkeks ja ilmekaks, võimeliseks väljendama mõttekäi- kude mitmesuguseid varjundeid, kõlavaks ja kauniks. Samuti pakuvad ta teosed, mis on meieni jõudnud võrdlemisi arvu- kalt, suurt sisulist huvi.

Nüüdisajal kasutada olev Cicero kirjanduslik pärand koosneb 58 kõnest, reast traktaatidest retoorika ja filosoofia alalt ja ligi 800 kirjast. See ületab mahult iga muu rooma kirjaniku säilinud produktsiooni, kuid ei moodusta veel Cicero kogu kirjanduslikku loomingut, sest antiikajal oli käibel u. 150 Cicero kõnet ja ka meie ajani mitte jõudnud filosoofilisi teoseid ja kirju.

✓ Cicero kui kõnemehe praktiline tegevus põhines printsiipidel, mida ta käsitleb oma retoorika-alastes traktaatides, esijoones dialoogis "Kõnemehest" ("De oratore"). Cicero käsituses on kõnemees mitte lihtsalt advokaat, vaid riigitegelane, kellel peab olema mitmekülgne haridus. Täiuslik kõne on see, milles üksikkõsimus tõstetakse üldiste printsiipide tasemele. Polemiseerides rooma atikistidega väidab Cicero teoses "Kõnemees" ("Orator"), et täiuslik kõnekunst seisneb oskuses kasutada kõiki traditsioonilisi kõnestiile. Kõnemees seab endale kolm ülesannet - tõestada oma väiteid, pakkuda kuulajale naudingut ja mõjutada ta tahet õige otsuse tegemise suunas. Iga ülesandele vastab oma stiil: tõestusele - rahulik, lihtne ("madal"), naudingule - peen, kaunis ("keskmine"), tahte mõjutamisele - pateetiline, erutatud, ülev ("kõrge"). Olen kõnemehe taktist, kus vajaduse korral kasutada kõiki kolme stiili, kuid kõnemehe kõige väärtuslikumaks omaduseks on Cicero arvates "kõrge" stiili valdamine. Teine stiilile esitatav nõue on "küllus" (copia), mis seisneb igakülgses ammendavas mõttearenduses, väljendusvahendite rikuses ja mitmekesisuses. Olulise tähtsuse omistab Cicero lõpuks kõnerütmile.

Oma kõnedes (eespool on tähtsamad nendest mainitud) rakendas Cicero äsja käsitletud stiilireegleid. Kõne "küllus" avaldus tal perioodide (reast pea- ja kõrvallauseist koosnevate lausetervikute) meisterlikus sissepõimimises. Samuti pidas ta silmas mitmesuguste stiilide kasutamise nõuet: ta muudab tooni ühe kõne kestel, paatos vaheldub naljaga, kirglikkus lihtsuse ja rahulikkusega. Tuleb aga märkida, et Cicero kõned sel kujul, nagu nad on säilinud, pole tegeli-

kult peetud kõnede täpsed üleskirjutused, sest kõnesid kirjanduslike teostena välja andes töötas autor need suuremal või vähemal määral ümber, mõnda kõnet (näit. Verrese protsessis) pole aga tegelikult kunagi peetudki.

Cicero filosoofia-alased teosed on enamasti kirjutatud dialoogi vormis ja nendes esitatakse tihti eri koolkondade vaateid. Muide polnud Cicero ise mingi filosoofilise õpetuse järjekindel pooldaja, vaid eklektik, kes teoreetilistes käsimumustes kaldus nn. uue akadeemia poole, kuna ta praktilise eetika alal seisis lähedal stoikutele. Eitaval seisukohal asus Cicero ainult Epikurose materialistliku filosoofia suhtes. Et hellenistlike filosoofide teosed on peaaegu kõik läinud kaotsi, jäävad Cicero üksikasjalikud ümberjutustused põhiliseks või isegi ainsaks allikaks hellenismiperioodi eri koolkondade õpetuste tundmaõppimisel. Cicero teeneks tuleb pidada ka filosoofia-alase terminoloogia loomist ladina keeles.

Tunnetusteooria alal võttis Cicero omaks akadeemia skeptilised vaated, eitas teadmise tõsikindlust ja arvas, et tuleb rahulduda ainult käsimumuste tõenäoliste lahendustega. Näiteks kummutas ta teoses "Jumalate olemusest" ("De natura deorum") jumalate olemasolu tõestused, mis esinevad epikuurlastel ja stoikutel, kuid asus seejuures mitte ateistlikule, vaid agnostitsistlikule vaatekohale: olevat teadmata, kas jumalad on olemas või mitte, kuid riigiusund tulevat säilitada. Vastupidiselt stoikutele kaitses ta tahtevabaduse printsiipi ja rõhutas inimese täielikku vastutust ta tegude eest. Moraali käsimumusi käsitleb Cicero mitmes teoses, näit. "Vestlused Tusculumis" ("Tusculanae disputationes"), "Cato Vanem ehk vanadusest" ("Cato maior de senectute"), eriti üksikasjalikult aga traktaadis "Kohustustest" ("De officiis"). Esijoones rõhutatakse siin eraomanduse puutumatus põhimõtet ("riigid on rajatud peamiselt sel eesmärgil, et kaitsta eraomandust"). Dialoogis "Riigist" ("De re publica") püütakse näidata Rooma riigikorra täiuslikkust. Cicero filosoofilisi töid iseloomustab ladus sõnastus, rikkalik sõnavara, stiili elegantsus, ko-

hati aga ka väsitav paljusõnalisus ja alatised kordused.

Cicero stiilikunsti näidisteks on ka ta kirjad. Meie ajani jõudnud Cicero kirjad hõlmavad ta elu viimased 25 aastat. Säilinud 4 kogu sisaldavad 774 kirja, moodustades umbes poole sellest, mis oli avaldatud antiikajal. Need on asendamatu allikas vabariigi lõppjärgu ajaloo kohta, avavad aga ühtlasi autori kui poliitiku, kõnemehe ja inimese isiku. Eriti huvipakkuvad on Cicero kirjad ta sõbrale, nõuandjale, kirjastajale ja pankurile Titus Pomponius Atticusele. Otsustades Cicero avameelsuse järgi, mis ilmneb nendes kirjades, polnud kirjavahetus Atticusega nähtavasti määratud avaldamisele, mida ei saa väita paljude muude Cicero kirjade kohta.

Euroopa kultuuri ajaloos pole ühelgi vana-rooma kirjanikul olnud sellist tähtsust ja mõju kui Cicerol. Juba varsti pärast ta surma tunnistati ta rooma proosa suurimaks meistriks ja ta nimi sai kõnekunsti sünonüümiks. Cicero keele alusel tekkis renessansiajastul uusladina humanistlik proosa, millel oli täita tähtis osa Euroopa rahvaste kirjanduse kujunemisel. Õige suur oli Cicero teoste ideeline mõju mitmesugustele kirjanduse ja teaduse aladele.

* * *

Rooma vabariigi viimaseil aastakümneil hääbub vana vabariiklik ideoloogia. See pööre maailmavaates kajastus ka kirjanduses. Proosa alal võib täheldada atikismi mõju tõusu, luule alal tekib koolkond, mis innustub Aleksandria hellenistlike luuletajate esteetilistest põhimõtetest.

Caesar (100-44 e.m.a.). Gaius Iulius Caesar, Rooma silmapaistev riigitegelane ja väejuht, pärines vanast patriitside Iuliuste sugukonnast, kes väitis end põlvnevat Aenease pojast Iulusest (ehk Ascaniusest). Ta tõusis kiiresti riigiameteis ja sai a. 59 konsuliks. Koos Crassuse ja Pompeiusega moodustas ta võimu haaramiseks a. 60 I triumviraadi, val-

lutas a. 58-51 Gallia, mis sai Rooma provintsiks, saavutas kodusõjas a. 49-48 võidu Pompeiuse üle ja sooritas seejärel võidukaid sõjaretki Egiptusse, Väike-Aasiasse, Aafrikasse ja Hispaaniasse. Tegelikult ainuvalitsejana a-st 47 teostas ta rea reforme (sealhulgas kalendrireformi). Ta langes märtsis 44 e.m.a. vabariiklaste vandenõu ohvriks. Hoolimata pingelisest poliitilisest ja sõjategevusest leidis mitmekülgsest andekas Caesar isegi sõjaretkede ajal mahti kirjanduslikuks tööks. Ta oli hea stilist ja kõrgesti hinnatud kõnemees. Caesar on kahe meie ajani säilinud ajalooalase teose autor. Ta "Märkmed Gallia sõjast" ("Commentarii de bello Gallico") jutustavad 7 raamatus võitlustest Gallias ning sõjaretkedest Germaaniasse ja Britanniasse. Rooma senat polnud rahul Caesari poliitikaga Gallias ja väejuht taotles õigustada oma tegevust. Autor püüab vältida otsest valet, kuid kasutab sageli mahavaikimise võtet (näiteks ei maini antiikajal üldiselt tunnustatud rahvusvahelise õiguse normide rikkumisi või kõneleb nendest vaid vihjamisi). Endast kõneleb autor kolmandas isikus. Jutustus kulgeb rahulikus toonis ja jätab esialgu niivõrd objektiivse ja kiiretu aruande mulje, et vaid süvenedes teose sisusse võib tabada selles peidetud teadlikku poliitilist tendentsi, nimelt püüet näidata, et mitte ainult sõjad Gallias, vaid ka ekspeditsioonid üle Reini ja Britanniasse on täiesti tarvilikud Rooma riigi julgeolekuks ja ta mõjukuse tõstmiseks. Teose keel on tahtlikult lihtne, seejuures puhas ja kerge, Caesar hoidub igasugustest sõnakaunistustest ja vastandab Cioero "küllusele" hoolika sõnavaliku, hüljates arhaismid, neologismid ja grammatiliselt vildakad vormid. Suure väärtusega on teated gallide ja germaanlaste olustikust ja tavadest, nende lahingupidamise viisidest ja relvastusest.

Selgemini ilmneb Caesari apologetiline eesmärk ta teises, lõpetamata jäänud teoses "Märkmed kodusõjast" ("Commentarii de bello civili"). Selles püüab autor lugemat veenda, et kodusõda tema ja Pompeiuse vahel ei puhkenud tema süü läbi ja et tema, Caesar, vaid kaitses vaba-

riigi huve ja rahva jalge alla tallatud õigusi.

Sallustius (86-35 e.m.a.). Gaius Sallustius Crispus oli plebeilist päritolu. Ta alustas oma poliitilist karjääri senati aristokraatia vastasena, heideti a. 50 kõlvatu eluviisi ettekäändel senatist välja, kuid pääses juba järgmisel aastal Caesaril toetusel senatisse tagasi. Ta võttis kodusõjast osa Caesaril poolel, oli a. 46 Aafrika provintsi prokonsuliks ja kogus suure varanduse. Pärast Caesaril surma eemaldus ta poliitilisest elust ja andus oma luksuslikus villas Roomas kirjanduslikule tööle.

Selle töö viljaks oli ta kaks meie ajani jõudnud monograafiat - "Catilina vandenõu" ("Coniuratio Catilinae") ja "Jugurtha sõda" ("Bellum Iugurthinum"). Nendele lisandus autori elu lõpul kirjutatud "Ajalugu" ("Historiae"), milles ta käsitleb kaasaja sündmusi (a. 78-67) ja mis on säilinud fragmentaarselt. Sallustius oli sisukas kirjanik. Oma ajaloolastes monograafiates püüdis ta end näidata erapooletu kiretu kroonikakirjutajana ja range moralistina. Tegelikult paljastab ta nõrdsinult Rooma nobiliteeti ja moraali langust. Seejuures pooldab ta senati võimu, kuid laiemal ühiskondlikul baasil, nii et ka jõukad keskkihid pääseksid juhtivatele kohtadele vabariigis. Kogu "Catilina vandenõu" sisu on koondatud keskse kangelase ümber. Catilina on Sallustiuse käsituses Rooma kõlvatu aristokraatia tüüpiline esindaja. Laenanud Platonilt teooria täiusliku riigi järkjärgulisest halvemaks muutumisest, väidab autor, et laostumine on haaranud kõik Rooma ühiskonna kihid ja Catilina on selle laostumise produkt. Käsitus on dramatiseeritud, jutustusse on põimitud tegelaste kõnesid ja kirju. Pühendades suurt tähelepanu Caesarile ja Cato Nooremale, suhtub autor Cicerosse ja ta tegevusse halvustavalt. Caesaril ja Cato võrdlev karakteristika, milles autor tõstab esikohale Cato paindumatu moraalse psüühkindluse, on Sallustiuse monograafia parimaid lehekülgi. Caesaril oli ta jõudnud juba mõnevõrra pattuda.

Veidi kaugemasse minevikku viib Jugurtha sõda käsitlev

monograafia, milles autor seab endale ülesandeks näidata Rooma aristokraatia omavoli, ahnust ja müüdavust, nagu see ilmnes sõjas Põhja-Aafrikas, Numiidia kuninga Jugurtha vastu a. lll-105 e.m.a. Viimasel õnnestus mõned Rooma senaatorid ja väejuhid ära osta, mistõttu sõjategevus takerdus. Sallustiuse kangelaseks on aus kindlameelne väejuht Marius, Rooma demokraatia esindaja, kes viis sõja võiduka lõpuni.

Mõlema monograafia sissejuhatuses kõneleb autor inimloomusele omasest igavesest keha ja vaimu dualismist. Ainult vaimu võit keha üle võimaldab inimesel tõusta kõrgemale juhuslikkusest ja saada vabaks ning tugevaks. Oma "Ajaloos" püüab Sallustius näidata, et Rooma ajalugu kujutab endast lõpmatut rida tällisid pleebsi ja aristokraatia vahel, mis ainult vahetevahel välisohu tõttu vaibuvad. Selles klassivõitluses näeb autor inimloomuse halbade omaduste avaldumist.

Sallustiuse teostel on kindel koht rooma historiograafias. Sallustius oli tõsine ja iseseisev ajaloolane, kes püüdis sündmusi mõtestada, hea kirjandusliku portree meister ja omapärane stilist. Ta keel on kokkusurutud, lakooniline, autor jätab välja sidesõnu ja kasutab arhaisme, mis peavad ta jutustusele andma pidulikkuse ja vana-ladina keele ranguse. Sallustiuse mõju all kujunes hiljem väljapaistva Rooma ajaloolase Tacituse stiil.

Lucretius (u. 98-55 e.m.a.). Rooma vabariigi kriisi olukorras, teravate võitluste ja sügavate vastuolude ajajärgul leidis Epikurose filosoofia rohkesti pooldajaid. Eriti olulisid lohutust Epikurose "ataraksias" keskkihtide haritud esindajad, kes olid väsinud kodusõjast ja poliitilise võitluse perspektiivitusest. Epikureismi poeediks sai Titus Lucretius Carus, väljapaistva didaktilise poeemi "Loodusest" (ehk "Asjade olemusest" - "De rerum natura") autor. Ta elust on vähe teada. Ühe hilisantiikaja kristliku kirjaniku (Hieronymuse) kroonikas leiduva väheusaldatava teate järgi kannatanud Lucretius nõdrameelsuse hoogude all ja lõpetanud elu enesetapmisega. Ta lõplikult viimistlemata poeemi andis

pärast autori surma välja Cicero. "Loodusest" pole sugugi ainult värsistatud filosoofiline traktaat, vaid see on õht-
laši tõeline kunstiteos, tulvil kõrget paatost. Lucretius
esineb siin valgustajana, kirgliku võitlejana usundi ja eba-
usu vastu, teaduslik-materialistliku maailmavaate kuuluta-
jana. Epikurose filosoofiast käsitleb autor selle loodus-
teaduslikku osa, milles rünnatakse usku jumalate maailma-
valitsemisse ja hauatagusesse ellu. Teatavasti pole for-
maalselt Epikurose õpetus ateistlik: jumalad on Epikurose
arvates olemas, kuid need täiuslikud olendid veedavad õnd-
sat elu maailmadevahelises ruumis ega sega end maailma prot-
sessi, mis toimub mehhaanika seaduste kohaselt. Epikurose
eeskujul on Lucretius looduse tõlgendamisel materialist,
kuid läheneb õhiskonna elu nähtustele idealistlikult vaate-
kohalt: õhiskonna pahede lätteks olevat inimeste väärad ar-
vamused. Nendest kõige ohtlikum on surmahirm, mida sisenda-
vad religioossed kujutlused hinge hauatagusest elust. Sel-
lest hirmust ülesaamine looduse materialistliku tõlgenda-
mise varal avavat inimestele häirimatu elu perspektiivi.

Poem on kirjutatud heksameetreis ja koosneb kuuest
raamatust.

Esimeses raamatus esitatakse aatomiteooria. Poeet väi-
dab, et kogu maailmaruumis ei eksisteeri midagi peale iga-
veste ja jagamatute aatomite ja tühjuse. "Mitte millestki
ei sünni midagi," mateeria on igavene ja hävimatu. Teises
raamatus seletatakse, kuidas lõpmatu hulga nähtamatute väi-
keste kehakeste - aatomite - igavesest liikumisest tekib
maailma mitmekesisus ja ta alatine uuenemine. Sünnib ja huk-
kub lõpmatu arv maailmu, millede hulgas Maa moodustab vaid
kõbemekese. Kolmas raamat sisaldab õpetuse hingest ja vai-
must. Lucretius eristab "hinge" kui elu keskust ja "vaimu"
("mõistust") kui teadvuse asukohta; mõlemad on vastastikku
tihedalt seotud. Nad sünnivad ja surevad koos meie kehaga.
Seega - "seni kui me oleme, pole surma, kui aga saabub
surm, siis pole meid olemas". Hauatagune elu ja selle pii-
nad on luuletajate välja mõeldud. Neljandas raamatus käsit-
letakse aistinguid ja taju. Aistingud on luuletaja arvates

reaalsete esemete materiaalsed kujutused ("viirastused"), mis eralduvad kehade pinnast ja tungivad meie meeleeelundeisse. Raamatu lõpposas kirjeldab autor armastuselamusi, kujutab kibestunult armunu pettumusi. Viies raamat on pühendatud maailma tekkimise ja arenemise küsimustele. Tähed liiguvad, kuna Maa seisab paigal. Maailm pole igavene, seda pole loonud jumalad, nagu tõendab juba maailma ebatäiuslikkus. Taimed, loomad ja inimesed on sündinud maast, mille sigitav jõud varem oli suurem praegusest. Inimkonna kultuur on veel noor ja täieneb õha. Edasi kirjeldatakse inimeste algset metsloomataolist elu ja sellele järgnenud materiaalse kultuuri tõusu ning ühiskondlike institutsioonide (pere-konna, kogukonna, kuningavõimu, omandi, seaduste) arengut. Kuid kultuur ei tähenda ainult progressi; ap-
lus, auahnus, võimuiha on selle negatiivsed küljed. Usk jumalaisse tekkis loodusseaduste mittetundmisest ja hirmust arusaamatute loodusnähtuste ees. Kuuendas raamatus seletatakse loodusteaduslikust vaatekohast selliseid hirmuärata-vaid ja vanaaja inimesele arusaamatuid loodusnähtusi nagu müristamine, väik, maavärinad, vulkaanide pursked, ka hai-gused, epideemiad jm. Teose lõpposa ei jõudnud autor näh-tavasti enam valmis kirjutada.

Lucretius oli filosoof ning luuletaja, "reibas, julge, poeetiline maailmavalitseja" (K. Marx) ja ta poeem kujutas endast tõelist kunstiteost. Ta maalib jõulisi pilte loodus-nähtustest, illustreerib abstraktseid teese näidetega elust, tunneb muret inimese õnne pärast, ta vaateväljast ei puudu ka inimese rasked kannatused (seda näitavad katku ja sur-ma kirjeldused), ta kõneleb nõrdimusega veriste sõdade jul-musest. Autori arhaistlik keel annab poemile mõnevõrra piduliku ilme, ehkki autor kasutab samuti rahvakeele väl-jendeid ega põlga neologismegi.

Hoolimata sisu raskusest sai Lucretiuse teos oma kuns-tiväärtuse tõttu antiikajal täieliku tunnustuse osaliseks. See mõjustas tunduvalt Vergiliust, Horatiust, mõnevõrra Ovidiust ja leidis vastukaja ka hilisemas rooma kirjandu-ses. Keskajal langes Lucretius unustusse, humaniste huvi-

tas ta eeskätt sõnakunstnikuna, kuna kiriku esindajad heitsid talle ette ta teravalt usuvastast orientatsiooni. Lucretiusest innustus Giordano Bruno, hiljem Goethe, XVIII sajandi materialistid nägid temas oma suurt eelkäijat.

Catullus (u. 87 - u. 54 e.m.a.). I saj. keskpaigaks oli poliitiline olukord Roomas üsna oluliselt muutunud. Rooma orjanduslik vabariik oli alistanud kõik Vahemeremaad, polnud seejuures provintsidele andnud mingeid administratiivseid õigusi, ei suutnud aga ka ise toime tulla ei suureks paisunud riigi valitsemisega ega Itaalia ühiskonna eri kihide kasvavate vastuoludega. Vana senativabariigi huvide kaitsjad pörkasid kokku diktaatorlike tendentside kandjatega (Marius, Sulla, Catilina, Caesar jt.) ja paratamatult lähenev vabariigi muutumine keisririigiks kulges Roomas aeglaselt ja piinarikkalt, poliitiliste intriigide, vandenõude, orjade ülestõusude ja kodusõdade õhkkonnas. Kui mõned siiralt uskusid Rooma kõlbelise tervenemise võimalusse ja otsisid selleks teid ja vahendeid, siis ühele osale ühiskonnast näis vaatlev ja mõtisklev jõudeelu, eriti aga kirjandusliku või teadusliku tegevusega täidetud elu mitte ainult täiesti loomulik, vaid ainuvõimalik eksisteerimisviis olevat. Suurenesid tendentsid eemalduda ühiskondlikust tegevusest, sulguda oma individuaalsesse maailma.

Senised rooma luule žanrid - eepos ja draama - taandusid II saj. lõpust alates juhtivalt kohalt rooma kirjanduses. Pärast Lucilliust ei kerkinud mõnda aega silmapaistvaid luuletajaid esile. Seoses vabariigi lagunemise ja maailmavaate muutumisega tekkis mõnel kirjanduse esindajal huvi hellenismi kirjanduse ja nimelt Aleksandria luule vastu, mille väikevormid (epüllion, epigramm, elegeia, idüll jt.) pakkusid avaraid võimalusi inimese sisemaailma ja ta intiimelu kujutamiseks. Aleksandria tüüpi "õpetatud" ja "kerge" luule sai nüüd omaseks ka rooma kirjanduses (nn. rooma aleksandrinism). Esmakordselt kujunes subjektiivne "mina" Roomas luule teemaks.

Uue suuna õitseng langeb I saj. 50. aastasse e.m.a.,

mil selle esindajad neoteerikud (kreeka k. uued (luuletajad), nagu neid nimetas Cioero) kirjandusse ilmusid. Neid ühendas sõprus ja kirjanduslike vaadete ühtsus. Kui teiste neoteerikute (Valerius Cato, Licinius Calvus jt.) loomingu on säilinud vaid üksikuid tsitaate, said selle koolkonna kõige andekama poeedi Catulluse luuletused märksa parema saatuse osaliseks.

Gaius Valerius Catulluse elulugu on kaunis puudulikult tuntud. Ta eluaeg oli lähike. Sündinud Veronas (Põhja-Itaalias), pääses ta tänu isa sidemeile Rooma kõrgemasse seltskonda, kus ta veetis aega priiskava noorsoo keskel, liikudes ühtlasi kirjanduslikes ringkondades. Et parandada oma halvenenud varanduslikku seisundit, läks ta a. 57 koos preetor Memmiuse saatjaskonnaga Bitüüniasse (Väike-Aasias), mis alles hiljuti oli saanud Rooma provintsiks. Ta külastas Väike-Aasia linnu ja tutvus idamaiste kultuste ning kunstiga. See matk andis küll võib-olla mõningat ainet ta luulele, kuid ei toonud Catullusele soovitud rikastumist. Jõudnud tagasi Rooma, esines ta muu hulgas rea luuletustega, mille teravik oli suunatud Caesari ja ta käsilaste vastu, kuid Caesari algatusel lõppes asi a. 54 leppimisega. Varsiti pärast seda Catullus suri.

Catulluse meie ajani säilinud luulepärand jaguneb nelja ossa. Ta on kirjutanud lüürikat ja juhuluulet, eelegiaid, epällione ja lõpuks pamflette ning õelaid epigramme.

Ta lüürika peateemaks on armastus, esijoones traagiline armastus Lesbia (lesboslanna) vastu. Selle varjunime all, mis peab nähtavasti meenutama Sapphot, peitub antiikaja teadete järgi Clodia, senaator Metelluse abikaasa, Cioero poliitilise vastase rahvatribuun Clodiuse õde, Rooma seltskonnas tuntud daam, kelle ebamoraalsust Cioero ära märgib. Catullus on pühendanud Clodiale rohkesti luuletusi, algul röömsatoonilisi, hiljem nukraid ja puhuti raevukaid. Catulluse lembeluule on siiras, ta värsid liigutavad sisult ja laitmatud vormilt. Armastus Lesbia vastu oli poeedile üleva röömu lätteks, ent ühtlasi raskeks, piinarikaks elamuseks. Armastuse õnn ja esimesed kohtumised, lah-

kuminekud, tülid ja leppimised, lõppeks sügav meeleheide teadmisest, et Lesbia murrab talle truudust, et ta on kõlvatu, siiras tahe vabaneda sellest ainult kannatusi tekitavast kirest, heitlus armastuse ja vihkamise vahel - selline on Catulluse lembeluule sisu. Ühes oma kuulsaimas luuletuses ("Vivamus, mea Lesbia...") pöördub ta Clodia poole hoogsa üleskutsega: "Elagem, mu Lesbia, armastades teineteist, ja ärgem andkem krossigi üllirangete vanameeste torisemise eest. Päike võib loojuda ja uuesti tõusta; kui aga kord loojub meie lähike päev, tuleb meil magada lõpmatut ööd. Anna mulle tuhat suudlust ja seejärel sada, siis uuesti tuhat ja jälle sada... Ja kui me jõuame mitme tuhandeni, ajame me arve segi, et me seda ei teaks ja et öel kadetseja ei saaks meid kurja silmaga kaetada, kui ta teaks, kui palju me sinuga oleme suudelnud."

Vana-Rooma traditsiooniliste käitumisnormide seisukohalt näis inimese armuelu sfäär väheolulisena. Catulluse lühirikas avaldub esmakordselt armastus suure, võimsa, hingestatud, inimest ülendava tundena. Seetõttu meenutavad mõned Catulluse luuletused uusaja lembelühirika parimaid näidiseid. Ent poeedi ülev armastus satub teravasse vastõulu reaalse tegelikkusega, Lesbia murrab truudust Catullusele ja viimane häbimärgistab teda värssides, mis on kantud sügavast valust, sisaldades ühtlasi öelat mõnitamist. Kuuldavõetud armastuse õndsuses kui ka meeleheitel hävinud õnne pärast on luuletaja tabanud selliseid tundetoone, mis veel tänapäeva lugeja hinges vastukõla leiavad.

Neoteerikute üheks luulele esitatavaks nõudeks oli mõtetmäng; igas luuleteoses pidi ilmnema mitte ainult autori haritus, vaid ka leidlikkus ja teravmeelsus. Catulluse arvukad juhuluuletused, mis on enamasti adresseeritud ta sõpradele, veetlevadki oma vaimukuse, ühtlasi aga ka huumori, siiruse ja hingelise soojusega. Vastandiks nendele on ta epigrammatiline pilkeluule. Tõsi küll, mitte kõik Catulluse epigrammid pole öela iseloomuga ja mitte kõik ta agressiivse tendentsiga luuletused ei kuulu epigrammide liiki. Catulluse pilge on terav ja halastamatu, alati

suunatud kindlate isikute pihta. Ta eespool mainitud in-vektiivid Caesari vastu on poliitilist laadi, reas luule-
tustes rünnatakse aga arhaistliku suunaga poeete ja pil-
gatakse mõningaid isikuid nende kõlvatuse ja muude paha-
de pärast. Ta epigrammid on napolisõnalised, nende struk-
tuur ja keel on lihtsad, esineb rohkesti lihtrahva sõnu
ja isegi jämedat sõimu. Sageli kasutab autor folkloorseid
valemilisi väljendeid.

Catulluse pikemad teosed kuuluvad peamiselt Aleksandria
stiilis "õpetatud" luule liikki. Nii tõlkis ta Kalli-
machose eleegeia "Berenike juuksekihar" ladina keelde, ja
nagu võib otsustada originaali hiljuti leitud katkendite
järgi, on tõlge meisterlik. Kõige tähtsamaks Catulluse
teoseks selles laadis tuleb pidada heksameetreis kirjuta-
tud epüllioni "Peleuse ja Thetise pulm", mille koostami-
sel on kasutatud hellenistlikke allikaid. Põhiteemale -
pulumale - on teoses ruumi antud vähem kui vahelekiilutud
episoodidele. Autori peamine tähelepanu on pööratud mee-
leolude kirjeldamisele, psühholoogilistele motiveeringu-
tele, pateetilistele kõnedele. Detailselt kirjeldatakse
kingitusi noorpaarile. Eriti üksikasjalikult peatub autor
müüdi Ariadnest, mille sisu on kujutatud pulmasaali kau-
nistaval vaibal.

Lõpuks märgitagu, et Catulluselt on säilinud ka kaks
epitallaamioni, mis osutavad Sappho loomingu tundmisele.

Kõigi nende teoste puhul tõrjub autori andekus eema-
le mõtte mingist matkimisest. Oma Aleksandria eeskujusid
kasutab Catullus ainult sobiva ainesena ja jääb tõeliseks
rooma luuletajaks.

Tänu õnnelikule juhusele on selle silmapaistva rooma
lühüriku teosed alal hoidunud. Catulluse kodulinnas Vero-
nas oli säilinud üks eksemplar luuletaja teoste käsikirju,
mis leiti XIV saj. vanaaegse koli hulgast. Sellest ajast
peale omandas Catulluse intiimne lühürika kindla koha maail-
makirjanduse pärandis.

ROOMA KIRJANDUS KEISRIRIIGI AJASTUL.

1. Augustuse aeg.

Rooma õhiskond ja kultuur Augustuse ajal. Keisririigi rajamisega tegi Ootavianus (kes sai a. 27 e.m.a. senatilt aunime "Augustus", mis tähendab "ülev") lõpu kodusõdadele. Tulnud võimule alamkihtide toetusel, asus ta pärast oma positsiooni kindlustamist otsima kokkulepet ülemkihtidega. Võitluses hellenistlike provintsidega, kus valitses Augustuse vastane Antonius, ühendas Augustus enda ümber kogu Itaalia ja tänu Augustusele säilitas Itaalia esikoha ja majanduslikud eelised keisririigis. Sel alusel võis Augustus taotleda aristokraatia poolehoidu. A. 43 e.m.a. teostas Ootavianus oma esimese riigipöörde (nn. II triumviraat), mis andis talle võimu Itaalias. Pärast Actioni lahingut (a. 31 e.m.a.) õnnestus tal ühendada kogu Rooma riik oma valitsuse alla, ja ehkki ta a. 27 e.m.a. loobus avalikust diktatuurist ja formaalselt taastas vabariigi (säilisid senat, konsulid ja muud vabariiklikud institutsioonid), jäädas ise printsepsiks (s.o. esimeseks kodanikuks riigis), hoidis ta enda käes kõrgemat sõjaväelist võimu, nii et vabariik eksisteeris vaid näiliselt. Kui Augustus a. 14 m.a.j. pärast pikka valitsemist suri, püsis sõjaväelisele diktatuurile tuginev keisririik kindlana ja Rooma orjanduslik õhiskond ei mõelnudki enam tagasipöördumisest vabariiklikule korrale.

Augustuse ideoloogilisele poliitikale oli iseloomulik Rooma mineviku õlistamine, religiooni ja moraali alal "esivanemate kommete" taastamine. See ametlik ideoloogia käsitas Augustuse valitsusaega kui mingit "kuldset ajajärku", mis tõi maa peale "vagaduse" ja "ustavuse". Hellenistlike valitsejate eeskujul laskis Augustus osutada oma isikule jumalikku austust (ehkki ta ametlikult sellest keeldus), ta oli "lunastaja", pimeduse ja kurjuse võitja, rikkuste

ja kultuurihüvede jagaja. Caesar, kelle järglaseks Augustus end pidas (Caesar oli Augustuse emapoolne vanaonu), ülen-
dati jumalaks. Nii kujunes Roomas keisrite kultus nende
kuulutamisega pärast surma jumalaiks.

Augustuse ametlik käsitus ta võimust ja tegevusest on
leidnud selge väljenduse ta enda koostatud dokumendis
"Teod" ("Res gestae"), kus printseps loetleb oma teeneid
sise- ja välispoliitika alal ja kulutusi, mis ta on tei-
nud "riigi ja rooma rahva kasuks". Augustus esineb siin
mehisuse ja halastuse, õigluse ja vagaduse kehastusena ja
loetletud "teod" peavad olema nende omaduste illustratsi-
ooniks.

Augustuse loosungid ei leidnud mitte kõikjal poolda-
mist. Keisril tuli võidelda opositsiooniga, mida esines
rahva eri kihtides, kuid laialdased Itaalia elanikkonna
massid, kes igatsesid pärast kodusõdade raskeid aastaküm-
neid rahu, nägid keisrivõimust ainult väljapääsu. Seetõttu
ei tähendanud ideoloogiline opositsioon mingit tõsist oh-
tu keisririigi režiimile.

Kirjanduses oli vabariigilt keisririigile ülemineku
periood (u. a. 40-15 e.m.a.) rooma luule suurima õitsengu
ajaks, "kuldseks ajajärguks"; alates Augustuse valitsemis-
aja teisest poolest võib täheldada juba languse tunnuseid.
Tekkis reaktsioon aleksandrinismi ideetuse vastu, tõsis-
teoste ideeline tase, pöörduti tagasi klassikalise stiili
ja harmoonilise vormi juurde. Loodi rooma luule uus stiil,
milles hellenismi peen sõnakunst ühines kreeka kirjanduse
klassikaliste näidiste suure mahuga. Kajastades Rooma
keisririigi üksikindiviidi maailmatajumist, ei omanud roo-
ma luule seda rahvalikku iseloomu, mille poolest silma
paistis kreeka polise klassikaline kirjandus, ta ei käsit-
lenud nii teravaid ja sügavaid probleeme kui V sajandi
atika draama; ka kaldus ta idealiseerivalt kujutama tege-
likkust. Kuid inimese elamuste ja tunnete kirjeldamise in-
tensiivsusest meenutab see uusaja, eriti Euroopa absolutis-
mi kujunemise aja luulet ja kujutab endast kõige silma-
paistvamat nähtust kogu antiikaja hilisemas kirjanduses.

Kirjanduse sisukuse tõstmist taotlev suund leidis poolehoidu ka ametlikult. Augustus ise ja ta lähemad abilised pöödsid teadlikult ja plaanikindlalt mõjustada ideoloogiat ja kasutada kirjandust uue korra aluste propaganda vahendina.

Augustuse sõber, rikas aristokraat Maecenas koondas enda ümber noori luuletajaid ja taotles nende loomingut suunata ametliku ideoloogia huvides. Tema kirjanduslik ring oli tähtsaimaks rooma luule uue liikumise keskuseks, sellesse kuulusid ajajärgu suurimad poeedid Vergilius ja Horatius. Mõnevõrra tagasihoidlikumalt suhtuti uuesse korrasse väejuhi ning kõnemehe Messala kui ka kõnemehe ning ajaloolase Asinius Pollio majas koos käivais kirjanduslikes ringides. Huvi kirjanduse vastu kasvas suuresti ja eriti luuletamine muutus aktiivsest poliitilisest tegevusest eemaldatud aristokraatia harrastuseks. Võib loetleda umbes poolsada Augustuse ajajärgu luuletaja nime, kuid enamik teisejärgulisi poete langes unustusse juba järgmiste sugupõlvede ajal. Seevastu juhtivad luuletajad tunnistati peatselt rooma kirjanduse klassikuiks ja nende looming on jõudnud meieni üsna täielikul kujul.

Suurt huvi äratas ka kõnekunst, mis eelnenud ajajärgul oli etendanud tähtsat osa; kuid uus kord ei soodustanud selle sõnakunsti haru arengut. Poliitiline kõne oli keisririigi tekkimisega kaotanud igasuguse tähtsuse, kuna kohtukõne võimalused märksa ahenesid. Nagu hellenistlikus Kreekaski, omandas rooma kõnekunst retoorilise deklamatsiooni iseloomu, s.o. kõnesid koostati fiktiivseil, elukaugeil teemadel. Vastandina luules valitsevale klassitsismile arendati retoorilises proosas närvilist afekteeritud stiili, Cicero voolav periood asendus lähikeste lihvitud lausete kiire vaheldusega. Deklamatsioonide harrastus oli juba algava languse ja elu sisukuse kahanemise sümptomiks.

Vergilius. Publius Vergilius Maro (70-19 e.m.a.) sündis Põhja-Itaalias Mantua (nüüdse Mantova) lähedal alamkihist pärit maaomaniku pojana. Omandanud hariduse Mediolanumis

(nõudses Milaanos), Põhja-Itaalia kultuurikeskuses, siirdus ta 50. aastate lõpul Rooma täiendama end kõnekunsti ja filosoofia alal. Kuid advokaadikarjääriks, milleks Vergilius end ette valmistas, puudusid tal kõnemehe võimed, ta pöördus varsti kodukohta tagasi ja asus oma mõisas tegelema põllumajanduse alal ja kirjandusliku tööga. Mõnede luuletustega äratas ta mõjuka riigitegelase ja kirjaniku Asinius Pollio tähelepanu, ja kui pärast vabariiklaste lüüasaamist a. 42 Philippoi lahingus võidukad diktaatorid Octavianus ja Marcus Antonius hakkasid veteranidele Põhja-Itaalias maid jagama ja Vergiliuse mõis sellega seoses konfiskeeriti, tühistati Asinius Pollio eestkostmisel konfiskeerimise otsus. Veidi hiljem tuli Vergiliusel siiski kodukohast lahkuda ja asuda Rooma, kus ta soosijad (kelle hulka kuulus ka Maecenas) rikkalike annetustega võimaldasid talle majandusliku heaolu. Vergilius ei elanud muide püsivalt oma majas Roomas, vaid viibis enamjaolt Lõuna-Itaalias, peamiselt Neapolis (nõudne Napoli).

Vergiliuse nooreea loomingulised luuletused, milles on tunda neoteerikute, eriti Catulluse mõju, avaldati alles pärast luuletaja surma kogumikuna "Catalepton". Võimalik, et mõned luuletused selles kogumikus ei kuulu Vergiliusele. Püsivama jälje Vergiliuse hilisemale loomingule jätsid epikuurlaste õpetused eraellu eemaldumise ja vähesega rahuldumise eelistest. Ta esimene suurem luuleteos oli "Bucolica", mis valmis umbes a. 42-39. Järgmiseks oli poem "Georgica", mille autor kirjutas Maecenase soovitusel. Vergiliuselt, kes üldse polnud väga viljakas ja hoolikalt ning kaua viimistles oma värse, nõudis see teos üle 7 aasta (37-30) tööd. A. 29 kuni surmani kirjutas ta oma suurimat ja tähtsaimat teost "Aeneis". Harrastades küll rahulikku paikset eluviisi, võttis Vergilius viiekümneaastaselt ette matka Kreekasse ja Väike-Aasiasse, et tutvuda nende kohtadega, kus rändasid ta "Aeneise" tegelased. Ent jõudnud Ateenasse, ta haigestus raskesti, asus viibimata koduteele ja suri kohe peale Itaalia rannikul maabumist Brundisiumis (nõudne Brindisi) 21. septembril 19. a. Ta põrm maeti Neapolisse.

On säilinud ta hauakiri, mis sisaldab mõnesõnalist kokkuvõtet luuletaja elust ja loomingust:

Mántua mé genuít, Calabrí rapuére, tenét nunc
Párthenopé; cecini páscua, rúra, duós.

(Mántua mú sünnitánd, Kalaabria rõõvind, nõõb léban
Párthenopés; minu laul - kárjamaad, põllud ja júhid.)

Vergiliuse "Bucolica" koosneb 10-st heksameetris kirjutatud luuletusest - ekloogist. /Ekloog (kreeka sõna) - valik, väljavaliitu, s.o. eraldi avaldatud väheldane teos või osa teosest./ Nendes matkib autor Theokritose karjaselulet, ehkki Vergiliuse ekloogid mitmeti erinevad kreeka luuletaja karjaseelu idüllidest. Theokritos kujutas karjaseid mõninga irooniaga, rõhutades nende välist rohmakust ja vaimeset primitiivsust, Vergiliusel aga puudub see distantse autori ja ta teose tegelaste vahel. Ta ekloogid on loodud kodusõja aastail ja autor nagu põgeneb oma teoses julma tegelikkuse eest looduse maailma, kus ta tegelased anduvad armastusele ja luulele. Ta karjased on hästi informeeritud Rooma kirjanduselust ja sõbralikes suhetes uue suuna luuletajatega, nad on andekad ja haritud mehed, kes vaid kannavad karjase rüüd. Ekloogide tegevus toimub vabas looduses, karjased istuvad puude varjus või kõnnivad mõõda metsi ja välju, veetes aega vestluse ja lauluga ning võisteldes mõnikord laulude improviseerimises. Tinglikku karjaseellu tungivad kohati kaasaja sündmused.

Vergilius kasutab õige rohkesti oma eelkäijate, peamiselt Theokritose luuleainestikku. Mõned puhtbukoolilised ekloogid (näit. II ja III) kujutavad endast nagu mosaiiki Theokritose ja autori kaasaegsete luuletajate teoste katkendeist, kusjuures ohtralt rakendatakse kontaminatsiooni. Karjaste vestlustes mainitakse mõningaid reaalse elu seiku (kehvad hurtsikud, kivised karjamaad, karm elu, ihnsad peremehed), kuid autori peamine tähelepanu on pööratud sellele, mis juhib karjased kõrvale elu raskustest, nimelt looduse tundelisele tajumisele. Luuletaja kujutab suure siiruse ja südamlikkusega loomi, taimi, vilju ja lilli, kõik

see moodustab oma värvirikkusega piduliku tausta, millel hargneb tegelaste elu.

Karjaste laulude peamise sisu moodustavad armunu südamepuistamisid ja kaebused. Õnneliku armastuse kõrval kujutab luuletaja ka vastamata jäänud kiindumuse piinu. Näiteks jutustatakse X ekloogis (Vergiliusele mitteomases humoristlikus toonis) Gallusest, kes kannatab armupiinu, unistab vaiksest karjaseelust, tahab vabaneda oma kirest, kuid peab lõpuks tunnistama:

Armastus võidab ju kõik ja meiegi alistume talle.

Gallus, kellest siin on jutt, Vergiliuse lähedasi sõpuru ja tuntud eeleegiline luuletaja, oli kõrgeis riigiameteis, sattus aga Augustuse juures ebasoosingusse ja tappis enda (a. 26 e.m.a.). Ta teosed pole säilinud, kuid X ekloogis on Vergilius nähtavasti suurel määral kasutanud Galluse enda eeleegiate motiive.

Omapärane on VI ekloog, pühendatud Varusele, kes osutas Vergiliusele abi ta mõisa tagasisaamisel. Autor jutustab siin metsadeemonist Silenosest, kes oma laulus kõneleb maailmalaotuse tekkimisest, õnnelikust Saturnuse ajast jm. Kuulates tarka Silenost faunid ja metsloomad tantsivad ning tammed kõigutavad latvu laulu taktis.

Kuulsaks saanud IV ekloogis, mille adressaadiks on Vergiliuse soosija ja innustaja Asinius Pollio, kuulutab luuletaja pidulik-uduses oraaklistiilis ühe poeeglapse, tulevase õiglase maailmavalitseja sündi Pollio konsulaadiaastal, s.o. a. 40 e.m.a. Selle poeeglapse eluajal, ennustab Vergilius, tuleb maa peale tagasi "kuldne ajastu". Et autor ekloogi alguses pöördub Asinius Pollio poole, levis arvamuse, et ekloog on pühendatud Pollio vastsündinud pojale ja kõik pidulikud ennustused on lihtsalt õnnitlused vanematele lapse sündimise puhul. Oli ka teisi ekloogi tõlgendusi. Vanaaja kristlased aga väitsid, ekloogis olevat ennustatud Kristuse sündi, mistõttu kirik keskajal austas paganlikku poeti kui kõrgeima tarkuse valdajat ja kristluse eelkäijat. Selles vanakristlikus tõlgenduses on niipalju tõtt, et Vergi-

lius "õpetatud" luuletajana kasutas neidsamu hellenistlikke kujutlusi jumalaist-lunastajaist, milledest tekkis ristiusk.

Bukoolilise luule alal lõi Vergilius uut tüüpi lührika. Ta kujutas utoopilist, ideaalset maailma, kus pole hädasid, muresid ega tülisid, ning käsitles üksikisiku subjektiivseid tundeid ja armuelamusi. Ka rikastasid ta ekloogid ladinakeelt. Pikad ja keerukad vanaaegse rooma luule perioodid asendusid lähemate lausetega ilma kõrvallausete kuhjamiseta, värss muutus voolavaks ja laulvaks.

Teosega "Bucolica" tõusis Vergilius rooma luuletajate esiritta ja ta valmisolek tunnustada uut korda lähendas teda valitsevale ülemkihile. Koos oma sõbra Varusega pääses ta nüüd Maecenase ringi. Octavianusele ja Maecenasele ongi pühendatud ta järgmine teos, heksameetris kirjutatud didaktiline poeem "Põllutööst" ("Georgica"), mille ta avaldas a. 29 e.m.a. "Õpetatud" luuletajana ammutas Vergilius andmeid kreeka ja rooma kirjandusest, kuid lõi originaalse luuleteose, milles leidsid vastukaja ka ta kaasaja sündmused. Autor oli maal üles kasvanud ja maaelu ning -töödega hästi tuttav. Muidugi polnud poeem mõeldud põllutöö käsiraamatuks, vaid selle didaktiliseks eesmärgiks oli eeskätt rõhutada põllumehe töö kõlbelist väärtust, näidata selle rõõme ja ülistada üldse põllumajanduslikku tegevust. Itaalia oli sel ajal saanud uue režiimi tugialaks ja Augustus kandis suurt hoolt ta hüveolu eest. Itaalia põllumajandus sai rängalt kannatada kodusõdade ajal ja korduvalt oli Roomas üles kerkinud küsimus väikepõllupidamise taastamisest ja linnade parasiitlike masside mõninga osa suunamisest tagasi maale. Uus võim osutus selle küsimuse lahendamisel lõppeks sama jõuetuks nagu endinegi, kuid Octavianus ja ta lähim ringkond olid arvamusel, et uus režiim peab põllumajanduse taas õitsengule viima.

Autorit huvitavad põllutöö protsessid ning loomade ja taimede elu, mida kirjeldatakse hea asjatundmisega. "Georgica" I raamatus loendab autor eri muldade omadusi ja nende harimisviise, kõneleb seemnete külvielusest ettevalmis-

tusest; II raamatus käsitletakse puude ja eriti viinapuuliikide pookimist; III raamat on pähendatud loomakasvatusele, poet jutustab, kuidas tuleb hobuseid taltsutada ja välja õpetada, kuidas kohelda tugevaid härgi ja õrnu vasikaid; IV raamatus kirjeldatakse mesilaste eluviisi ja nende hooldamist, ühtlasi tutvustatakse lugejat mündiga jumalusest Aristaiosest. Ekloogides vaadeldi maaelu jõudeaja veetmise seisukohalt. "Georgicas" seevastu rõhutatakse tööd. Viitamine töö tähtsusele lähendab Vergiliust Hesiodosele. Ent kui "Tööde ja päevade" autor oli realistlikult kujutanud talupoja karmi elu ja rasket sotsiaalset seisundit, mähib Vergilius maaelu idealistliku utopia uduvinesse; ta vaateväljale ei mahu sellised nähtused, nagu suurmaaomandus, maatus, orjatöö põllumajanduses.

Teos sisaldab rohkesti poetilisi kõrvalepõikeid. Näiteks on II raamatusse põimitud kiidukõne Itaaliale. Luuletaja võrdleb oma kodumaad idamaadega; viimased on tulvil muinasjutulisi rikkusi, haruldasi taimi ja loomi; ta eelistab siiski Itaaliat, viljakat pehme kliimaga maad, kus elab tubli rahvas ja on säilinud kommete puhtus. Kõrvalepõigetes leidub ka rohkesti Octavianuse ülistamist. Poeemi kompositsioonis on taotletud valguse ja varju vaheldumist. I raamat lõpeb kodusõja sünge ja pahaendelise kujutusega, II - talupoja õnneliku elu vaimustatud ülistamisega, III - kohutava epideemiaga, IV - röömsa epällioniga mesinduse kaitsjast Aristaiosest.

Tähtsaimaks ja suurimaks Vergiliuse teoseks kujunes suure kuulsuse omandanud eepiline poeem "Aeneis". Selle peakangelaseks on troojalane Aeneas, kuningas Anohisese ja jumalatar Venuse poeg, kes "Iliases" esineb mitmel korral silmapaistva troojalaste juhina. Poeem jaguneb kompositsioonilt kahte ossa: kuues esimeses laulus käsitletakse Aenease rännakuid, järgmises kuues laulus Aenease võitlusi Itaalias kohalike hõimudega. Vergilius võttis mitmeti eeskuju Homeroselt, nii et "Aeneise" esimest poolt võib pidada "Odüsseia" ja teist poolt "Iliase" jäljenduseks, kuid Ho-

merose ja Vergiliuse poemide sarnasus on peamiselt välist laadi. Ehkki autor on kasutanud mitmeid teisigi kirjandusteoseid (näit. Apolloniose "Argonautikat"), moodustab "Aeneis" siiski suure kunstiväärtusega iseseisva terviku.

"Aeneis" algab jutustusega Aenease viimastest eksirändakutest, kuna eelnevatest sündmustest kuuleme hiljem kangelase enda suust. Pärast seitse aastat kestnud rännakuid on Aeneas oma laevade ja meeskonnaga lähenemas Itaaliale, ta meresõitude lõppeesmärgile, kuid vihane Juppiteri abi-kaasa Juno, Trooja vaenlane, saadab kohutava tormi, mis paiskab Aenease laevad laiali. Järgneb stseen Olümposel, kus Juppiter avab Venusele Aenease ja ta järglaste tulevase saatuse ning ennustab Rooma riigi vägevust ja suurust. Ka edasises jutustuse käigus vahelduvad stseenid Olümposel maapealsetega. Aeneas oma kaaslastega on jõudnud Liibüa randa (Põhja-Aafrikas) Kartaago lähedale. Selle võimsa linna rajas kuningatar Dido, kes oli põgenenud Tüürosest pärast seda, kui ta vend tappis kurikavalalt ta armastatud abikaasa. Dido võtab lahkesti vastu Kartaagosse ilmunud Aenease ning ta kaaslased ja nende auks korraldatakse õhtul pidulik koosviibimine. Seal jutustab (II ja III laulus) Aeneas kuningatari soovil oma õnnetustest ja rännakutest. Ta alustab sellest, kuidas salakavalad kreeklased, kes 10 aasta jooksul ei suutnud vallutada Troojat, silmakirjaks lahkusid Trooja alt, jättes merekaldale tohtu puuhobuse selle sisemusse peidetud relvastatud jõuguga. Ühe troojalaste petmiseks mahajäetud kreeklase soovitusel viisid Trooja elanikud hobuse linna, kusjuures preester Laokooni, kes püüdis troojalasi meeletust teost tagasi hoida, kägistasid koos ta kahe pojaga kaks merest tulnud hiiglamadu. Öösel tungisid tagasipöördunud kreeklased linna, mille väravad avasid neile puuhobusest väljunud sõdurid. Verises heitluses langesid kuulsad Trooja kangelased. Kui Achilleuse poeg Pyrrhos tappis metsikult ohvrialtari juures ka kaitsetu rauga Priamose, loobus Aeneas Venuse manitsusel edasisest võitlusest ja lahkus põlevast linnast koos oma kaaslaste, poja Ascaniuse (teise nimega Iulus) ja

naise Creusaga (kes teel sai surma), kandes seljas elatunud isa Anchisest. Kogu selle Trooja lahingu kirjelduse eesmärgiks oli vapustada kuulajaid kohutavate ja liigutavate Trooja kannatusstseenidega, võtta kreeklastelt võitjate aupaiste ja õigustada poemi peakangelase põgenemist.

Järgmises, kolmandas laulus kõneleb Aeneas oma eksirännakutest, mis viisid ta Traakiasse, Delosele, Kreetale ja mujale. Epeiroses (Põhja-Kreekas) võttis ta lahkesti vastu Andromache, kes nüüd oli abielus Priamose teise poja Helenosega. Lõpuks jõudis ta Sitsiiliasse, kus suri ta isa Anchises. Sealt Itaaliasse suundudes sattus Aeneas selle tormi kätte, millest kõneldakse poemi alguses.

Neljas laul on teise laulu kõrval "Aeneise" kõige mõjuvamaid ja pateetilisemaid osi, mille järelkaja leidub isegi uusaja kirjanduses. (Sellest "Aeneise" episoodist innustus näiteks Shakespeare Otello ja Desdemona kujude loomisel.) Aenease vägitegudest vaimustatud Dido armus temasse, ent ta oli seotud surnud mehele antud truudusetootusega ja ta hinges toimus raske heitlus kohusetunde ja tärkava kire vahel. Lõpuks äikse ajal, mis tabas neid jahil, leidsid nad varju koopas, kus algaski nende armulugu. Kuid Aeneast ootas suur tulevik Itaalias, kuhu teda jumalad suunasid, ja ta ei saanud jääda Dido juurde. Kui Aenease laevad lahkusid Aafrika rannikult ulgumerele, heitis Dido enda, needes Aeneast ja ennustades tulevasi sõdu Rooma ja Kartaago vahel, lõõmavale tuleriidale ja pistis samal hetkel enda läbi mõõgaga, mille Aeneas oli talle kinkinud.

Viiendas laulus saabus Aeneas teistkordselt Sitsiiliasse, kus korraldati mängud surrude Anchisese mälestuseks. Pikkadest eksisõitudest tündinenud Trooja naised süütasid laevad põlema, et edasisõitu takistada, kuid Aenease palvel saatis Juppiter vihma, mis kustutas tulekahju. Aeneas asus Itaalia suunas teele. Kuuendas laulus kirjeldataksegi Aenease jõudmist Itaaliasse ja ta kohtumist Cumae linnas ennustajanna Sibyllaga, kellega koos Aeneas laskub maailma, mida Vergilius kirjeldab üksikasjalikult. Neile

ilmuvad vastu mitmed koletised, nad uinutavad Kerbarose ja kohtavad hulga surnute varje. Tartaroses, allmaailma kõige sügavamas kohas, kannatavad igavesi piinu suured mütoloogias tuntud patused. Siis jõudsid Aeneas ja Sibylla Ebla-siumi, kus veetsid õndsat elu õiglased ja kus Aeneas kohtas oma isa Anchisest. Seistes kõrgel künkal, vaatlesid nad, kuidas nende tulevaste Itaalia järglaste hinged valmistuvad tõusma maa peale. Itaalia riigi tulevase rajaja Aenease eest mõelduvad ta pojad, pojapojad ja kauged järglased kuni Octavianus Augustuseni välja. Anchises pöördub oma tulevaste järeltulijate poole tähendusrikaste sõnadega: harrastagu teised (s.o. kreeklased) kunsti ja teadust, sina aga, roomlane, valitse rahvaste üle! Seejärel pöördub Aeneas koos Sibyllaga maa peale tagasi oma missiooni täitma.

"Aeneise" teises pooles kirjeldatakse Aenease sõdu Itaalias, mida tal tuli pidada sealsete hõimudega. Nende eesotsas seisis rutulite hõimu juht Turnus, Latsiumi kuninga Latinuse tütre Lavinia peigmees. Kuid jumalate tahet peab Lavinia saama Aenease naiseks. Juno saadetud õel tülijumalatar õhutas Turnust võitlusse astuma. Aeneas tõttas abi otsima Euanderilt, Arkaadiast pärinevalt kreeklaselt, kes valitses lihtsa ja vaese rahva üle neis kohtades, kus tulevikus tõuseb võimas Rooma. Sel ajal, kui Aeneas viibis Euanderi juures, piirasid ta laagrit vaenlased, ja noored kangelased Nisus ja Euryalus, keda sidus helge sõprus, pakkusid endid sellest Aeneasele teatama, kuid langesid mõlemad ebavõrdses võitluses. Üks lahing järgneb teisele, langeb Euanderi poeg, vapper Pallas, hukuvad ka Turnuse liitlased. Lõpuks, nähes toimuva verevalamise mõttetust, teeb Turnus Aeneasele ettepaneku otsustada sõja tulemus kahevõitluse teel. Turnuse saatuse on jumalad ette määranud. Juno loobub oma vaenust Aenease vastu tingimusel, et troojalased segunevad latiinidega ja võtavad omaks latiinide keele ning kombes. Toimub kahevõitlus ja Turnus langeb Aenease käe läbi. Turnuse surmaga lõpebki "Aeneis".

Vergilius lõi "Aeneise" näol monumentaalse eepilise teose, milles täies vastavuses Augustuse ideoloogilise poliitikaga tõsteti esile Itaalia kui Rooma riigi keskne osa ja idealiseeriti Itaalia minevikku, ta kombeid ja uskumusi. See on Augustuse ajajärgu klassitsismi tähtteos. Kogu Rooma saatus on "Aeneises" jumalate poolt ette määratud, iga Aenease samm piiritletud, ta esineb ainult jumalate tahte täpse täideviijana ja on ise sellest teadlik. Ta teab ette, et ta võidab latiinid ja et ta järglased saavad Itaalia valitsejaks; ta teab, et mõõda pikka ja rasket teed edasi liikudes Rooma riik jõuab oma haritippu, milleks on Augustuse valitsusaeg. Seega on mütoloogilisse poemi toodud tulevikku suunatud ajalooline perspektiiv.

Vergiliuse loodud Aenease kujus on leidnud üldistatud väljenduse need moraalised omadused, mis olid omased kauge mineviku kangelastele ja mis pidid uuesti ilmnema poeedi kaasaegseil Rooma valitsejail. Aukartus jumalate ees, arukus, austus vanemate vastu, leebus, õiglus, mehisus - selliste omaduste kandja on Aeneas. Täiesti negatiivseid kujusid "Aeneises" ei esine. "Aeneise" kangelased käivad seda teed, mille saatus on nendele määratud, viigu see siis võidule või hukuni. Saatusesele alistumise paratamatus on Aenease kujule lisanud loobumuse ja nukruse jooni. Homeroose eeposte rahulik jutustav laad on Vergiliusele võõras, ta teose põhitoon on lüürilis-dramaatiline, mis peab vapustama ning erutama lugejat. Iga "Aeneise" lause on sisuküllane ja kooskõlas teose sügavalt läbimõeldud ideega. Ta heksameeter on voolav ja nõtkes, selle kõlavarjundid ja rütmivaheldused harmoneeruvad väljendatava sisuga.

Antiikaja teateil olevat Vergilius esialgselt koostanud "Aeneise" sisukokkuvõtte proosas, jaganud aine 12 raamatuks ja seejärel asunud teose värsistamisele, mis nõudis kauaaegset pingelist tööd. A. 19 e.m.a. oli poem mustandis valmis ja autor kavatses veel kolm aastat pühendada selle lõplikule viimistlemisele, kuid surm jõudis kavatsusest ette. Surma eel tahtis Vergilius oma poemi põletada ja keelas selle avaldamise. Augustuse soovil avaldasid au-

tori sõbrad siiski "Aeneise" sel kujul, nagu Vergilius selle oli jättnud. Seetõttu esineb poemis kohati poolikuid värsiridu ja muid vähemärgatavaid puudusi.

Vergiliuse looming saavutas äsna varsti äldise tunnustuse. Vergilius muutus klassikuks, kogu hilisemale rooma luulele oli ta eeskujuks, rooma koolis põhiliseks autoriks, kelle teostest õpiti keelt ja stiili. Ta teosed tõlgiti kreeka keelde. Vergilius sai varsti populaarseks ka Rooma riigi rahvamassides ja ta värse kasutati pealis- ja hauakirjadeks, nende järgi ennustati, muutes ta teosed mingisugusteks pühadeks raamatuteks. Ka keskajal austasid kristlased Vergiliust kui "Kristuse tuleku" ennustajat, ta teostest arvati leida sügavmõttelisi allegooriaid, teda ennast käsitati kui võlurit. Dante valis "Jumalikus komöödias" Vergiliuse oma teejuhiks hauataguses maailmas. Uusajal vajas Vergiliuse kui prohveti ja võluri kuju minevikku, kuid ta püsis eeskujuna eepose suurimail esindajail (Ariosto, T. Tasso, Camões, Milton). Veel XVIII saj. aetas Voltaire Vergiliuse Homeroses kõrgemale. Lessingist peale hakati Vergiliusesse suhtuma kriitiliselt, kuid sellest hoolimata on ta teosed tänini püsinud maailmakirjanduses silmapaistval kohal.

Horatius (65-8 e.m.a.). Teine suurim Augustuse ajajärgu luuletaja Quintus Horatius Flaccus sündis Venusia linnakeses Lõuna-Itaalias. Ta isa, vabakslastud ori, oli kogunud väikese varanduse ja andis pojale hea hariduse. Oma isast kõneleb Horatius hiljem mitmel korral kiitvalt kui sõbrast ja kasvatajast. Horatius õppis Roomas koos jõukate vanemate lastega ja seejärel Ateenas, kus ta kuulas filosoofide loenguid ja võttis osa avalikest filosoofilistest vaidlustest. Ateenas tutvus ta tõenäoliselt ka vanakreeka lüürikaga, mis on avaldanud suurt mõju ta loomingule. Kreekakeelseid värse oli ta omaenda tunnistuse järgi kirjutanud juba varases nooruses. A. 44 ilmus Ateenasse kuulus Caesaril tapja Brutus, kes värvas noori roomlasi vabariiklaste sõjaväkke. Sellesse astus ka Horatius,

kes määrati kohe sõjatribuuniks (s.o. ohvitseriks), ehkki ta üldse sõjaväes polnud teeninud. Kuid Philippoi lahingus Makedoonias a. 42 sai vabariiklaste vägi hävitavalt löüa, Horatius põgenes lahinguväljalt ja, kasutades hiljem amnestiat, pöördus tagasi Rooma. Vahepeal oli ta isa surnud ja maaomand konfiskeeritud, nii et Horatius oli sunnitud asuma tööle kvestori kirjutajana. Ta esimesed katsetused kirjanduse alal äratasid Vergiliuse tähelepanu, kes viis ta Maecenase ringi. See seik kujunes pöördetokohaks Horatiuse elus: Maecenas hindas kõrgelt noore luuletaja talenti, soosis teda ja annetas talle mõni aasta hiljem väikese mõisa Tiburi (nüüdne Tivoli) lähedal (umb. 45 km Roomast). Vaheldumisi seal ja Roomas viibides veetiski Horatius oma elu. Olles küll Augustuse austaja, lökkas ta siiski tagasi ettepaneku asuda keisri isikliku sekretäri kohale. Oma elu viimasel perioodil asus ta teatud mõttes õukonnapoeedi positsioonil, mis eriti kindlustus pärast Vergiliuse surma (a. 19 e.m.a.). Soosijaile - niihästi Augustusele endale ja Maecenasele kui ka teistele kõrgelseisvatele sõpradele - avaldas Horatius vastutasuks tänu, sageli aga ka meelitusi, oma luuletustes neid mainides või otseselt nende poole pöördudes.

Horatiuse kirjandusliku pärandi, mis täielikult on säilinud, moodustavad epoodid (arvult 17), kaks raamatut satiire (koguarvult 18), neli raamatut oode (kokku 103 oodi), nn. sajandihümn ja kaks raamatut läkitusi ehk kirju (koguarvult 23).

Oma kirjandusliku tegevuse algusest peale esines Horatius sisuka luule pooldajana ja virtuoosliku värsimeistriana. Üheks ta esimeseks, 30. aastail valminud teoseks oli kogumik, mis sai nimeks "Epoodid" (ehk "Jambid"). Epoodiks nimetati antiikajal lüürilist luuletust, milles iga teine värs on eelmisest lähem. Horatiuse jambides kirjutatud epoodid, tulvil pilget ja ironiat, on vastandiks Vergiliuse tundelistele bukolililistele luuletustele. Võtnud Arctilochoselt üle värsimõõdu ja agressiivse tooni, lõi ta reasisult ja stiililt algupäraseid luuletusi Rooma teemadel.

Autor suhtub eitavalt kodusõdadesse, kuid ei usu Vergiliuse ennustatud "kuldse ajastu" saabumisse, vaid soovib koda-
 nikele põgeneda kaugetele "õndsusesaartele", sest ainult
 seal võib leida rahu ja õnne. Ühes hilisemas (9.) epoodis
 ülistatakse Aktioni (lad. Actiumi) lahingut a. 31, milles
 Octavianus saavutas otsustava võidu Antoniuse ja Kleopatra
 laevastiku üle. Octavianuses näeb autor riigitegelast, kes
 on võimeline looma rahu riigis. 2. epoodis kujutab Hora-
 tius lihtsa maaelu võluseid, kuid luuletuse lõpul selgub, et
 see kaunihingeline kiidukõne on pandud silmakirjaliku ja
 ahne liigkasuvõtja suhu. Epoodides leidub rohkesti autori
 kaasaegsete pilkamist ja pilte Rooma argielust. Luuletaja
 ironiseerib näiteks sõjatribuuni, upsaka tõusiku üle, kes
 õlipikas toogas kõnnib Rooma tänavail; naeruvääristatakse
 andetut luuletajat, õelat nõiamoori, kergemeelset vanaei-
 te jne., seega "väikesi inimesi".

Peale epoodide avaldas Horatius 30. aastail kaks raama-
 tut (I u. a. 35-34, II - u. a. 30) heksameetris kirju-
 tatud satiire. Ise nimetas ta oma satiire vestlusteks (ser-
mones), sellega nagu rõhutades, et nendes on esitatud mõt-
 teid peamiselt sundimatu dialoogi kujul. I raamatu satii-
 rid on kõige varasemad Horatiuse teosed, need kogus ta üheks
 raamatuks, pühendades selle Maecenasele, kelle nimi esineb
 ka kolmes satiiris. Satiirid meenutavad kreeka kühnikute loo-
 dud diatriibi žanri. Nendes käsitletakse nagu diatriibides-
 ki mitmesuguseid moraali küsimusi vestluse näol, millesse
 oli põimitud kõigile arusaadavaid näiteid, nalju, vaimukaid
 anekdoote, arutlusi. Autor seadis endale ülesandeks jätkata
 Luciliuse traditsioone vastavalt muutunud oludele. Ent kui
 Luciliuse teosed kandsid sageli poliitiliste pamflettide
 iseloomu, loobus Horatius peatselt poliitilistest teemadest,
 koondades oma tähelepanu eraelu sfäärile. Üksikisiku õnne
 probleem omandas nüüd keskse koha Horatiuse luules. Õnn
 seisneb "kuldses kesktes" (aurea mediocritas - luuletaja
 väljend), vähesega rahuldumises, segamatus ning mõõdukas
 eluhõvede nautimises, vaimses töös. Kujuneva keisririigi
 oludes oli see epikuurlik filosoofia omapäraseks kaitsekil-

biks, mis aitas Horatiusel säilitada sisemist sõltumatust ja teatud mõttevabadust. Horatiuse satiir on seega suunatud tühiste püüdluste, kasutaotluse, auahnuse, nõmeduse, edevuse, kadeduse vastu. Nende pahede kandjad pole mingid roimariid, vaid mõistmatud, eksiteele sattunud inimesed ja poeet ei mõnita neid, vaid ironiseerib, tahtes "naerdes öelda tõtt" (*ridens dicere verum*). Manitsuste näol, mõistujuttudes, sententsides, valmides ja elavas vestluses kujutletava partneriga kõneleb autor sellest, kui kahjulik on inimesele liiga suur rikkus ja üldse igasugune äärmus, õpetab sallivalt suhtuma sõpradesse ja hindama nende kõrgeid kõlbelisi omadusi, vaatamata isiku päritolule (I, 1, 2, 3, 6; II, 3). Satiiride toon on seetõttu märksa leebem kui Luciliusel, nad sädelevad vaimukusega, on stiililt täiuslikud, ent ühtlasi lähedased kõnekeelele.

Oma positiivse ideaali esitab Horatius satiiris (I, 6), kus ta toob näiteid oma elust. Ta ei häbene oma "madalat" päritolu, meenutab uhkusega oma isa, lihtsat meest, endist orja, kes vaeva ja kulu säästmata hoolitses poja vaimse ja kõlbelise arengu eest; ta ei püüa ka unustusehõlma jätta oma vabariiklikku minevikku. Taunides teiste pahesid, ei varja ta enda puudusi ja ironiseerib rangete kohtunike üle, kes ei näe palki oma silmas. Ta pürgimuste piiriks on üksildane ja sõltumatu elu eemal linna kärast ja auahnete meeste askeldustest. Samamõtteline on satiir (II, 6), kus leidub valm põlluhiirest, kes ei taha vahetada oma vaest, kuid vaba elu rikka maja vastu, kus ta sõpra linnahiirt igal sammul varitsevad ohud.

Ainult üksikjuhtudel võib Horatiusel kohata teravamat ja isegi sünet tooni. Selline on satiir (II, 5), kus tegevus toimub allmaailmas. Odysseus (lad. Ulixes) kuulub Teiresiaselt ennustust oma tuleviku kohta ja pöördub tema poole küsimusega, kuidas korvata vara, mille on ära pillanud Penelope kosilased Odysseuse eemal viibides. Müüdi tegelased on siin üle toodud Horatiuse kaasaega. Teiresias soovitab Odysseusele abi otsida meetodeist, mida ka-

sutavad rooma ebaausad ja väledad asjamehed, kes lipitsevad rikaste lastetute vanameeste õmber, võltsivad testamente ja annavad kohtus valetunnistusi. Mõnikord siirdub luuletaja Luciliuse eeskujul puhtjutustavale laadile. Ta kirjeldab näiteks (II,8) irooniliselt pidusööki, kus tõusiklik piduperemees, kes oli külla kutsunud Maecenase ja luuletaja Fundaniuse, käitub nii pealetükkivalt ja taktitult, et külalistel ei lähe toidupala kurgust alla. Lucilius oli jutustanud oma matkast Sitsiiliasse ja Luciliuse eeskujul kirjeldab Horatius humoristlikult läüriliste kõrvalpäigetege oma matka Roomast Brundisiumi Maecenase kaaslasena koos Vergiliuse ja Variusega (I, 5). Maininud põgusalt, et Maecenase oli "tähtis õlesanne" (nimelt pidada läbirääkimisi M. Antoniusega), ei puuduta autor enam tõsisemaid teemasid. Anekdoot, lõbus vahejuhtum, tabav sõna pakuvad ainet lühikesteks lugudeks, kus vahel parodeeritakse eepose stiili. Satiiri on sisse toodud komöödia ja miimi tüüpilised kujud - parasiidid, veiderdajad, tohmanid jt. Veel elavamalt on kirjutatud satiir (I, 9), milles autor kaebab tüütu tuttava, lobiseva luuletaja ja pugeja üle, kes tikkus talle ligi jalutuskäigu ajal tänaval, et Horatiuse kaudu pääseda Maecenase ringi.

Iseennast kujutab autor kahes satiiris (II, 6, 7) suguigi mitte eksimatu targana, vaid inimesena, kes vaid pürib vaimse täiuslikkuse poole. Kasutades saturnaalide (Vana-Roomas jumal Saturnuse pühad detsembris) ajal kehtivat vabadust heidab Horatiuse ori Davus talle ette ta nõrkusi - järjekindlusetust, iseloomu ägedust, oskamatust oma aega kasutada; ei tulevat olla oma kirgede ja muutlike tungide ori. Siin annab autor orja suu kaudu oma autoportree.

Kolm satiiri (I, 4, 10; II, 1) on pühendatud kirjanduse küsimustele; nendes esitab autor oma kirjandusliku ja poliitilise kreedo ja kõneleb oma eelkäija Luciliuse voorustest ja puudustest. Autor rõhutab satiiriku õigust vabalt pahe-
sid paljastada. Satiir nagu komöödiagi ei kuulu kõrge luule liiki ja läheneb mitmes suhtes stiililt proosale; luuletaja voorused peavad siin liituma kõnemehe väärtuslike omadus-

tega, milleks on kokkusurutus, teravmeelsus, peen ironia. Pidades end Luciliuse järglaseks kritiseerib Horatius teda ta paljusõnalisuse, ebaselguse ja stiili lohakuse pärast. Beskujuks tuleb võtta kreeka klassikud, see nõuab aga visa tõõd stiili ja värsi viimistlemisel. Horatiuse põhinõudeks on - "põõra sageli krihvlit" (saepe stilum vertas; krihvliks nimetati pulgakest, millega kirjutati vahatahvliile; teist, näri otsa kasutati kirjutatu kustutamiseks), "ära taotle massi imetlust, vaid kirjuta vähestele".

Horatiuse satiirid kujutavad endast omapärast žanri, mis täielikult ei vasta meie kujutlusele satiirist. Need on pigemini moraalijutlused, sageli miimilise stseeni või dialoogi kujul, kus manitsetakse leplikult suhtuma inimeste puudustesse ning nõrkustesse ja mis allatavad stiilivarjundite rikkusega.

U. a. 30, satiiride II raamatu ja epoodide avaldamisega, lõppes Horatiuse kirjandusliku tegevuse esimene järk. Epoodides märgatav üleminek mõtisklevale lüürikale määras näõd reaks aastateks poedi loomingulise huvisuuna. A. 23 avaldas ta 3 raamatut lüürilisi luuletusi, mida ta ise nimetab "lauludeks" (carmina), mis aga hiljem said nimeks oodid. Antiikaja terminiga "ood" ei tule siduda kujutlust kohustuslikust pidulikust paatosest, mis on omane uusaja oodile. Horatiuse oodid on harilikult kaugel "kõrgest stiilist". Ta võttis endale eeskujuks vanakreeka lüürika Anakreoni, Sappho ja eeskätt Alkaiose loomingu näol. Kuulsas oodis "Ausammas" (III, 30) näeb ta oma teenet ja õigust kirjanduslikule surematusele selles, et ta on "eoolia laulu kandnud üle itali viisidele" (s.o. rooma luulesse); Horatius mõistis sellega esijoones rooma luule rikastamist kreeka monoodilise lüürika värsi- ja stroofivormidega. A. 23 avaldatud kogumik sisaldas kirjus vahelduses Alkaiose, Sappho, Asklepiadese (hellenistlik poet III saj.e.m.a.) jt. stroofides (seejuures mitmes variandis) kirjutatud luuletusi (kogusummas 12 stroofivormi). Kõik need mestrumid olid Roomas täiesti uudsed (ainult Sappho stroof oli esinenud Catullusel) ja nende kasutamisel ilmutas Horatius

sellist värsitehnilist meisterlikkust, mida pole oletanud ükski hilisemaist rooma luuletajaist. Nagu epoodideski arvestas Horatius mitme perioodi, sealhulgas hellenistliku luule kogemusi. Ent kõiges muus läks ta oma rada; tõlkeid vanakreeka lüürikast tal pole. Rooma poeet lõi omapärase lüürilise luule, milles mõte ja kujutus domineerivad tunnete üle. Selle poolest on Horatiuse luule täielikuks vastandiks ta rooma eelkäija Catulluse lüürikale.

Temaatiliselt ja žanri teiseidelt on oodid väga mitmesugused. Pöördumised jumalate poole, reageeringud poliitilistele sündmustele, filosoofilised mõtisklused vahelduvad lembe-, peo- ja sõprusteemadega, pilkavate ja paljastavate oodidega, juhuluuletustega. Enamik Horatiuse oode sisaldab pöördumist kellegi poole; monoloog ja dialoog esinevad harva. Peamiselt pöördub autor inimeste poole, kuid leidub ka pöördumisi jumalate poole (siis on harilikult tegemist hümniga); mõnikord kõnetatakse elutuid esemeid. Peaaegu kõik meessoost adressaadid on reaalsed isikud, autori kaasaegsed; naisadressaatide reaalne eksisteerimine on kaheldav. Kogu selles mitmekesisuses võib eristada mõningaid põhilisi temaatilisi rühmi.

Nimetatagu kõigepealt "manitsevaid" luuletusi, mõtisklevat lüürikat. Siin väljendub Horatiuse "tarkus", elu rahuliku nautimise ideaal. Aegade voolus, aastaegade ja kuufaaside vahelduses, lillede närtsimises ja inimsaatus-te muutlikkuses näeb luuletaja elu lühiajalisuse meenutust. Ei tule mõelda tulevikule: "kasuta käesolevat päeva" (carpe diem). Ei maksa põlata koosviibimisi sõpradega, viina, armastust, ent õnneliku elu aluseks on häirimatus. "Kuldses kesktes", soovide piiramises peitub õnne allikas.

Vastandina Catullusele ja elegikutele pole armastus Horatiusele peamiseks elu sisuks. Oma lembelüürikas piirdub luuletaja kergete armulugude käsitlemisega, nagu see on sobiv epikuurlasele. Ta kujutab oma armastustunnet nagu lendlevana, oodides vilksatab mitmeid naiskujusid, kellel aga peaaegu polegi individuaalseid jooni. Subjektiivsete tunne-

te väljendamises on ta lembeoodid väga tagasihoidlikud, poeet sagedamini kutsub armastuse rõõmudele kui ise andub tõelisele tundele, autori enda armuelamusi kirjeldatakse sageli kerge irooniavarjundiga. Kelmikast irooniast pole vaba isegi kõige enam hilisemal aegadel ülistatud lembe- luuletus (III, 9), poeedi kaunis dialoog armastatuga, kes oli ta hõljanud: kolmes kaksikstroofis kujutab autor mõ- dunud armastust Lydiaga, siis uue armastuse õnne ja lõpuks kahe armunu teineteise juurde tagasipöördumise perspektiivi. "Ma tahan sinuga elada ja sinuga surra", - nende poeedi armsama sõnadega lõpeb see armastusduett. Just Horatiuse lembeluuletustes annab end rohkem kui mujal tunda luuletaja seos hellenistliku poeesia traditsioonidega, hellenistliku epigrammi kerguse ja peenusega.

Muide tungib Horatiusel ajuti esile jõud, mis toob ebakõla tema konstrueeritud harmoonilisse ja tasakaalustatud maailma. See on surm. Surma teema, selle vältimatuse traagiline tajumine läbib mitmeid Horatiuse luuletusi ja sellest tekkiiv pessimistlik meeleolu põimub ta luulele omase armastusega elu vastu. Autor püüab mõtestada tulevast mitteolemist ja õpetab surmale targasti ja rahulikult vastu minema kui paratamatusele, mis loogiliselt viib lõpule targasti ja rahulikult veedetud elu.

Suurema väärtusega kui armastus on epikuurlasele sõprus. Harilikult tagasihoidlikul Horatiusel saavad intiimsema värvingu sõbralikud tervitused ja lohutused, manitsused ja saatesõnad. Rida oode on pühendatud Maecenasele, sealhulgas tuntud luuletus (II, 17), milles autor, viidates taevatähtede kooskõlale, mis seob ta saatust Maecenase omaga, töötab oma sõpra mitte üle elada.

Eri rühma moodustavad oodid poliitilistel ja ühiskondlikel teemadel. Poeedi soosijad ootasid temalt teoseid Augustuse auks, kuid leppimine keisririigiga toimus Horatiusel märksa aeglasemalt kui Vergiliusel. Pärast varaseid vabariiklikus vaimus kirjutatud luuletusi ei puudutanud Horatius kuni 30. aastate lõpuni poliitilisi küsimusi ja pöördus nende juurde tagasi alles võitluse ajal Antoniuse vas-

tu, milles Itaalia rahvastiku poolehoid kuulus Octavianu-
 sele. Alkaiose eeskujul kujutab Horatius Rooma riiki laeva-
 na, mida ähvardab saatus muutuda tuulte mängukanniks (I, 14).
 Kogu oma mure riigi saatuse pärast mahutab autor sellesse
 allegooriasse, soovitades laeval suunduda tormiselt merelt
 sadamasse. Kleopatra hukk annab juba ainet hõiskavaks luu-
 letuseks, Octavianust esitatakse juhina, kes tõi Itaalia
 välja kodusõdade ummikust ja päästis Rooma ühiskonna sot-
 siaalsetest vapustustest (I, 37). Üldiselt püsis aga Ho-
 ratius pikemat aega ettevaatlikuna poliitiliste teemade kä-
 sitlemisel. Ka Augustuse ülistused 23. aasta kogumikus on
 toonilt kaunis tagasihoidlikud, kui neid võrrelda näiteks
 Vergiliuse "Georgioga" või Horatiuse enda hilisemate luu-
 letustega. III raamatu kuues esimeses oodis (nn. Rooma oodi-
 des) käsitleb autor moraali teemasid (möödukust, mehisust,
 õiglust, ausust, kohusetunnet, vagadust), taotlede lepi-
 tada vabariiklikku meelsust nende reformidega, mida Augus-
 tus kavatses teostada endise usundi ja kõlbluse taastami-
 seks Roomas. Nendes paraadlikes oodides Rooma teemadel rõ-
 hutab Horatius siiski endiselt ka inimese õigust ta sise-
 maailma vabadusele.

Oode peetakse õigusega Horatiuse parimaiks teosteks.
 Nende väärtuseks on mitmekülgne ning tõsine sisu, uudsed
 ja mitmekesised värsivormid, läärilisel elustatud plasti-
 lised kujud, kokkusurutud väljendusrikas stiil.

Tähtsaks sündmuseks Horatiuse kirjanduslikus tegevuses
 oli see, kui Augustus a. 17 tegi talle ülesandeks luua nn.
sajandihänn (carmen saeculare) riiklike pidustuste jaoks,
 mis kordusid iga 110 aasta järel. Pidustused pidid tähista-
 ma kodusõdade lõppu ja uue õnneliku aja algust. See oli aus-
 tav ettepanek, sest see tõendas, et Horatiust peeti oma aja
 suurimaks luuletajaks. Apolloni ja Diana auks kirjutatud
 hümnis, mille kandis ette poiste- ja tütarlastekoor, ülis-
 tab autor Augustust, ta reforme ja Rooma riiki ning pöör-
 dub jumalate poole palvega riigi edasiseks õitsenguks ja
 ta valitseja hüveoluks. Näüd, mil Horatiuse huvi läärilis-
 te teemade vastu oli juba jahtunud, sai ta populaarseks luu-

letajaks, üldtunnustatud meistriks rooma lüürika alal.

Augustuse tungival pealekäämimisel avaldas Horatius u. a. 13 neljanda raamatu oode. Feisri soovi täites paigutas autor sellesse mitu luuletust, milles ülistatakse Augustust ja ta võõraspoegade Tiberiuse ja Drususe võite Germaanias ja idas. Need mõnevõrra kuivad ja ametlikud oodid on koostatud Pindarose epiniikionide maneeris. Kuid IV raamat sisaldab ka mõningaid selliseid oode (IV, 7, 9, 12), mis mõttesügavuselt ja värsikauniduselt kuuluvad autori teoste paremikku.

Ent Horatiuse vanema ea põhiliseks teoseks on ta "Läkitused" ("Epistulae"), kirjad värssides, mille I raamat (20 kirja) ilmus a. 20, II (3 kirja) - u. a. 14. Värskirju oli senini kirjanduses esinenud vaid juhuslikult (näiteks Luuiliusel ja Catullusel), Horatiusel muutus see kirjanduslikuks žanriks. Mõned I raamatu luuletused kujutavad endast tõelisi kirju, kuid enamasti on autor valinud kirja vormi selleks, et intiimses toonis ja lüürilise luule nõudeid arvestamata jagada lugejatega oma mõtteid, vestelda filosoofilistel teemadel, teha neile teatavaks seda töde, mille luuletaja ise on omaks võtnud ja mis on tarvilik "õigeks ja õnnelikuks eluks". Autor peab oma kohuseks lugejate kitsale ringkonnale mõju avaldada, neid õpetada ja juhtida käima seda teed, mida mõõda pidi mineva ühiskonna haritud ladvik kujunenud olukorras; ta avab omapärasel viisil selle ladviku sisemaailma Augustuse aja järgul. Autor annab ka enda kohta biograafilisi andmeid ja oma autoportree, käsitledes iseennast mitmesugustes olukordades - mõisas, kus ta isiklikult tegeleb maatööga, matkal, külaliste vastuvõtul, oma suhtumises loodusesse ja mitmesugustesse inimestesse keisrist orjani. Autor kirjeldab oma välimust ja karakterit ("lühikest kasvu, enneaegselt hall, päikesehimuline, äkiline, kuid kiiresti talutuv...").

Horatius osutab ise oma läkituste seosele satiiridega. Nad on nagu satiiridki kirjutatud heksameetreis ja puudutavad peaaegu sama teemaderingi. Satiiridest eristab

neid üldine toon ja ideeline suunitlus: autor peab oma ülesandeks mitte niivõrd osutada ühiskonna pahedele, kui visandada positiivset programmi, "otsida tõe ja head".

Pärides põhiliselt epikureismi seisukohtadel (loobumine usust, nagu mõjutaksid jumalad inimeste elu, oskus kasutada elu hävesid ja rõõme, isikliku õnne taotlemine rahulikus, vaimselt rikkas ja ilma auahnete püüdlusteta elus), pooldab Horatius ka mõningaid stoikute põhimõtteid. Horatius pole askeet, kuid armastus, vein ja joomapeod teda ei veetle; üksilduses ja maaelu lihtsuses otsib ta rahu ja vaimuvabadust, ebamõistlikest ihadest ja kirgedest ülesaamist. Horatiuse eetilise ideaali spetsiifiliselt Rooma olude kohane ja konkreetne, ent määras ühtlasi rea sugupõlvade kestel elu- ja käitumislaadi "eraisikule", kes püüdis säilitada sisemise sõltumatuse monarhistliku riigi oludes.

Teine "Läkituste" raamat, mis ilmus kuus aastat hiljem, koosneb kolmest kirjast kirjanduslikel teemadel. Esimeses kirjas pöördub autor Augustuse poole, kes oli avaldanud rahulolematust selle üle, et ta polnud veel sattunud Horatiuse läkituste adressaatide hulka. Selles vaidleb autor üsna teravalt vanaaegsete rooma kirjanike liiga suure austamise vastu ja avaldab samuti oma eitavat suhtumist moodsasse dilettantismi luule alal. Kuid kõige täielikumalt esitab Horatius oma teoreetilisi vaateid kirjandusele ja põhimõtteid, mida ta järgis oma luulepraktikas, kolmandas kirjas, "Läkituses Pisodele" (Pisode aristokraatlikule perekonnale - isale ja kahele pojale, kes tundsid huvi kirjanduse vastu), mis hiljem - veel antiikajal - sai pealkirjaks "Luulekunst" (või "Luuleteadus", "Ars poetica"). Antiikaja andmeil oli Horatiusel selle läkituse koostamisel eeskujuks hellenistliku kirjaniku Neoptolemose (III saj. e.m.a.) traktaat "Luulest". Horatiuse teos on normatiivset tüüpi poeetika, mis sisaldab dogmaatilisi eeskirju teatud kirjandusliku voolu seisukohtadelt. Oma vaateid esitab autor sundimatu vestluse kujul, kergesti siirdudes ühelt kõsimuselt teisele, pöördues praktiliste nõuannetega lugejate poole, puistates oma kõnele vahele nalju ja teravmeelsusi. Läkitu-

se vaba vorm võimaldab tal peatuda vaid mõningatel enam-vähem aktuaalsetel küsimustel. "Luulekunst" on nii-öelda Augustuse aja rooma klassitsismi teoreetiline manifest.

Horatius taunib "sisutuid värsikesi ja kõlavat tähjatähja" (see on arvatavasti vihje neoteerikuile) ja rõhutab sisu peatähtsust. Küsimusele, mis on luuletajale olulisem, kas loomupärane andekus või virkus (s.o. hoolikas töö teose viimistlemisel), vastab autor: tarvilik on võrdselt niihästi üks kui teine täielikus omavahelises kooskõlas. Ent poedile on vaja mitte ainult talenti, "jumalikku soont", ta ei pea mitte ainult vaeva nägema oma teose kallal, vaid ka palju teadma, et tal oleks, mida öelda. Seepärast on tarvis, et luuletaja oleks mõtleja, sügava filosoofilise haridusega isik. Horatius soovib õppida kreeka poetidelt ("kreeka eeskujudest ärge lahkuge päeval ega öösel") ja tähelepanelikult vaadelda elu. Luuleteose keel vastaku sellele žanrile, milles autor kirjutab. Elegiaale sobib üks sõnastusviis, eeposele, komöödiale ja tragöödiale teistsugune. Luule keelelt nõutakse mitte ainult tabavust ja ilu, vaid ka tundeelamuslikkust. Luuletaja hoolikas töö vajab visa enesekriitikat ja kriitikat, mistõttu Horatius jagab kirjanikele vaimukaid nõuandeid, kuidas eristada ausaid ja usaldatavaid kriitikuid lipitsejaist.

"Luuleteaduse" esteetika on klassitsistlik. Teos peab olema lihtne, terviklik ja harmooniline. Luuletaja valigu endale teema vastavalt oma võimetele ja maitsele. Teose osad olgu omavahel kooskõlas; asümmeetria, kõrvalepõiked, kirjeldavad ekskursid, kunstlik, edvistav käsituslaad - kõik see rikub ilunõuet. Sõnu tuleb hoolikalt valida, kuid keelt ka püsivalt uuendada. Horatius hoiatab purismi, uute sõnade kartuse, liigse keelelise normeerimise eest, mis ei arvesta elava keele arengut. Ka "osav sõnade ühendus teeb vana sõna uueks", avab selles uusi võimalusi.

Suurt tähelepanu pühendab Horatius draamateooriale. Ta tunnustab klassikalist tragöödiat, kuna hilisema aja tendentside suhtes - eemaldada koor tegevusest, arendada jutustavat osa ja tuua tragöödiasse tugevaid vaatamisefekte

- avaldab ta tõrjuvat hoiakut. Kangelase iseloom püsigu muutmatuna tragöödia algusest lõpuni. Tegelaste käitumine ja keel varieeruvad vastavalt nende vanusele, päritolule, õhiskondlikule seisundile, tegevusele. Hellenismi ajast pärineva reegli, mille kohaselt tragöödia peab koosnema 5 vaatusest, kiidab Horatius heaks. See sai hiljem Euroopa klassitsistliku tragöödia normiks.

Horatiuse "Luulekunst" sai hiljem eeskujuks prantsuse luuletaja ja kriitiku N. Boileau' teosele "L'art poétique" ("Luulekunst", 1674), Euroopa klassitsismi koodeksile, kus kordub mitte ainult Horatiuse läkituse pealkiri, vaid ka sisu järjestus.

Horatius tunnistati Roomas üsna peatselt klassikuks. Ta mõju oli suur ka keskajal, millal kõrgesti hinnati ta moraalseid sententse satiirides. Uue hinnangu andis Horatiuse loomingule renessansiajastu, mil tähelepanu äratas ta läärika ja selles ilmnev huvi inimese sisemaailma vastu. Pärast trükikunsti leiutamist pole õhtegi antiikaja autorit nii palju välja antud kui Horatiust. Sõnakunsti-kuna, moralistina, kirjandusteoreetikuna on ta rea sajan-dite jooksul leidnud innukaid austajaid, ehkki mõnikord esines ka karme taunijaid. Ta luule on etendanud olulist osa uusaja läärika kujunemises.

Vene kirjanduses esinevad Horatiuse motiivid ja teemad Lomonossovil, Deršavinil, Puškinil, Maikovil, Tjutševil, Brjussovil jt.

Rooma eleeegia. Üheaegselt Vergiliuse ja Horatiuse kir-jandusliku tegevusega lõi Roomas õitsele ja närbus sama kiiresti omapärane lembe-eeleegia žanr, mille esindajaiks olid Gallus, Tibullus, Propertius ja Ovidius. Nendest pole Cornelius Galluse eleeegiad säilinud. Eleeegia õitseng Au-gustuse ajal on suurel määral seletatav sellega, et luule-taja armastus sai eraellu tagasitõmbumise põhjenduseks ja maskeeringuks opositsioonile ametliku ideoloogia vastu. Et Augustuse poolt kehtestatud poliitilise režiimi avalik ar-vustamine polnud võimalik, hoidusid need poeedid kõrvale

ühiskondlikust elust ja võtsid oma lipukirjaks "puhta kunsti" teenimise.

Keskseks teemaks eelegikute luules on armastus, armuelamustes näevad nad elu peamist sisu. Oma eeleegiates kasutavad autorid antiikaja lembeluule motive ja kujundeid, muutes neid oma suva kohaselt. Eleegia keskseks kujuks on autor ise, kes kirjeldab oma elamusi ja elu sündmusi. Rooma eleegia, mille värsimõõduks on eelegiline distihhon, erineb oma subjektiivse iseloomu tõttu jutustavat laadi eelegiast mütoloogilistel teemadel, mida viljelesid vanakreeka ja hellenistlikud luuletajad. Hellenistlikust lembe-epigrammist on rooma eleegia märksa pikem ja toonilt tõsisem. Rooma eleegia otseseks eelkäijaks oli Catullus oma Lesbia-lauludega. Eleegia tegelased on harilikult noor luuletaja, lembeluuletuste autor, ta armastatu, kellele eelegiad on pühendatud, arvukad luuletaja võistlejad armusuhete alal, sealhulgas rikas sõjamees. Tavalisteks eeleegia motiivideks on armunu kannatused, kaebused armastatu truudusetuse üle, kohtumiste kirjeldused, nukrus lahusoleku pärast, mitmesugused nõuanded armunule. Luuletaja elu kulgeb armupiinades ja oma daami teenimises, ta veedab öid daami ukse taga ja laulab kaeblikke serenaade. Luuletaja armastus on raske ja kurblik, ta on rängas "orjuses" karmi "valitsejanna" juures ja suudab vaid suurte pingutuste varal äratada temas lembust enda vastu. Rooma eelegik pühendab oma võrsid ainult ühele armastatule, olgu see siis reaalne naisisik või fiktiivne kujud; talle antakse poeetiline varjunimi, mis tõstab poeedi südamedaami argielust kõrgemale. Nii pühendab Tibullus ühe oma raamatu Deliale, teise Nemesisele, Propertius - Cynthiale, Ovidius - Corinnale. (Nemesise nime kannab kättemaksu jumalatar, Delia ja Cynthia on Diana epiteetid, Korinna on vanakreeka poetessi nimi.)

Vabariigilt keisririigile ülemineku perioodil oli armunud eelegiku mask mõnda aega uue korraga rahulolematuse väljenduseks, kuid keisririigi stabiliseerumisega kaotas see oma aktuaalsuse. Hilisemal ajal kujunes rooma eleegia Euroopa lembelüürrikale üheks tähtsamaks antiikaja allikaks.

Eleegia kangelaste tunnete ülevus äratas huvi selle žanri vastu, sellest innustusid keskaja vagandid, prantsuse trubaduurid ja saksa minnesingerid, renessansiajastu ja XVII-XVIII sajandi luuletajad, kes ülistasid värssides oma kauneid ja ligipääsmatuid daame.

Eleegik Albius Tibullus (u. 50 - u. 19 e.m.a.) oli jõukast perekonnast pärit, kuulus ratsanike seisusesse, võttis tuntud riigitegelase ja väejuhi Messala Corvinuse kaaslasena osa kahest sõjakäigust. Kuni oma varase surmani seisis ta lähedal Messalale ja ta kirjanduslikule ringile. Eleegiates kujutab luuletaja ennast vaesena ja veriste sõdade vihkajana, mida ta õieti polnud. Eleegilise luule stiliseerimise nõuded ajendasid autorit ka tõelisust ümber kujundama.

Tibulluselt on säilinud kaks raamatut eleegiaid, mis sisaldavad kokku 18 luuletust. Tema nimega on seotud veel kaks eleegiakogu, mis leiti käsikirjas koos tema teostega, kuid kuuluvad nähtavasti teistele luuletajatele Messala ringist. Esimeses, Deliale (kelle tõeline nimi oli Plania) põhendatud raamatus kujutab Tibullus oma elu ideaali. Autor unistab vaiksest elust looduse rüpes oma armastatu seltsis, kirjeldab külapidustusi ja vanaaegseid kombeid. Armastus, maaelu idüllilised pildikesed, vagadus, vastikus sõja ja ahnuse vastu, rahuldumine vähesega - nende teemadega ammendub Tibulluse looming; luuletaja varieerib neid peaaegu igas eleegias. Eriti tähtsal kohal on armastuse teemaatika. Autorile on armastus ja armuelamused kogu ta elu mõtteks. Ent melanhooliale aldis luuletaja kirjeldab sagedamini mitte armastusrööme, vaid nukraid elamusi.

Tibulluse stiilile on iseloomulikud ootamatud assotsiatiivsed üleminekud ühelt mõttelt teisele, ehkki seejuures jutustuse heie ei kao. Üks sõna võib luuletajal äkki esile kutsuda rea kujundeid. Viibides haigena Korkyra saarel nukrutseb autor sellepärast, et tema juures pole kedagi lähedastest inimestest, ei ema, õde ega Deliat. Kõik ta mõtted on armastatu päralt: ta kujutab endale elu tema-

ga ja loob kujutluses rõõmsa jällenägemisstseeni (I, 3). Kuid Delia, kelle on poeedi eemalolekul kupeldaja eksiteele viinud, läheb rikkama armukese juurde. Toimub suhete katkemine. Needes kupeldajat tunnistab Tibullus, et ta ei suuda unustada oma armastust, anub Deliat pöörduma tagasi tema juurde, meenutades talle oma ustavust, ja loob liigutava pildi nende tulevases õnnelikust elust maal, kui Delia on täielik perenaine tema majas, autor aga ta kuulekas ori (I, 5). Kuid Delia on luku taga ja teda valvatakse rangelt. Autor kujutab ennast mõttes ta ukse taga, jagab Deliale õpetusi, kuidas valvureid petta, avaldades ühtlasi oma nõrdimust ja kaebusi julmale uksele, kes ei lase teda armsama juurde (I, 2). Sellised tulvavad kujundid, mis poeedi fantaasias nagu pinnale tõusevad, annavad Tibulluse eleegiatele erutatud, emotsionaalse ilme.

Teises eleegiakogus, mis on pühendatud kasuahnitsevale ja julmale Nemesisele, tungivad elegia harmoonilisse maailma traagilised noodid. Selgub, et elu on teravas vastulus elegia ideaalidega, et noored naised eelistavad omakasupüüdmatuile ja vaestele luuletajatele varakaid austajaid. Luuletaja põlgab rikkaid, kes ehitavad endile luksuslikke sammastega maju, peavad veriseid sõdu paremaks rahulikust elust looduse rüpes ja rikuvad põliseid tavasid.

Aktuaalseid, eriti poliitilisi küsimusi luuletaja ei puuduta, ta ei maini isegi Augustuse nime ega kõnele tema tegevusest. Selline järjekindel aktuaalse temaatika kõrvalejätmine polnud nähtavasti juhuslik, see tõendab, et Tibullus ei suhtunud pooldavalt Rooma riigis toimunud poliitilisse pöördesse.

Aleksandria luule mõju Tibullusele avaldus valmis võrdluste ja kujundite, samuti elegilises luules traditsiooniliseks saanud äldkohtade kasutamises.

Vastandiks leebele ja mõnevõrra kurvameelsele Tibullusele oli temperamentne Sextus Propertius (u. 50 - u. 15 e.m.a.), kelle loominguline tee läks lahku Tibulluse omast ja viis ta järkjärgulisele leppimisele uue režiimiga ning ametlike teemade käsitlemiseni algselt opositsioonilises

rooma eeleegias. Propertius sündis Umbrias (Kesk-Itaalias) Assisiumi linnas (nüüdne Assisi) keskmise jõukusega perekonnas. Üks ta sugulasi langes kodusõjas Augustuse vastaste poolel, mis aga ei takistanud Propertiust 20. aastate algul Rooma asumast, kus ta liikus aristokraatliku noorsoo keskel ja kirjanduslikes ringkondades. Pärast oma esimese eeleegiakogu ilmumist pääsis ta Maecenase ringi. Ta sõprade hulka kuulus Ovidius, ent ta suhtlemise kohta Tibulluse, Vergiliuse ja Horatiusega puuduvad lähemad andmed. Propertius ise väljendab oma eeleegiates vaimustust Vergiliuse loomingu üle, seevastu aga kõneleb Horatius oma "Läkitustes" õige irooniliselt "rooma Kallimachosest" (s. o. Propertiusest).

Propertiusest on jõudnud meie ajani neli raamatut eeleegiaid, mis on kirjutatud ajavahemikus 28 - 16 e.m.a. Esimene, kõige lüürilisem raamat (22 eeleegiat) on pühendatud poeedi armsamale Cynthiale (kelle tõeline nimi oli Hostia).

Selles ja kahes järgmises raamatus kõneleb autor, kuidas ta kohtus ilusa, andeka ja haritud Cynthiaga, kes hästi deklameeris, kirjutas värse, laulis ja tantsis. Kes see Propertiuse armastatu õieti oli, pole täpselt teada, igatahes ei kuulunud ta Rooma ülemkihti. Ta oli Propertiusest vanem, armukadede iseloomuga ja suri juba poeedi eluajal.

Armastus Cynthia vastu haaras luuletaja täielikult. Kuid Propertiusel tuli tunda palju meelekibedust kaunitari kergemeelsuse ja heitlikkuse pärast. Austajaist ümbritsetud luksuseharrastaja Cynthia andis poeedile tihti põhjust armukadeduseks. Kuid ka Cynthia polnud vaba kiivusest ja Propertius kutsus seda nähtavasti oma käitumisega esile, ehkki ta alati veenas Cynthiat oma igaveses ja muutmatus armastuses. Propertius ei tunnustanud rahulikku armastust ja pidas armukadedust tõeliselt suure tunde paratamatuks kaaslasena. Ühes parimas I raamatu eeleegias kirjeldab poet oma õist tagasitulekut Cynthia juurde lõbusa olengu järel. Leides kodus Cynthia pärast väsitavat ootamist uinununa Propertius imetleb teda ja, mitte sõnandades

armsamat äratada, püüab teda ettevaatlikult suudelda. Poet võrdleb teda mütoloogiliste kujude Andromeda ja Ariadnega ning ülistab ta ilu (I, 3). Mõned luuletused on adresseeritud poeedi sõpradele, sealhulgas kaks eelegiat luuletaja Ponticusele, kus autor, vastandades eeleogia eeposele, tõendab eeleegilise luule paremust võrreldes teiste kirjandusliikidega. Näiteks toob ta iseenda, väites, et ainult tema luule mõjul loobus Cynthia matkast koos rikka preeteriga Illüüriasse.

Hoolimata rohkesti esinevatest mütoloogilistest näidetest ja võrdlustest on Propertiuse eeleegiad märksa lähemad Tibulluse omadest, sest autor hoidub kõrvalepõigetest. Kui Tibullus kirjeldab oma armastust idüllilise maaelu foonil, valib Propertius tegevuspaikadeks Rooma portikused (sammaskojad), väljakud ja tänavad, moodsa merekuurordi Baiae, mereranniku jne. Mütoloogia on talle omapäraseks poetiseerimisvahendiks, mida ta kasutab oma "õpetatuse" näitamiseks.

Esimene eelegiakogu tõi Propertiusele kuulsuse. Teine raamat (34 eelegiat), mille sisu põhiliselt samuti on seotud Cynthiaga, valmis ajal, mil poet oli juba saanud Maecenase ringi liikmeks. Kogu Roomas halba kuulsusse sattunud Cynthia kergemeelne käitumine, ta ebatruudus ja kasuahnus tekitavad Propertiusele raskeid kannatusi. Heites oma armukesele ette tõelisi ja oletatavaid truudusemurdumisi ähvardab poet ta käitumise eest kätte maksta. Propertiuse eelegiatessa ilmub naise kõlvatuse teema, mis polnud küll uus eeleegilises luules, kuid vastas täiesti Augustuse poliitikale, ta võitlusele luksuse ja abielutuse vastu. Autor mainib juba aupaklikult Augustust, kiidab ta sõjalisi vägitegusid, kuid keeldub siiski täitmast Maecenase soovist kirjutada eepiline poem Augustuse auks, väites, et tal puudub selleks anne. Armastusjumalale pühendatud eelegiatest sai hiljem väga populaarseks 29. eeleogia, milles autor jutustab, kuidas Amorite jõuk püüdis õõsel kinni tänavail hulkuva poeedi ja viis ta seotult ootava Cynthia juurde.

Kolmas raamat (25 eelegiat) sisaldab uusi teemasid ja

erineb iseloomult kahest eelmisest raamatust. Ilmselt Horatiuse sõnu korrates väidab Propertius, et ta esimesena tõi Itaaliasse Kallimachose (s.o. hellenistliku) luule ja et tänu eelegiamuusale ta kuulsus kunagi ei kustu. Mõnes eelegias mainitakse veel Cynthiat, kuid lüüriline sisu taandub mütoloogiliste sätete ees. Raamatus leidub Rooma eluga seotud eelegiad, mainitakse meelitivalt Augustuse vägevust ja ülistatakse Aleksandria luule vaimus Aktioni lahingut rohkete viidetega mütoloogiast.

Uue sätee toob eegelisse luulesse eelegia noorest roomlannast Gallast ja ta abikaasast Postumusest, kes on sõtta minemas. Abielulist armastust kujutav eelegia oli ebaharilik ja selles võib näha vastukaja Augustuse reformidele. Kogumikus leidub veel abstraktselt arutlevaid eelegiad kire jõust, omakasupõhlikust armastusest, naiste võimust jm.

Romaan Cynthiaga on mõõdas. Raamat lõpeb lahkumisega armsamast, poeet soovib ebatruule kaunitarile vaevalist ning üksildast vanadust.

Neljanda raamatu (II eelegiat) avab luuletus, milles autor kõneleb oma kavatsusest siirduda lembe-eelegialt jutustavale ja luua "õpetatud" luuletusi rooma teemadel Kallimachose teose "Põhjused" laadis. Kuid ta jutu katkestab astroloog, kes ennustab kavatsuse nurjumist, sest selle teostamiseks polevat Propertius võimeline. Tegelikult kannab kogumik kaksipidist iseloomu: see sisaldab "õpetatud" laadis etioloogilisi (põhjusi selgitavaid) mütoloogilise ainestikuga luuletusi ja ka endiselt armastusteemat käsitlevaid eelegiad. Avaluuletus, pikim kõigist Propertiuse eelegiast, on põhendatud Rooma ajaloo, selles tuuakse Rooma tekkimisega seostatud legende, kirjeldatakse Rooma templeid, mälestusmärke ja kohalikke pidustusi. 6. eelegias ülistatakse jälle vaimustatult Augustuse võitu Aktioni lahingus. Kõrgeima hinnangu saab abieluline armastus nn. leinaeleegias (IV, 11), põhendatud Augustuse võõrastätrele Corneliale, kes pärast oma surma peab kõne hauataguses kohtus ja liigutavalt palub lesestatud meest hoolitseda or-

bunud laste eest, lapsi aga manitseb armastusega suhtuma võõrasemasse, kes võib nendele ema aset täita. See on vahet üks kõige poeetilisemaid elegeid; hilisemad uurijad nimetasid selle "elegeiate kuningannaks".

Kaks Cynthiat käsitlevat elegeiat on poet koostanud mälestuste näol. Propertiusele ilmub unes surnud Cynthia vari, kes heidab poeedile ette ta ebatruudust armastatu eluajal ja ta puudumist Cynthia matuselt, kuid andestab talle, sest ta "on kaua valitsenud luuletaja värssides". Ent sellele tõsisele elegeiale järgneb vahetult teine humoristliku sisuga, milles parodeeritakse õpetatud "põhjuste" stiili. Luuletuses selgitatakse poeedi ja Cynthia vahel olnud tüli "põhjust": tulles kaugelt käigult ootamatult koju, tabas Cynthia poeedi priiskamas kergemeelsete naiste seltskonnas ja kohtles karmilt oma võistlejaid ja tuisupäist sõpra.

Oma elegeiate enamikus kasutab Propertius arvukalt vahetuntud müüte, mõnikord üksikasjalikult nende sisu jutustades, vahel aga piirdudes vaid müütiliste kangelaeste mainimisega. Mitmesugused üksikasjad, kujundite ja süžeede õliküllus, mõistujutuline sündmuste kirjeldamine, aga ka pööd väljendada oma mõtteid võimalikult keerukamalt muudavad Propertiuse elegeiad tihti raskesti mõistetavaiks.

Olles "õpetatud" luule tüüpiline esindaja, rajas Propertius rooma etioloogilise elegia. Aleksandria eeskujude matkimise kõrval lõi ta ka elegeid originaalse ja täiesti rahvusliku sisuga. Propertiuse luule oli hästi tuntud mitte ainult ta kaasaegsele, vaid ka hilisematel aegadel. Keskajal jäi ta kauaks unustusse, ent ilmus uuesti kirjandusse renessansiajastul. XVIII saj. tegeldi temaga rohkesti Saksamaal ja Goethe lõi oma kuulsad "Rooma elegeiad" Propertiuse eeskujul. Ta pateetiline jõulisus ja väljendusrikkus on meie päevini leidnud arvukaid austajaid.

Ovidius (43 e.m.a. - 18 m.a.j.). Publius Ovidius Naso, kes nimetab ennast noorimaks neljast rooma elegikust, on ise oma eluloo andnud pagenduses kirjutatud "Kurbades

lauludes" (IV, 10). Ta sündis Sulmo (nüüd Sulmona) linnas Kesk-Itaalias jõukas perekonnas ja kuulus ratsanike seisusse. Isa tahtis oma poegi ette valmistada riigiteenistusse ning advokaadi tegevuseks ja saatis Ovidiuse koos ta vara surnud vanema vennaga Rooma, kus Ovidius omandas hea hariduse. Ta õppis kõnekunsti, mida Roomas peeti tarvilikuks tulevastele riigitegelastele, ehkki Augustuse ajajärgul kõnekunst oli kaotanud Rooma ühiskonnas senise tähtsuse. Retoorikakoolis peeti etteantud teemadel kõnesid, mis jagunesid kontroversiateks (kohtukõned) ja svasooriateks (arutlused ajaloolistel või mütoloogilistel teemadel). Harjutades koolis selliseid kõnesid õppis Ovidius kasutama retoorilisi võtteid, vaimukaid aforisme ja võrdlusi. Kooli mõju on hiljem tunda Ovidiuse luules, eriti ta varasemates teostes. Lõpetanud oma hariduskäigu traditsioonilise matkaga Kreekasse ja Väike-Aasiasse, asus ta Rooma elama. Ta oli teisejärgulistest riigiametites, kuid loobus peatselt teenistusest ja elas jõuka mehe vaba elu, liikudes Rooma kõrgemas seltskonnas ja kirjanduslikes ringkondades. Ta oli tihedalt seotud Messala ringiga, kuid suhtles ka poetidega Maeoenase ringist, eriti Propertiusega. Ovidius oli kaasaja kõige populaarsemaid luuletajaid, kes menukalt rakendas oma võimeid mitmes žanris. Kuid ta hiilgav kirjanduslik karjäär katkes äkki: Augustuse isiklikul käsul ta pagendati a. 8 m.a.j. kaugele riigi piirialale Tomi linnakesse (nüüdne Constanța Rumeenias). Pagenduse tõeline põhjus on teadmata. Ovidius ise osutas hiljem kahele momendile, mis ta saatuse õnnetus pöördes olevat etendanud otsustavat osa: need olid ta poeem "Armastuskunst", mille liiga vaba sisu talle ette heideti, ja mingi vääratus, mida ta ei nimeta, kartes nähtavasti sellega veel suuremat Augustuse viha välja kutsuda. Võib-olla saigi vääratus pagenduse põhjuseks, sest "Armastuskunst" oli ilmunud juba peaaegu 8 aastat enne pagendust. Uurijad on Ovidiuse väljasaatmise kohta Roomast esitanud mitmesuguseid hüpoteese. Enamik neist arvab, et see oli kuidagi seoses Augustuse ühtretütre Juliaga, kes samal aastal kõlvatu elu pärast pa-

gendati. Hellitatud poeet sattus ootamatult rasketesse olu-
desse, ent ta palved Augustusele ja viimase järglasele kei-
ser Tiberiusele lubada tal Rooma tagasi pöörduda või ta
olukorda kergendada jäid tagajärjetuks ja Ovidius lõpetas
oma elupäevad pagenduses.

Ovidiuse kirjandusliku tegevuse võib jagada kolme etap-
pi: lembeluule (ligikaudu m.a. alguseni), "õpetatud" luule
mõtoloogilistel teemadel ja pagendusaja looming.

Oma luuletajakutsumusest sai Ovidius teadlikuks üsna
varakult. Autobiograafilises eelegias kõneleb ta ise, kui-
das ta isa pidas poja kirjanduslikke katsetusi tühiseks as-
jaks ja kuidas noorukil kõik, mis ta püüdis kirjutada, muu-
tus vastu tahtmist värssideks.

Esimeseks, nooreas kirjutatud teoseks, millega autor
avalikkuse ette astus, oli kogumik eelegilistes distihhoni-
des kirjutatud "Lembe-elegiaid" ("Amores", 49 luuletust),
mis koosnes algselt viiest, pärast autori tehtud koondamist
kolmest raamatust. Eelegiates mainib Ovidius korduvalt kau-
nist Corinnat (nimetatud vanakreeka VI sajandi poetessi
Korinna järgi), ülistades ta ilu ja pühendades talle oma
luuletusi. Corinnaga seotud eelegiates ei kõnele poeet üks-
nes oma isiklikest elamustest, vaid kujutab üldse armastus-
tundeid nende kõige mitmekesisemates avaldustes. Väga või-
malik, et Corinna polnudki reaalne isik, vaid Aleksandria
luuletajate eeskujul loodud fiktiivne kuju.

Eelegiate teemad on tüüpilised selle žanri teostele;
nendeks on kuulsus, mille saavutab daam poeedi armastuse
kaudu, Amori võim, võimatus poedil luua teoseid, kus ei
kõneldaks armastusest, "julm uks", mis ei lase armunul pää-
seda kaunitari juurde, kaebused naiste kasuahnuse üle, ku-
peldaja manitsused, armunuga võistlev sõjamees jm. Ovidiu-
se eelegiates korratakse üsna suurel määral Catulluse, Ti-
bulluse, Propertiuse ja Aleksandria luuletajate teemasid,
kuid Ovidius erineb nendest luuletajatest täielikult oma
suhtumises tegelikkusse ja kirjanduslikku ainesse kui ka
oma stilistiliste võtete poolest. Ta lõi uut tüüpi eelegia,
mis oli kaugel ta eelkäijate romantilisest laadist. Ühtla-

si tõi ta luulesse retoorilise deklamatsioonistiili elemente. Need avaldusid ühe teema lõpmatus varieerimises või mõne motiivi laiendamises suuremõõtmelise luuletuseni. Ovidius seisis kindlalt reaalsuse pinnal ja suhtus elava huviga ümbritsevasse ellu. Ta loomupärane andekus, ta värssi hämmastav kergus ja voolavus, ta vaimukus, leidlikkus, elavad olustikuvisandid, ta tähelepanuvõime ja huumor - kõik see tõi Ovidiuse värssidele suure populaarsuse. Lembeluule suurt õitsengut Roomas seotakse just Ovidiuse nimega; ta looming oligi lõppjärguks rooma lembeeleegia arengus. Ent kogumikus paistavad silma ka puudused, mis on omased samuti ta järgnevale loomingule. Need on sisuline tühisus ja ideetus, rhetoonilisus, mõõdutunde puudumine, autori eneseimetus. Ta elegeiate sisu seisukohalt pakuvad huvi mitte niivõrd poeedi intiimsed elamused kui vilkad pildid rooma kõrgema seltskonna olustikust ja kommetest. Ta õpetab armukadedat abielumeest ja jagab nõuandeid armunule, kuidas paremini petta oma armsama meest. Ta pilkab Augustuse abieluseadusi, naerab rikka ja nürimeelse preetori üle, kellel on menu ta Corinna juures. Et puudub tõsine suhtumine teemasse, on Ovidiuse elegia pigemini vaimukas nali, elegantne lüüriline miniatuur.

Rooma luules oli laialdaselt levinud armastuse võrdlemine sõjaga, orjusega, jahiga jm. Ka Ovidiusel esineb armunu sõdurina Amori teenistuses, kuid ühtlasi avaldab ta põlastust sõjaväeteenistuse vastu, väljendades sellega rooma aristokraatliku noorsoo meeleolusid. Tehes kriitilisi märkusi kohtukorralduse kohta parodeerib poet ka kohtukõnesid. Naer on Ovidiuse luules üldse tähtsal kohal, luuletaja ei säästa oma naljadega ei jumalaid, inimesi ega iseennast. Autoril puudub aukartus jumalate ees, mida tundis enamik vanema aja luuletajaid või ta kaasaegne Vergilius. Ovidiuse arvates on jumalad ja nende kohta käivad müüdid välja mõeldud harimatu ning rumala massi hirmutamiseks ja vaoshoidmiseks. Jumalate näol kujutab luuletaja oma kaasaegseid kõigi nende nõrkuste ja puudustega. "Jumalate ja

inimeste isa" Juppiteri mainib Ovidius eleeegiates peamiselt seoses selle jumala arvukate armuseiklustega. Skeptilised on poeedi vaated ka Rooma "kuulsale minevikule" ja patriarhaalsetele kommetele, mida propageeris Augustus. Kasvanud keisririigi õhkkonnas ja vaimustatud "kuldse Rooma" välistest hiilgusest, võttis Ovidius meeleldi vastu printsipadi algusperioodi kultuurihäved. Rahu ja kord olid talle endastmõistetavad, sest vastandina Vergiliusele ja Horatiusele polnud ta kodusõdade koledusi läbi elanud. Keisririigi ideoloogilises poliitikas ei saanud ta nõustuda vaid kummardamisega mineviku ees ja vanaaegsete kommete taastamise loosungiga. Augustuse poliitikale ei avaldanud ta aktiivset vastupanu, aga ei tundnud end ka kohustatud olevat uut korda ülistama.

Lembe-eleeegialt siirdus poeet läärilise läkituse Žanrile. Ta kogumik "Heroinid" ("Heroides") ehk "Läkitused" sisaldab mütoloogiliste naiskangelaste kirju nendest eemal viibivale abikaasadele või armastatuile. Kirjade saatjaks on Penelope, Briseis, Medea, Phaedra, Ariadne, Dido jt. Seega pöördus autor tagasi mütoloogilise lembe-eleeegia juurde, kuid mitte jutustuse kujul, vaid armunud kangelannade lääriliste südamepuistamiste näol. Ovidiuse kangelannad kasutavad kõiki retoorika võtteid, kuid kirjad on koostatud õieti ühele teemale; kõigis nendes korduvad sellised motiivid, nagu lahusolek, igatsus, üksindus, armukadeduse piinad, mineviku meenutused, naasmispalved jne. Poeedi kunst avaldub oskuses sarnanevaid motiive varieerida ja varustada iga heroini omapäraste, teda teistest eristavate joontega. Malbe Penelope, kires põlev Phaedra, kättemaksumuline Medea, vägivaldselt lahutatud Briseis ja hüljatud Dido ning Ariadne väljendavad oma tundeid eri viisil. Poeet osutub siin suureks meistriks armastuse psühholoogia kunstipärase kujutamise alal ja seetõttu on "Heroinid" silmapaistva kirjandusliku nähtusena omandanud teenitud kuulsuse. Hingelaadilt on Ovidiuse kangelannad hoopis kauget eepose või tragöödia ülevatest kujudest: Penelope esineb vananeva nõrga naisena, kes on liigutavalt truu oma

kaugel viibivale mehele; hõljatud Dido on hirmul oma armsa-
ma Aenease elu pärast jne. Need kangelannad on pigemini au-
tori kaasaegsed roomlannad.

Hiljem liideti (võib-olla Ovidiuse enda poolt) kogumi-
ku 15 kirjale veel 3 paari lükitusi, millest iga paar si-
saldab kangelase kirja ja kangelanna vastuse (Parise ja He-
lena, Akontiose ja Kydippe, Hero ja Leandrose kirjad). Nen-
des kirjeldab autor kirja mõju adressaadi tunnetele ja ka-
vatsustele. Sellelt vaatekohalt pakub huvi Parise kiri, mil-
les ta mitmel viisil püüab Helena sampaatiat võita, ja He-
lena vastus, kus avaneb terve psühholoogiliste näansside
gamma: Helena alustab kirja nõrdimuse avaldamisega, ent
kaldub järk-järgult armunud Parise palveid kuulda võtma.
Akontios ja Kydippe on Kallimachose tuntud eleeogia tegela-
sed. Preestritar Hero ja Leandrose kirjades käsitletakse
armastajate lahusoleku teemat: Leandros ujus igal õõl üle
Hellespontose Heroga kohtuma, kuid uppus õhel tormisel õõl.
Kirjades on tunda traagilise lõpu (mõlema armastaja hukku-
mise) eelaimust.

Õheaegselt "Herolinidega" valmis Ovidiusel meie ajani
mitte säilinud tragöödia "Medea", millele antiikaja kriitika
andis väga kiitva hinnangu.

Ovidiuse esimene loominguperiood pöördib kahe poemiga
- "Armastuskunst" ("Ars amatoria", 3 raamatut) ja "Ravimid
armastuse vastu" ("Remedia amoris"). Nendele lisandub veel
Rooma daamidele määratud kosmeetikaalane teos "Nõoravimid"
("Medicamina faciei"), millest on säilinud algus (umb. 100
rida). Kõik need teosed on kirjutatud eleeogia värsimõõdus.

"Armastuskunst" on vaimukuselt ja vormitõõuslikkusest
silmapaistvamaid noore Ovidiuse teoseid. Selle paroodilis-
didaktilise poemi I raamatus kõneldakse sellest, kus ja
kuidas leida sobiv armastatu, II raamatus - kuidas võita
armastust, III - kuidas armastust säilitada. I ja II raa-
mat sisaldavad õpetusi meestele, III - naistele. Teose pa-
roodilisus seisnes õärmiselt kergemeelse, isegi frivoalse
sisu esitamises iroonilis-õpetlikus toonis. Poem pakub
hulganisti olustikupilte, keni mõtoloogilisi lugusid, nal-

jatlevaid arutlusi moraali teemadel, kuid ei tõuse kõrgemale aristokraatliku noorsoo ja poolkutseliste hetkide armuhete tasemest.

Samas iroonilis-didaktilises toonis on kirjutatud poeem "Ravimid armastuse vastu", mis sisult liitub "Armastuskunstiga" ja on nagu vastuseks rangete moraalivalvurite nõrdimusele eelmise poeemi varjamatu kergemeelsuse üle. Autor soovib tegelda põllumajandusega, käia jahil, minna sõtta või kaugele matkale jm., kõik see ravib armastusest terveks.

Ovidiuse loomingulise tegevuse teisel perioodil loovutas kerge armastuse teema ta luules koha teistsugusele, tõsisemale sisule. Poeet siirdus suuremahuliste mütoloogilise ainestikuga teoste loomisele. Üheaegselt töötas ta kahe suurema jutustavat laadi "õpetatud" teose kallal, millest "Metamorfoosid" ("Muundused", 15 raamatut) valmisid enamvähem lõplikul kujul, kuna "Fasti" (poetiline Rooma kalender, 6 raamatut) jäi pooleli.

"Metamorfoosid" on eepiline poeem. Sellesse on koondatud üle 200 muistendi, mis kõik lõpevad mingi muundusega: inimesed muunduvad loomadeks, taimedeks, kivideks, allikateks, tähtedeks jm. Autor kavandas oma teose "katkematu poeemina", milles üksikmuistendid olid lõkitud ühtseks jutulõngaks.

Selliseid müüte leidis laialdaselt mitme rahva folklooris. Ka hellenistlikud luuletajad, kes osutasid suurt huvi folkloori ja mütoloogia vastu, kasutasid neid muistendeid oma teostes. Rooma luuletajal oli seega käepärast arvukaid allikaid - teaduslikke ning ilukirjanduslikke teoseid, katalooge ja ka kujutava kunsti mälestusmärke. Teoses ühtsuse loomiseks paigutab autor müüte kükloste järgi (Argose ja Teeba müüdid, argonaudid, Herakles, Aeneas ja ta järglased), liidab neid tegelaste sarnasuse alusel, tegevuskoha järgi või kasutab raamjutustuse võtet, tuues ühe muistendi mõne tegelase jutustusena või kunstiteose kujutuste kirjeldusena teise sisse. Poeem algab jutustusega maailma loomisest, mis on esimene "muundus", ürgse kaose muundumine kosmoseks,

ja lõpeb Julius Caesari muundumisega komeediks. Varieerides lugusid suuruse, käsitluse üksikasjalikkuse, tooni ja meeleolu järgi suudab autor hoiduda ühetoonilisusest ja pääsib alati reipana ning huvipakkuvana. Haruldase kergusega vahelduvad tal kurvad ja lõbusad, liigutavad ja kohutavad, õlevad ja naljakad stseenid. Kogu selles mitmekesisuses domineerib lühikese, emotsionaalse värvinguga pingasa jutustuse stiil. Mõõt muutub kenaks novelliks, milles lugejat üllatavad psühholoogilised tähelepanekud ja detailirikkus. Teoses esitatud suurest muistendite hulgast nimetatagu mõned kõige tuntumad; need on jutustused neljast (kuldsest, hõbedasest, vasksest ja raudsest) ajajärgust ja veepuutusest; Apolloni armastusest nõiuf Daphne vastu, kes muundus loorberipuuks; Päikese pojast Phaetonist, kes palus isalt ta vankri sõiduks, peaaegu oleks põletanud maa ja hukkus Zeusi välgu läbi; ilusast noormehest Narcissusest, kes hõlgas nõiuf Echo armastuse, kuid armus oma peegeldusse vees ja hukkus rahuldamatu igatsuse tõttu, muundudes nartsissiks; hiljem Euroopa kirjanduses laialdaselt levinud lugu Pyramuse ja Thisbe õnnetust armastusest; kuningatar Niobest, kes uhkustas seitsme poja ja seitsme tütrega ja kaotas nad oma kõrgi hooplemise tagajärjel; taidur Daedaluse ja ta poja Icaruse õnnetust lennust; vana vaese abielupaari Philemoni ja Baucise idüllilisest elust ja nende muundumisest puudeks; kujur Pygmalionist, kes armus enda loodud naiskujusse (viimane muundus elusaks olendiks Galateaks); laulik Orpheusest ja ta mõrsjast Eurydicest, kes suri pulmapeol jt.

Ovidiuse kirjeldused on väga näitlikud, ta nagu näeb kujutatavat stseeni või eset kõigis üksikasjus. Rikkalik mõõdiainestik võimaldas autoril kujutada poeemis väga erisuguseid tegelasi. Lugeja eest mõõduvad jumalate ja kuningate kõrval ka lihtsurelikud - noorukid, malbed tütarlapsed, vanamehed ja vanaeided, elutargad mehed. Jumalate käitumine vastab sageli rooma galantse seltskonna tavadele: keelepeks ja armuseiklused täidavad mõnigi kord kogu nende aja. Ovidiuse kangelased on õieti ta kaasaegsed, üle kan-

tud müüdi sfääri, poetiseeritud ja õilistatud.

"Metamorfooside" viimastes raamatutes siirdub autor kreeka müütidelt itaalia ja rooma muistendele. Eskätt rooma muistendele on pühendatud teine poeem "Fasti". Sellest pidi saama teos ametliku ideoloogia vaimus ja Ovidius kavatses selle pühendada Augustusele. Eri muistendeid tervikuks liitvaks aluseks valis ta rooma kalendri (sellest ka teose pealkiri). Autoril oli teos kavandatud 12 raamatus, vastavalt kuude arvule aastas, kuid valmis kirjutada jõudis ta neist 6. Iga raamat algab kuu nime seletusega, järgnevad huvipakkuvad lood ja muistendid pidustustest ja tavanditest, mis langevad antud kuusse. Kreeka päritoluga müüdid ja itaalia muistendid vahelduvad siin lugudega niihästi legendaarsest kui ka hilisemast Rooma ajaloost kuni autori kaasaja sündmusteni välja. Erilist rõhutamist leiavad keisri suguvõsaga seostatud tähtpäevad. Eskujuks teose koostamisel võisid autoril olla Kallimachose "Põhjused" kui ka Propertiuse etioloogilised eleegiad. Tuntud episoodide hulka kuulub lugu Tarquiniusest ja Lucretiast: julma Tarquinius Uhke, Rooma viimase kuninga poeg tarvitab vägivaldada vooresliku Lucretia kallal, kes seetõttu tappis enese. Eleegilistes distihhonides kirjutatud "Fasti" erutatud, lüüriline stiil erineb "Metamorfooside" eepilisest käsitusviisist.

Ovidius oli "Metamorfoosidega" peaaegu lõpule jõudnud ja "Fasti" esimese poolega samuti, kui teda tabas katastroof täiesti ootamatu väljasaatmise näol. Ahastuses heitis ta "Metamorfooside" käsikirja tulle ja poeem säilis ainult tänu autori sõpradel olnud koopiatele. Ta elu viimase perioodi teosteks on "Kurvad laulud" ("Tristia", 5 raamatut) ja "Kirjad Musta mere äärest" ("Epistulae ex Ponto", 4 raamatut, mõlemad teosed eleegia värsimõõdus), tumedaid vihjeid ja needusi kellegi truudusetu sõbra aadressil sisaldav pamflett "Ibis" ja mõned kaotsiläänud luuletused. Võimalik, et ka "Heroinide" lõppu paigutatud kolm paari lüki-tusi on koostatud pagenduses.

"Kurbade laulude" I raamat sisaldab kauni eleeegia, milles autor kirjeldab viimast Roomas veedetud õöd; järgnevat eleeegiates käsitletakse teekonna raskusi, tormist mereretke; autor pöördub naise ja sõprade poole, keda ta ei sõanda isegi nimepidi nimetada, et mitte tõmmata nendele Augustuse viha. II raamat kujutab endast Augustusele adresseeritud väga alandlikku ja meelitusrohket lükitust; autor õigustab oma kirjanduslikku tegevust ja väidab, et ta luule oli enamjaolt väljamõeldis, mis sugugi ei kajastanud autori isiklikku elu. Kolmes järgmises raamatus varieeruvad põhiliselt sellised teemad nagu kaebused Sküütia karmi kliima üle, sõprade truudusetus, ustava naise ülistamine, palved aidata kergendada autori saatust. IV raamatu lõppluuletuses annab Ovidius autobiograafia, milles kõneleb oma õnnelikust nooreast, luuleloomingust, perekonnast, vanemate surmast ja kurvast pagulaselust.

"Kirjades Musta mere äärest" pöördub autor sõprade poole juba avalikult, nimetades oma adressaate nimepidi. Eleeegiate toon on rahulikum, poeet on hakanud harjuma olukorraga. Ta on geedi keele niivõrd omandanud, et ülistab kohalikus keeles Augustust ja ta perekonda. Nagu "Kurbades lauludes", nii on ka "Kirjades" rohkesti looduse ja geetide olustiku kirjeldusi. Kiri, milles vana geet jutustab muistendit Orestesest ja Pyladesest, oli Puškinile eeskujuks vana mustlase jutustusele (poeemis "Mustlased") Ovidiusest enesest. Stiililt muutuvad poeedi selle perioodi luuletused lohakamaks, sisult monotoonsemaks, kunagine retooriline sära kustub.

Jäädes maha mõnest oma kaasaegsest loomingu sügavuselt ja originaalsuselt, oli Ovidius suurepärase kerge luule meister. Ta looming arenes Aleksandria eeskujudest ülesäämise ja uue, kvalitatiivselt erineva luule loomise suunas. Ovidiuse kirjanduslik tegevus oli tihedalt seotud Rooma õhiskonna selle osaga, kes elas luksuslikku jõudeelu; see määras ta teoste vastava temaatika. Erootiline luule, mis saavutas sel ajajärgul Roomas teatud taseme, päädis Ovidiuse loomingus.

Ovidiuse luule oli kaasajal väga populaarne. Antiikaja uurijad, tunnustades luuletaja hiilgavat talenti, kritiseerisid teda ta lembeluule liigse avameelsuse ja kergemeelse-tele teemadele kaldumise pärast. Suur menu sai osaks ta luulele ka keskajal, mil Vergiliuse kõrval oli Ovidius antiikajast tuntuimaid poeete. "Metamorfoose" peeti "paganlikuks piiblikuks", omapäraseks tarkuse allikaks, mille sisu tõlgendati allegooriliselt. Ta lembeluule innustas trubaduure. Renessansiajast alates loodi Ovidiuse teoste süžeedel ja motiividel novelle, oopereid, ballette, samuti kujutava kunsti teoseid. Ovidiuse loominguga heaks tundjaks ja austajaks oli Puškin. Ta teosed pole kaotanud väärtust tänini.

Livius (59 e.m.a. - 17 m.a.j.). Augustuse ajajärgu tähtsaim ajaloolane Titus Livius sündis Pataviumis (nüüdne Padova) Põhja-Itaalias, kus armastas viibida hiljemgi. Eluloolised andmed Liviusse kohta on napid. Ta oli nähtavasti pärit jõukast perekonnast; seda tõendab ta hea retooriline ja filosoofiline haridus kui ka see seik, et tal oli võimalik elada Roomas, kus ta pühendus täielikult kirjanduslikule tegevusele. Kui eelmised Rooma ajaloolased tegutsesid ise suuremal või vähemal määral poliitilisel alal, oli Livius kabinetiteadlane, literaat nüüdisaja mõttes. Ta kodulinna oli tuntud patriarhaalsete tavade ja vabariikliku meelsuse poolest. Kodusõja ajal Caesar ja Pompeiuse vahel asusid Pataviumi kodanikud Pompeiuse poolel. Kasvanud vabariiklike traditsioonide vaimus, säilitas Livius kogu eluaja poolehoiu mineviku institutsioonidele. Ta ülistas Pompeiust, suhtus pooldavalt Caesariga tapjaisse Brutusesse ja Cassiusesse ning jättis lahtiseks küsimuse, "millest riik oleks rohkem kasu saanud - kas Caesarist sündimisest või mittesündimisest". Augustus, kellega Livius oli heas vahekorras, nimetas teda vahel pilkavalt "pompejaanlaseks", kuid nende sõprus selle all ei kannatanud, sest Augustus püüdis taastada neidsamu patriarhaalsete tavade, mis olid meeltnõuda niihästi Vergiliusele kui Liviussele.

nappus.

Liviuse eesmärk polnud puhtteaduslik, vaid patriootiline: ta püüdis leida minevikust õpetust ja juhatust kaasajale. Kauge mineviku ülevatest sündmustest, helgeist isiksustest ja nende tegudest otsis ta ühtlasi lohutust hädade ja pahedega koormatud olevikuelus. Liviuse ajalooteost läbib juhtimõtte seisneb selles, et tänu esivanemate kõrgetele kõlbelistele omadustele, nende patriotismile ja vabadusearmastusele, mehisusele ja ennastsalgavusele, vagale ja vähenõudlikule eluviisile tõusis Rooma riik võimsaks, kuna ühiskonna kõlbeliste aluste varisemine viis hukatuslike tagajärgedeni - kodusõdade ja tällideni. Seega oli Liviuse ideaaliks Rooma vabariik õitsengu ajajärgul.

Cicero oli ajaloo žanrilt nõudnud ilmekat kunstipärast käsitlust ning õpetlikke eeskujusid ja Livius järgib Cicero õpetusi. Ta jutustab elavalt ja huvitavalt. Sündmustiku jagab ta reaks lähikesteks lõpuleviidud episoodideks, mis on omaette kunstilised tervikud. Kohati dramatiseerib autor käsitlust ja psigutab jutustusse tegelaste kõnesid, mis on meisterlikult koostatud ja iseloomustavad isikuid, kelle suhu nad on pandud. Sõlmitud raamatutes leidub ligi 400 kõnet; nendest on kuulsaimad Scipio ja ta suure vastase, Kartaago väejuhi Hannibali kõned XXI ja XXX raamatus.

Liviuse ajalugu saavutas Roomas suure menu ja sai ta kaasaegseile kui ka järgnevatele sugupõlvedele samasuguseks põhiteoseks Rooma ajaloo alal, nagu seda oli Vergiliuse "Aeneis" rooma eepose näidisenä. Humanistid andsid Liviuse teosele kõrge hinnangu. Alates XVII sajandist hakkas ajaloo-teaduslik kriitika avastama Liviuse käsitluses puudusi, kuid ta teos püsis veel kaua kunstipärase ajalookirjutamise eeskujuna. Rooma vabariigi tegelaste võimsad ning ülevad kujud, mis ilmusid uusaja Euroopa kirjandusse, põhinevad Plutarchose elulookirjeldustel ja Liviuse teosel.

2. Kirjandus I sajandil ja II sajandi algul m. a. j.

Rooma õhiskond ja kultuur I saj. Pärast Augustuse surma tugevnes keisrite tegelik võim üha enam, ehkki keisritel Augustuse sugulaste dünastiast (Tiberius, 14-37, Caligula, 37-41, Claudius, 41-54, Nero, 54-68) tuli pidada ägedat võitlust senati opositsiooniga, kusjuures õukonna intriigidest võttis osa ka sõjavägi, eriti keisri kaardivägi (pretoriaanid). Flaviuste soost keisrite (Vespasianus, 69-79, Titus, 79-81, Domitianus, 81-96) ajal oli vanarooma aristokraatia vastupanu murtud ja järgmistel keisritel (Nerva, 96-98, Traianus, 98-117) õnnestus juba saavutada teatud tasakaal senati ja keisrivõimu vahel. Riigi siserahu häirisid aegajalt vaid alistatud rahvaste ülestõusud.

Välispoliitiliselt oli I sajand Rooma riigi suurima võimsuse ajaks. Vallutati rida maid Reini ja Doonau piirkonnas, Britannia, Aafrika põhjarannik. Kõigist riigi osadest voolas Rooma kaupu, raha ja orje, samuti filosoofe, kirjanikke, kunstnikke. Hoolimata ränkadest koormistest hakkas provintside majanduslik olukord paranema. Hästi korrastatud teed viisid Roomast riigi kaugematesse osadesse. Keisri kassasse laekus tohutuid ressursse ja see võimaldas arendada ka laialdast ehitustegevust Roomas.

Ent selle välise hiilguse kõrval hakkasid varsti, eeskätt Itaalias, ilmema orjandusliku korra lagunemise tunnused. Väiketalupidajate majanduslik laostumine jätkus, maata jäänud talupoegi siirdus massiliselt suurtesse linnadesse, eriti Rooma, kus nad koos vaesunud linlastega moodustasid parasiitliku, valitsusvõimudelt "leiba ja tsirkust" nõudva rahvastikukihhi. Teisest küljest langes suurtes maavaldustes (latifundiumides) orjatöö tootlikkus. Itaalia hakkas kaotama esikohta keisririigis, kuna provintsid muutusid majanduslikult iseseisvamaks. Kui rõõbiti orjade ekspluateerimisega oli orjandusliku Rooma teiseks põhialuseks olnud "võõramaalaste" (s.o. mittekodanike) ekspluateerimine, siis algas

nõud nende põhialuste varisemine.

Kui Itaalias majanduslik langus I sajandil alles hakkas end tunda andma, siis osutus Rooma õhiskonna moraalne allakäik juba tegelikkuseks. Orjameelsus, varjamatu materiaalsete hüvede tagaajamine, õhiskondlike tunnete nõrgenemine, abielusidemete ebakindlus, abielutus, sündimuse langemine - see kõik iseloomustab Rooma õhiskonda I sajandil. Nagu märgib Engels, vastas üldisele õigusetusele, mil õhtlasi oli kadunud lootus parema korra võimalusele, üldine apaatia ja demoralisatsioon.

Toimus muutusi ka õhiskonna ladviku koosseisus. Vana-rooma aristokraatia oli välja suremas, tema asemel tekkimas uus õhikkond, kes pärines Itaalia linnadest või provintsidest. Ratsanike seisus muutus bürokraatlikuks ametnikkonnaks, kes sõltus täielikult keisrist. Vaesunud kodanikke astus arvukalt mõjukate või rikaste meeste kaitsealusteks, muutudes oma patroonist sõltuvaiks klientideks. Esile kerkis rikas, kuid vähekultuurne kaubandus- ja finantstegelaste kiht, millesse kuulus rohkesti libertiine (vabastatud orje).

Ametliku religiooni kõrval levisid idamaise päritoluga kultused ja müsteeriumid, mis "avasid" pñhendatuile hauataguse maailma saladusi ja töötasid igavest õndsust. Filosoofia ei võidelnud ebausuga vastu, vaid isegi ergutas seda. Rooma filosoofid eemaldasid teoreetilistest küsimustest, piirdudes praktilise moraali alaga, kus aga erinevused stoikute ja epikuurlaste vahel peaaegu kustusid. Levis retooriline haridus; see andis kasvandikele selle vähese ideede ja teadmiste varu, mida vajas keisririigi ladviku sisuvaene ja pealiskaudne kultuur. Teadustest arenesid esijoones filoloogia ja õigusteadus. Kujutatavale kunstile oli iseloomulik väline sära ja sisu vaesumine. Loodi suurepäraseid ehitusi, tohutuid triumfisembaid ja -kaari, kolossaalseid inimkujusid. Progressi võib täheldada portreemaali ja skulptuurportree alal.

Ajajärku Augustuse surmast kuni Traianuse surmani (14-117) nimetatakse rooma kirjanduse hõbedaseks ajajärguks.

Kirjanduselu keskuseks jäi endiselt Hooma ja kirjandus tugines peamiselt kohalikule rooma traditsioonile, vabanedes otsestest kreeka mõjudest. Poliitiline teema kaotas selle tähtsuse, mis tal oli olnud vabariigi viimasel sajandil ning Augustuse ajajärgul ja muutus lõpuks mõnel kirjanikul keisri "tegude" lipitsevaks ülistuseks. Kirjanduses pääsis valitsema retoorilis-deklamatsiooniline stiil. Sellele nn. uuele stiilile on vastandina Cicero stilile omased lähikesed teritatud laused, metafooride küllus, efektsed antiteesid. Teater lõi sel ajal peasegu täielikult lahku kirjandusest, seal etendati miime, atellaane, pantomiime (ballette) ja pakuti veriseid vaatepilte. Tõsine näidend lavateosena häibus ja muutus puhtkirjanduslikuks lugemisdraamaks.

Hoolimata mõningatest progressiivsetest joontest langes sel ajajärgul rooma kirjanduse tase; üksikud silmapaistvad erandid ei muuda üldist pilti. Väga suur oli seevastu kirjanduse kvantitatiivne kasv, kusjuures kirjanike hulka ilmus rohkesti provintsiaale (näiteks pärinesid Hispaaniast Seneca, Lucanus, Martialis, Quintilianus jt.).

Seneca (u. 4 e.m.a. - 65 m.a.j.). Suurim "uue stiili" meister Lucius Annaeus Seneca sündis Cordubas (nüüdne Córdoba) Hispaanias, kuid kasvas üles Roomas, kuhu ta isa retoorikaõpetajana oli elama asunud. Saanud hea retoorilise ja filosoofilise hariduse, tegutses ta advokaadina, pääses isegi senatisse, kuid pagendati a. 41 keiser Claudiuse abikaasa Messalina intriigide tagajärjel Korsikale, kus veetis 8 aastat, tegeldes kirjanduse ja filosoofiaga. Claudiuse teine naine Agrippina tõi Seneca pagendusest tagasi ja määras ta oma esimesest abielust poja (pärastise keisri) Nero kasvatajaks. Kui Nero a. 54 troonile astus, sai Seneca koos pretoriaanide prefekti Burrusega tegelikult riigivalitsejaks; seda ajalõiku, mil despootlik režiim mõnevõrra pehmenes, peetakse Nero "viieks õnnelikuks aastaks". Võimuloleku ajal kogus Seneca endale tohutu varanduse, võttis osa õukonnaintriigidest ja mahitas Nero pahelisi kalduvusi, varjates ta roimi (ema tapmist jne.). A. 62 eemaldus Seneca õu-

konnast eraellu ja andus kirjanduslikule tegevusele. Kui a. 65 avastati Piso vandenõu Nero vastu, tõsteti Seneca vastu - on teadmata, kas põhjendatult või mitte - süüdistus osavõtus vandenõust. Julmalt ja salakavalalt Nerolt sai ta käsu lõpetsda oma elu enesetapuga. Nagu teatab ajaloolane Tacitus, täitis Seneca selle käsu täieliku meelekindluse ja suure väärikusega.

Seneca eluviisi vastukäivuse ta õpetusele, mis torkas silma juba ta kaasaegseile, on Engels õige teraval kujul ära märkinud.

Mitte kõik Seneca arvukad teosed pole säilinud. Ta meieni jõudnud kirjanduslik pärand jaguneb filosoofilisteks ja luuleteosteks.

Seneca filosoofilised vaated polnud järjekindlad ega püsivad. Ta mõtisklused koondusid hingeelu ja praktilise moraali küsimuste ümber. Filosoofia on Seneca arvates hinge ravim ja võib aidata inimest sisemise vabaduse saavutamisel keisririigi režiimi tingimustes. Pidades end ise stoikute õpetuse pooldajaks laenas ta rohkesti ideid ka Epikurosel, muuhulgas teoreetilise põhjenduse eraellu eemaldumisele. Et puudus võimalus aktiivselt võidelda keisrite omavoli vastu, püüdsid rooma aristokraadid leida endis sisemist, hingelist jõudu passiivseks vastupanuks ja Seneca õpetus oligi vastuseks nendele otsingutele. Tema filosoofia ülesandeks on õpetada elama ja õpetada surema, anda inimesele sisemine sõltumatus ja hingerahu rooma ülemkihi tavalise elulaadi raamides. Kogu elu peab olema ettevalmistuseks surmale: "Halvasti elab see, kes ei oska hästi surra". Seepärast tuleb õppida taluma raskusi, ohte, puudust, piinu, seetõttu peab elu olema "sõda", võitlus kirgede, nõrkuste ja kiusatuste vastu. Passiivse vastupanu viimseks pelgupaigaks on surm, mis seetõttu ongi üks Seneca alatisi teemasid.

Moraali küsimustele on pähendatud rida Seneca väheldasi traktaate, nagu "Vihast" ("De ira"), "Elu lähiajalisusest", ("De brevitae vitae"), "Hingerahust" ("De tranquillitate animi") jt. Traktaadis "Armulikkusest" ("De clementia"), mis on adresseeritud noorele Nerole, rõhutatakse leebuse ning

halastuse kui ainuvalitsejale vajalike omaduste tähtsust. Traktaatides "Õnnelikust elust" ("De vita beata") ja "Heategudest" ("De beneficiis") arutatakse küsimust filosoofi suhtumisest rikkusesse: tark "ei armasta rikkust, kuid eelistab seda; ei anna talle oma hinge, kuid võtab ta oma majja". Ent parimaks Seneca filosoofiaalaseks teoseks on kogumik kirju moraalist (arvult 124) ta sõbrale Luciliusele ("Epistulae morales ad Lucilium"), kirjutatud a. 63-64, milles ta vaated on esitatud kõige täielikumalt. Teoses "Loodusteaduslikud küsimused" ("Quaestiones naturales") käsitleb Seneca looduse uurimist peamiselt eetilisel ja usundilisel seisukohalt kui vahendit loodusega ühinenud jumaluse tunnetamiseks. "Loodusteaduslikud küsimused" olid õheks tähtsamaks rooma kirjanduse teoseks, millest kesk-aegne Lääne-Euroopa ammutas teadmisi loodusest.

Nagu mitmed ta kaasaegsed, harrastas Seneca eredaid värve ja tal õnnestusid kõige paremini pahede, tugevate afektide, patoloogiliste seisundite kujutused. Ta lühikesed teritatud laused nendes sisalduvate mõtete ja kujundite vastandustega olid "uue stiili" parimaiks näidisteks. Tugevate afektide kujutamiseks, piinade ja surma paatosega kohtume me samuti Seneca ilukirjanduslikus loomingus, nimelt tragöödiates, milledest on meile tuntud 9. Need on ainsad täielikult säilinud rooma ja üldse Euripidese-järgse antiikaja tragöödiad. Seneca draamateosed on kirjutatud deklamatsiooni stiilis ja määratud peamiselt lugemiseks, mitte aga lavastamiseks. Lugemisdraama ilmus rooma kirjandusse I saj. e.m.a. Näiteks polnud Ovidiuse "Medea" samuti mõeldud teatris lavastamiseks. Tragöödiate süžeed on need-samad, mida kasutasid vanakreeka traagikud ("Medea", "Phaedra", "Oedipus" jt.), kuid need on Senecal omapäraselt töödeldud. Üheaegselt laval esinevate tegelaste arv piirdub kolmega; monoloogid ja dialoogid vahelduvad kooripartiidega; tragöödia jaguneb 5 vaatuseks. Vanadest süžeedest valis poet sellised, mis annavad talle suuremaid võimalusi kangelaste kirgede, kannatuste ja raske võitluse kujutamiseks. Kangelased on tugevad isiksused, kes püüvad

endale seatud eesmärgi poole. Keskseks tegelaseks on mõnikord julm türann. Tiraadid türannide vastu võisid kõlada täiesti aktuaalselt ja mütoloogiliste kuningate roimad leidsid endile üsna lähedasi paralleele Rooma keisrite perekonnast. Tragöödiates on kuhjatud igasuguseid õudusi, pateetilisi monolooge (või pikki kõnesid), kõneldakse veristest roimadest, kohutavaist ennetest, ilmuvad viirastused ja surute varjud. Klassikalises kreeka tragöödias toimusid tapmised lava taga, Seneca toob need lavale. Näiteks tapab Medea poja oma monoloogi lõpul meelesegaduses, teise poja aga täiesti teadlikult Iasoni juuresolekul, joobudes oma mehe piinadest. Tragöödias "Phaedra" kasutab rooma autor Euripi-dese "Hippolytose" esimest varianti, milles kuningatar ise avaldas armastust võõraspojale. Kangelanna hingevaev ja hämmeldus, ta tunde traagiline sügavus on Senecal kujutatud suure kunstilise jõuga.

Tragöödia "Octavia", mis säilis mõnes käsikirjas koos Seneca mütoloogiliste tragöödiatega, on kirjutatud Seneca stiilis, kuid ei kuulu temale. Selles käsitletakse Nero naise Octavia õnnetut saatust, kelle Nero oli häljanud ja kes tapeti keisri käsul ta teise naise Poppaea intriigide tagajärjel. Nero on kujutatud tüüpilise tragöödiatürannina, seetõttu on autor leevendanud Poppaea osa ja pannud kogu algatuse Nero arvele. Näidendis on kolm põhilist tegelast - Nero, Octavia ja Poppaea, kuid nad ei kohtu laval kordagi üksteisega ja vestlevad ainult oma usaldusalustega. Näidendis kõneldakse ennustusena Nero hukkumisest. On huvitav, et tragöödias esineb Seneca ise, kes jagab Nerole õpetusi stoitsismi vaimus. Võib arvata, et "Octavia" kirjutas pärast 68. aastat mõni Seneca kirjanduslikest järglastest. Teos on ainus meie ajani jõudnud preteksta (tragöödia rooma aineil).

Senecale kuulub veel õel ja vaimukas satiir "Kõrvitsaks muundumine" ("Apocolocyntosis", s.o. "Rumalaks pühitsemine"; kõrvits - rumalpea võrdkuju), mis on suunatud keiser Claudiuse vastu. Selles avaneb Seneca kirjanduslik talent eri küljest. Värsside ja proosa vaheldusega meenutab see teos

nn. Menippose satiiri žanri (nimetatud III saj. e.m.a. elanud koonik Menippose järgi). Kui Claudius suri, kuulutas järglane Nero ta jumalaks. Seneca, kellel tuli Nero jaoks koostada kiidukõne surnu auks, valas oma põlguse Claudiuse vastu välja jumalustamist (apoteoosi) parodeerivas satiiris. Tegevus toimub taevas, maa peal ja allmaailmas. Taevas peab jumalustatud Augustus paroodilisel jumalate senati istungil kõne, kus ta loetleb koomiliselt kujutatud Claudiuse kuritegusid ja mõnitab ta kõneviisi ja välimust. Claudius tunnistatakse süüdi ja saadetakse allmaailma. Teel sinna lendab Claudius maa kohal ja näeb omaenda matust Roomas ning rahva röömutsemist sel puhul. Allmaailmas mõistetakse surnud keisri üle kohut ta enda meetodi järgi, s.o. kuulates ära ainult süüdistajad. Keisrit piirab hulk tema käsul hukatuid. Selles satiiris tabab iga sõna märki.

Seneca kirjanduslik mõju tema sugupõlvele oli üsna suur. Klassitsistlik reaktsioon (Flaviuste, Nerva ja Traianuse ajal) hõlgas "uue stiili", kuid Seneca moraaliõpetus ei kaotanud tähtsust hilisantiikajalgi. Ristiusk võttis üle rea stoikute eetika seisukohti ja ladina keeles kirjutavail kristlikel kirjanikel võib leida tsitaate Senecast. IV sajandil seipitseti koguni kirjavahetus Seneca ja apostel Pauluse vahel, mistõttu keskajal peeti Senecat kristlusele lähedal seisnud kirjanikuks. Uusajal avaldasid Seneca tragöödiad mõju Euroopa draama arengule. Neid tundsid Shakespeare, prantsuse klassitsismi esindajad Corneille ja Racine. Näidisajalgi pakuvad Seneca tragöödiad huvi kui protesti väljendus tšrannia vastu.

Lucanus (39-65). "Uue stiili" pooldajate hulka kuulus selle perioodi andekamaid poete, Seneca vennapoeg Marcus Annaeus Lucanus. Saanud hea hariduse, äratas ta varakult tähelepanu luuletajana ning deklamaatorina ja a. 60 kutsus Nero ta oma lähemate õukondlaste ringi. Ent varsti sattus Lucanus keisri juures ebasoosingusse, mille põhjuseks oli võib-olla opositsioonilise senatiaristokraatia ideeds ilmumine Lucanuse teostesse. Lucanus võttis osa Piso vandenõust ja

pidi nagu ta lellgi lõpetama elu enesetapmisega.

Lucanus oli viljakas luuletaja. Ta ainsaks meie ajani jõudnud ja tähtsaimaks teoseks on lõpuleviimata ajaloolise sisuga poem "Kodusõjast" ("De bello civili", 10 raamatut, ehk "Pharsalia", nimetatud teose keskse osa, Pharsalose lahingu kirjelduse järgi), milles käsitletakse kodusõda Caesari ja Pompeiuse vahel. Poeemi peakangelasteks on Caesar, Pompeius ja Cato Noorem. Kasutades hõperboole ja pateetilist deklamatsiooni lõi autor võimsad, ehkki mõnevõrra ühekälgised kangelaskujud. Caesar on tääpiline verejanuline, õel ja salakaval türann; ta astub saatusega võitlusse oma võimuhnete kavatsuste teostamiseks. Pompeius on kujutatud saatusele alistuva õleva kannatajana, kes suudab nagu Senecagi tragöödiate kangelased surra väärikalt ja mehiselt. Lucanuse ideaalseks positiivseks kangelaseks on Cato Noorem, autori enda vaadete väljendaja, vabariiklane, oma armastatud Rooma eest võitleja, kes asub väljaspool juhtide väiklasi tülisid. Caesaris näeb autor kuritegeliku Nero eelkäijat ja vihjab ka Nerole korduvalt oma poemis.

Mineviku ideaalne Rooma, kes alistab maailma oma kodanike vaprusena, kes on uhke oma vabadusele ja seaduslikkusele, hukub kodusõjas - selline on Lucanuse põhikontseptsioon. Kuid võitlust keisririigi režiimi vastu peab ta lootusetuks. Ajaloo sündmusi juhib Lucanusel saatus (vana mütoloogia jumalad jätab ta kõrvale) ja kangelased on selle käes vaid mängukannideks.

Lucanuse peamiseks allikaks oli Titus Liviuse ajalugu, millest ta ammutab ainet dramaatilisteks episoodideks (Caesari minek üle Rubico jõe, sõjategevus Hispaanias, juhtide viibimine Tessaalias, Cato retk läbi Liibüa kõrbe jt.). Õuduste, õnnetuste ja kannatuste pateetiliste kirjeldustega meenutab ta eepos Seneca tragöödiad. Teoses leidub "uue stiili" reeglite kohaselt koostatud kõnesid.

Poeemi kunstilised väärtused - retooriline paatos, kirjelduste elavus, kirgede kujutamise sügavus - äratasid selle vastu mitme põlvkonna huvi; seda loeti ja kommenteeriti hilisantiikajal ja keskajal. Kuid erilise tähelepanu osaliseks

sai Luoanuse poeem XVII-XVIII sajandil, Inglise ja Prantsuse kodanlike revolutsioonide ajal, millal poeem sai populaarseks kui vabariikluse manifest ja kirglik despotia-vaenulik dokument.

Petronius (surn. 65 või 66). Keskaja (IX sajandi) käsikirjades on säilinud väljavõtted ühest mahukast jutustusest, mille pealkirjaks on "Saturae" või kreekapäraselt "Satyricon" ("Satiiriline jutustus") ja mille autorina on käsikirjades nimetatud keegi Petronius Arbitr (ilma muude andmeteta). Rooma ajaloolane Tacitus kõneleb oma "Annaalides" samuti Gaius Petroniusest, Nero kaasaegsest aristokraadist, haritud ja peene maitsega mehest, kes veetis päevi magades, õid aga asjatalitustes ja elulõbudes; kuid Tacitus ei lausu sõnagi Petroniuse kirjanduslikust tegevusest. Prokonsuli ametis Bitüünias (Väike-Aasias) ja siis konsulina täitis ta oma kohustusi asjalikult ja oskuslikult. Seejärel võeti ta kui elegantiae arbiter (maitsekohtunik) Nero kõige lähimate õukondlaste ringi ja Nero ei pidanud midagi meeldivaks ega külluslikuks, enne kui Petronius polnud seda heaks kiitnud. Edasi teatab Tacitus, et Petroniuse vastu tõsteti süüdistus Piso vandenõust osavõtus ja et ta otsust ära ootamata tappis enese. Ta lahkus elust epikuurliku meelerahuga ja veetis oma viimsed tunnid sõpradega vesteldes; avanud veresooned, sidus ta need kord kinni, kord avas jälle ja uinus siis, et ta tahtmatu surm näiks loomulikuna. Surma eel saatis Petronius Nerole omapärase testamendi, häbimärgistades selles keisri kõlvatust ja kuritegusid. - On täiesti võimalik, et Tacituse kirjeldatud Petronius on "Satyriconi" autor.

Teos on meieni jõudnud ainult katkendeis 14., 15. ja 16. raamatust, kuna tervikuna koosnes see arvatavasti u. 20 raamatust. Meile tuntud osades antakse jutustus minavorimis ja proosa vaheldub värssidega, kuid sisuliselt pole siin tegemist nn. Menippeose satiiri laadiga, vaid satiirilise olustikuromaaniga; see on antiikaja omaette kirjanduslik nähtus, millele eeskujusid ei leidu. Säilinud katkendite

tegevuskohtadeks on Itaalia linnad, sageli kõrtsid, väljakud, tänavad, tegevus toimub 50. aastail kas Claudiuse aja lõpul või Nero valitsusaja esimestel aastatel. Teose peakangelasena esineb noor Encolpius, hariduse omandanud, kuid allakäinud tüüp, kellest on saanud hulkur ja roimar. Ta saatjaks on naiselik poisike Giton, mõnes episoodis lisanduvad Asoyltus ja hulkurluuletaja Eumolpus. Encolpius on rüvetanud viljakus- ja iharusjumala Priapuse templi (mistõttu jumal teda jälitab), tapnud inimese, olnud gladiatoriks jm. Saatust paiskab teda ja kaaslasi ühest linnast teise, nad satuvad rikaste libertiinide keskkonda, rooma aristokraatia luksuslikesse villadesse, kõlvatuse salaurgastesse ja viibivad tihti täbaras olukorras.

Jutustuse kulgu on vahele põimitud üksikuid novelle, mis esitatakse mõne tegelase pajatuse näol, nagu näiteks lood libahundist, nõidadest, vampiiridest või maailmakirjanduses tuntuks saanud novell Efesose matroonist (lohutamatu lesk haliseb hauakambris oma mehe laiba juures, astub armastussuhetesse sõduriga, kes läheduses valvab hukatute laipu; kui osutub, et üks laipadest on varastatud, loovutab lesk mehe laiba, et kaotust asendada ja sõdurit karistusest päästa).

Suurima kujutamisjõu saavutab Petronius loos "Trimalchio pidusöök". Selles romaani ainsas peaaegu täielikult säilinud episoodis käsitletakse libertiinide keskkonda. Rikastuvale vabakslastud orjade kihile, kes oli omandanud tähtsa koha Rooma ühiskonna- ja eriti majanduselus, suunas Petronius kogu oma aristokraadi ja esteedi põlguse. Kesksiks figuuriks on siin piduperemees Trimalchio, pärit Süüriast, kes poisikesena oli saanud peremehe ja perenaise armaluseks, siis täielikuks peremeheks majas, vabastati orjusest, sai peremehe testamendi järgi suure pärandi ja ajas õnnestunud kaubatehingutega kokku tohutu varanduse. Hauakiri, mille ta aegsasti oli enda jaoks koostanud, kõlas järgmiselt: "Ta võrsus väikseist oludest, jättis endast jälle kolmkümmend miljonit sestertsit ega kuulanud kunagi

ühtegi filosoofi". Kogu Trimalchio lossi ja ta pidusöögi luksuses kui ka ta enda käitumises näitab autor maitsetust, täielikku kommete puudumist, nõmedust, ebausku, tooreste lõbude harrastamist. Trimalchio pole mingi roimar, ta pole isegi õel, vaid heasüdamlik, külalislahke, helde, ta pole niivõrd vastik kui naeruväärne, kuid iga samm paljastab temas endist orja. Ta nõmedus torkab silma eriti seetõttu, et ta armastab kiidelda oma haridusega. Nii näiteks lausub Trimalchio mõõdamannes, et ta lapsepõlves lugenud Homerost, kuid tegelikult, nagu näha, tunneb ta Homerost ainult kuulujärgi. Hoobeldes oma hõbedaste lauanõudega, väidab ta, et ühel viinakarikal on kujutatud, "kuidas Daedalus peidab Niobet Trooja hobusesse"; samuti selgub ta jutust, et Agamemnon rõõvinud Helena, Diomedese ja Ganymedese õe; Trooja vallutanud ja riisunud paljaks Hannibal jne.

Samasugused vabastatud orjad nagu peremees on ka ta külalised (kui mitte kaasa arvata romaani põhitegelasi). Need on lihtinimesed, nõmedad ja ebausklikud, piiratud silmaringiga, ehkki mitte ilma praktilise taibuta. Kuid need endised orjad tunnevad oma väärtust ega salli pilget nende seltskonda mittekuuluvate isikute poolt. Üheks tegelaste iseloomustamise vahendiks on Petroniusel nende keel. Romaan tervikuna on kirjutatud heas kirjanduslikus ladina keeles, kuid Trimalchio ja ta külalised vestlevad nn. vulgaarladina keeles, puistates oma lausetesse vahele vana-sõnu, rahvalikke kõnekäände ja nalju. Siin on võimalik tutvuda (niihästi leksikaalsest kui grammatilisest küljest) elava rahvakeelega, millest kirjakeel oli sel ajal hakanud tunduvalt erinema. See rahvaladina keel sai hiljem romaani keelte aluseks.

Omapärane ja andekas sõnakunstnik Petronius taunib nagu Seneca ja Lucanuski oma kaasaja tegelikkust, kuid ei näe väljapääsu sellest. Kohtunikud on ostetavad, seadused rahavõimu ees jõuetud, sõprus on tühi sõna, inimestevahelised suhted võltsid. Petroniuse kangelased ei usu millessegi, neil pole austust endi ega teiste inimeste vastu, neil puudub elus eesmärk. Jumalate suhtes asub Petronius

epikureismi seisukohal: "jumalad on loonud hirm". Ka ta romaani kangelased tuginevad Epikurosele, kuid käsitavad ta filosoofiat lihtsustatult, primitiivsest aspektist, pidades Epikurost meeleliste naudingute propageerijaks.

Petroniust ümbritseva elu kujutamine romaanis paistab silma naturalistliku avameelsusega antud ja hästi tabatud olustikudetailidega ning tšüüpide koloriitsusega. Teda peetakse õigusega üheks parimaks rooma realistlikuks kirjani-kuks.

Phaedrus. Tiberiuse ja Claudiuse valitsusaja luuletajaist tuleb pidada kõige huvitavamaks, kui mitte kõige andekamaks valmikirjanikku Phaedrust, kes oli Augustuse ori, hiljem vabastatu (libertiin). Ta tegevus kulges omaette, kõrval ühiskonna ülemkihi kirjanduslikest vooludest. Ta kaasaegsed kui ka hilisemad allikad vaikivad Phaedrusest, mistõttu ta elulugu on tuntud üsna puudulikult. Pärit Makedooniast, poolkreeklane, sattus ta nähtavasti poisikese-na Rooma ja sai ladina hariduse. Alates 20. aastaist m.a.j. avaldas ta 5 raamatut "Aisopose valme" ("Fabulae Aesopiae"). Iseseisva žanrina polnud valm enne Phaedrust rooma kirjanduses esinenud. Pärast II raamatu ilmumist tabas autorit Tiberiuse soosiku, pretoriaanide prefekti Seianuse viha, kuid missugune karistus talle osaks sai, pole teada. Igatahes muutus poeet ettevaatlikumaks ja kolme viimase raamatu valmidest kadusid ilmsed poliitilised vihjed. Nagu võib järeldada V raamatu viimasest valmist, elas Phaedrus kõrge vanaduseni.

Põhiliseks allikaks ja eeskujuks olid Phaedrusele kreeka valmid, millede autoriks traditsiooni kohaselt peeti legendaarset Aisopost. Phaedrus kasutas Aisopose valmide ainstikku, kuid kirjutas oma valmid värssides, rakendades vanaaegset jambilist värsimõõtu, mida "kõrges" kirjanduses enam ei kasutatud. Säilinud on 133 Phaedruse valmi, nendest on umbes ühe veerandi sõžeed pärit Aisoposelt, kuid needki on Phaedrusel tunduvalt muudetud. Oma valmikogumikesse võttis autor mitte ainult valme, vaid ka huvitavaid

lugusid ja anekdoote. Autor ise rõhutab, et teose pealkiri on ta viimastes valmiraamatutes ainult žanri nimetuseks, mitte aga ei märgi süžeede kuulumist Aisoposele.

Phaedrus on lihtrahva poet. Ta väidab, et valmi löid orjad, kes ei sõndanud vabalt väljendada oma tundeid ja kasutasid selleks mõistukõnelist lõbusat väljamõeldist. Sotsiaalse satiiri element on, nagu juba tähendatud, eriti märgatav kahes esimeses raamatus. I raamatu esimeseks valmiks on "Hunt ja lambatall", mille pilke teravik on suunatud "võimsate" vastu. Koostöö "võimsatega" pole võimalik (valm "Lehm, kits, lammas ja lõvi"). Kehvikute olukorra paranemisse autor ei usu, sest riigijuhtide vahetumisel "ei muutu kehvikute jaoks midagi, peale isanda nime" ("Eesel vanale karjasele").

Phaedrus peab oma teeneks lühidust: ta ei peatu üksikasjadel, seletused ja moraal on napisõnalised, keel lihtne, ja puhas. Ent sellest tuleneb ka teatud kuivus ja mõnikord sisu mittekiilaldane konkreetsus. Juba Phaedruse kaasaegsed laitsid teda "liiga suure lühiduse ja tumeduse" pärast. Ta ise hindas kõrgelt oma teeneid rooma luule uue žanri rajajana, kuid kuulsus oli visa tulema. Hilisantiik- ja keskajal oli ta proosas sõnastatud valmikogu käibel ja koolides kasutusel. Ehtne Phaedrus sai laialt tuntuks alles XVI saj. lõpust alates. Mitmeid Phaedruse valme kasutasid prantsuse valmikirjanik La Fontaine, samuti saksa kirjanikud Gellert, Lessing jt. Süžeeliselt on Phaedruselt pärit sellised üldtuntud valmid nagu "Hunt ja lambatall", "Vares ja rebane", "Kukk ja pärlitera", "Konn ja härg" ja rida teisi, mis vene kirjanduses leidsid klassikalise sõnastuse ja värsivormi Krõlovi loominguks.

Martialis (u. 40 - u. 104). Väljapaistev epigrammatik Marcus Valerius Martialis sündis Bilbilise linnas Hispaanias. Ta elukäigu, eriti noorea kohta on mõningaid teateid ta enda epigrammides, kuna mujal leidub andmeid napilt. Martialis sai kodumaal hea retoorilise hariduse ja saabus umbes a. 64 Rooma õnne otsima. Kuidas ta elas ja millega te-

geles Roomas Nero valitsuse viimastel aastatel kui ka Vespasianuse ajal, pole meile lähemalt teada. Võib arvata, et ta juba siis proovis oma võimeid luule alal ja sai varsti mõne jõuka patrooni kliendiks. Seda sammu astuma ajendas teda mitte niivõrd tõeline puudus, kui püüd parandada oma varanduslikku ja ühiskondlikku seisundit, sest vähemalt a-st 85 oli ta materiaalselt heal järjel (mõis Rooma lähedal, maja Roomas jm.). Nähtavasti liialdab Martialis, kui ta kurdab, et elab katusekambris, on sunnitud nälgima või leppima viletsa lõunaga patrooni juures jne. Muidugi on võimalik, et Martialisele nagu üldse klientidele sai osaks ka alandusi ja pettumusi. Keiser Domitianuse ajal saavutas Martialis kindla positsiooni (sellele aitasid kaasa ka ta orjameelsed epigrammid keisri aadressil), ehkki keisri õukonda pääseda tal ei õnnestunud; epigrammid tõid autorile kuulsuse, ta liikus mõjukate roomlaste majades ja tundis end Roomas hästi, kuigi tihti meenutas epigrammides oma kodumaad Hispaaniat. Ent Nerva ja Traianuse ajal muutus olukord, uute keisrite soosingut võita Martialisel ei õnnestunud ja tõenäoliselt a. 99 lahkus ta jäädavalt Roomast, pöördudes tagasi Hispaaniasse, kus ta talendi austajaid, rikka daami Marcella annetas talle mõisa.

Martialise kirjandusliku pärandi moodustavad 15 raamatut epigramme. Esimese raamatu, pealkirjaga "Vaatemängude raamat" ("Liber spectaculorum") avaldas ta a. 80 Flaviuste suure amfiteatri avamise puhul ja pühendas selle keiser Titusele. Sellele järgnes kaks kogumikku - "Külakost" ("Xenia") ja "Kaasavõetav" ("Apophoreta"). Need olid nagu pealkirjad kingitustele, mis saadeti sõpradele ja jagati külalistele saturnaalide ajal. Seejärel hakkas Martialis süstemaatiliselt oma epigramme avaldama ja need moodustasid lõpuks 12 raamatut (sisaldades kokku ligi 1200 epigrammi), kusjuures XII raamatu koostas poet oma elu lõpul Hispaanias. Ta epigrammidel oli tohutu menu ja autor avaldas neid korduvalt eri kogumikes. Umbes kolm veerandit on kirjutatud epigrammide tavalises värsimõõdus - elegeilises distihhonis; selle kõrval kasutas autor Catulluse 11-silbilist värssi ja

"lonkavat" jambi.

Martialisel leidub küll ka traditsioonilisi epigramme, nagu hauakirjad, pühendused jm., kuid domineerivad pilkelise sisuga epigrammid, mis määravadki ta loomingu iseloomu. Ta värssides mõõdub lugeja silmade eest terve galerii kujusid: kõrgemas seltskonnas liikuv keigar, diletant, kes ei oska midagi hästi teha, simulant, kes teeskleb haigust, lootes sõprade annetustele, vana aja mälestiste koguja, pärandi taotlejad, filosoofid, arstid, tõusikud, ihnurid, šarlatanid, parasiidid, lõmitajad ja muidugi naised; armastus, abielu ja liiderlikkus pakuvad autorile tänuväärset ainet. Paljudes epigrammides puudutab Martialis kirjanduslikke küsimusi, polemiseerides arhaistidega ja "õpetatud" luule pooldajatega, pilgates andetuid kirjanikke ja plagiaatoreid.

Haarates laias kaares mitmesuguseid elunähtusi, jääb Martialise pilge siiski pealiskaudseks. Ka puudub tal enamasti moraliseeriv ja paljastav tendents, mis oli omane antiikaja satiirikuile. Mitte kriitika sügavus, vaid sõna tabavus, vaimukus ja elav, koomilisse liialdusse kalduv kujutusvõime on teinud Martialise üheks silmapaistvaimaks epigrammiklassikuks maailmakirjanduses.

Juvenalis (sünd. 60. a-il, surn. pärast a. 127). Decimus Iunius Iuvenalis oli juba jõudnud keskikka, kui ta hakkas kirjutama satiire. Biograafilisi andmeid on tema kohta säilinud vähe. Iuvenalis pärines Aquinumi linnakesest (Latiumis), ei paistnud Domitianuse ajal millegagi silma ja saavutas hiljem jõuka mehe iseseisva positsiooni. Ta kirjanduslik pärand koosneb 16 satiirist (5 raamatus), nendest on kuus kirjutatud Traianuse, ülejäänud Hadrianuse (valitses 117-138) ajal. Erinevalt Horatiuse "naervaist" satiiridest kuuluvad Iuvenalise heksameetreis kirjutatud luuletused "vihaste", piitsutatavate satiiride liiki. Ta loomingu võib eristada kahte ajajärku. Üheksa esimest satiiri (3 raamatus), mis on kõige jõulisemad ja tabavamad, kuuluvad esimese ajajärku (kuni umbes a. 120).

Autor seadis endale ülesandeks paljastada kaasaja pahesid. Et aga keisririigi oludes oli ohtlik rünnatavaid isikuid nimetada nimepidi, opereerib Iuvenalis surnute nimedega Domitianuse ja isegi Nero ajast ja mainib elavaist nimepidi ainult alamkihti kuuluvaid. Ühtlasi annab ta aga lugejale mõista, et ehkki ta satiir näiliselt kuulub minevikku, käib see tegelikult oleviku kohta. Ta selle perioodi satiirid on deklamatsiooni stiilis kirjutatud invektiivid Rooma elu pahede ja hädade vastu. Deklamatsiooni stiil avaldub alatistes pöördumistes lugeja poole, nõrdimust väljendavais hüüatustes, hüperboolides, eredate kujundite kujutamises ja silmatorkavais ootamatutes äldistustes.

Iuvenalis kirjeldab toreda pealinna kehvikute viletsat elu kõrgetes üürimajades, mis ähvardavad iga hetk kokku variseda ja tihedat elanikkonda varemete alla matta; kitsastel tänavatel valitseb elatine kära ja läbisõitvate vankrite mürin, õõsel võivad rõõvlid jalakäijatele takistamatult kallale tungida; sageli puhkevad suured tulekahjud. Maaelu näib satiirikule palju veetlevamana ja ta on valmis pahelisest ja rahutust Roomast põgenema looduse rüppe. Elavalt kujutatakse intelligentsete elukutsete esindajate - luuletajate, advokaatide, retoorika- ja grammatikaõpetajate - viletsat olukorda. Samuti kõneldakse klientidest, kes peavad taluma alandavat kohtlemist ja rahulduma söögijäännustega patrooni lõunalaualt; autor häbimärgistab armetut kehvikut, kes kõhutäie eest on valmis leppima igasuguse mõnitusega. V satiiris näidatakse Domitianuse despootliku režiimi tõelist palet: parodeerides eepilise käsitluse laadi jutustab autor, kuidas kalur tõi keisrile hiiglasuure lestakala ja selle valmistamise küsimuse arutamiseks kutsuti kokku keisri nõukogu. Rünnakuid manduva aristokraatia ja selle luksusliku elu ning kõlvatuse vastu leidub mitmes satiiris ja nimed, mis autoril näidetena esinevad, kuuluvad senaatoriseisusest isikuile. Pilkerahaga puistatakse üle ka rikkaid libertiine. Pikas VI satiiris piitsutatakse kõrgema seltskonna naiste ebamoraalsust: kõneldakse nende kõlvatust eluviisist, meestele truudusemurdumisest, juhuslikest armu-

suhetest, orjade julmast kohtlemisest, naiste ebatervest huvist idamaiste kultuste ja nendega seotud kõlvatute orgiate vastu.

Nendes satiirides on palju liialdusi, kohati on värvi liiga paksult pandud ja teadlikult valitud kirjeldamiseks skandaalseid üksikjuhtumeid, eriti kui on juttu liiderlikkusest. Ent õhtlasi puudutab Iuvenalis tervet rida tõsiselt ja oluliselt Rooma ühiskonna elu väärtusi. Ta teostes kõlab sageli Itaalia vaba rahvastiku kehvemate kihtide hääl, autor jagab nende rahulolematust kaasaja eluga, moraalseid veendumusi ja eelarvamusi.

Oma loomingu teisel perioodil siirdus Iuvenalis "vihaselt" satiirilt filosoofilisele diatriibile. Ta kõneleb ebamõistlikest soovidest, lastekasvatusest, sisetunde piinadest. Tegelikkuse kriitika asendub abstraktsete kaebustega kaasaja moraali languse üle ja satiiride üldine toon muutub leplikuks. Võimalik, et sellise toonimuutuse põhjustas suhteliselt rahulik õhkkond Roomas Traianuse ja eriti ta lähemate järglaste valitsusajal.

Hilisantiik- ja keskajal hinnati Iuvenalist kui karmi moralisti ja tunnistati ta parimaks rooma satiirikuks. Uusajal on temas nähtud aristokraatia ja despootia ägedat paljastajat.

Plinius Noorem (u. 62 - u. 114). Gaius Plinius Caecilius Secundus (Minor), Rooma riigiametnik ja kirjanik, pärit Comumist (nüüdne Como Põhja-Itaalias) oli Rooma riigitegelase ja kirjamehe Plinius Vanema, "Loodusloo" ("Naturalis historia", 37 raamatut) autori õe- ja kasupoeg. Ta tegutses keiser Traianuse ajal mitmes riigiametis, a-st lll asehaldurina Bitüünias Väike-Aasias. Pliniuse kõnedest on säilinud "Panegyricus", kiidukõne Traianuse auks, kuid Pliniuse tähtsus seisneb ta kirjades. Need on kirjanduslikud lükked proosas, mis olid mõeldud mitte ainult adressaadile, vaid ka avaldamiseks. Nendes annab haritud, heasüdamlik ja veidi edev autor kaasaegsete iseloomustusi, kõneleb oma esinemistest senatis ja kohtus, reageerib päevasündmus-

tele, arutab kirjanduslikke küsimusi, kirjeldab loodust ja tähelepanuväärseid esemeid, pöördub õnnitlustega, tänu- ja kaastundeavaldustega sõprade poole. Tuntud on ta kaks kirja ajaloolasele Tacitusele, kus ta viimase palvel dramaatiliselt kirjeldab Vesuuvi purset a. 79 ja oma onu hukkumist. Pliniuse kirjakogu koosnes 9 raamatust, millele hiljem liisandus 10. raamat (kõik säilinud). Viimane sisaldab Pliniuse kirjavahetust keisriga Bitüünia valitsemise küsimustes, kus muuhulgas puudutatakse ka kristlaste kohtlemist. Elegantne stiil, autori hea mälu ning tähelepanuvõime ja oskus huvitavalt vestelda löid Pliniuse kirjadele kindla kohta antiikaja epistolograafias.

Tacitus (u. 55 - u. 120). Publius Cornelius Tacitus, antiikaja ühe andekama ajaloolase eluloo kohta puuduvad täielikud andmed. Ta oli pärit ratsanike seisusest, sai hea retoorilise hariduse ja paistis juba noores eas silma kõnemeheks. Abiellumine kuulsa väejuhi, Britannia vallutaja Iulius Agricola tütreaga võimaldas tal pääseda kõrgemasse riigiametisse. Traianuse ajal, arvatavasti a. 113-116, oli ta Aasia provintsi prokonsuliks.

Alles pärast Domitianuse surma asus Tacitus tegevusse kirjanduse alal. Algul avaldas ta kolm väheldast monograafiat; need olid "Dialogid kõnemeestest" ("Dialogus de oratoribus"), "Iulius Agricola elust ja iseloomust" ("De vita et moribus Iulii Agricolae") ja "Germaania päritolust, asendist, iseloomust ja rahvastest" ("De origine, situ et moribus ac populis Germaniae"), lühendatult "Germania",

Esimeses nendest, mis on kirjutatud Cicerot meenutavas stiilis, toob Tacitus Vespasianuse-aegsete parimate kõnemeeste vestluse kõnekunsti languse põhjustest. Dialogi esimeses osas käib vaidlus luule ja kõnekunsti võrrelda-vaist eelistest. Üks vestlejaist peab luulet kasutuks, kuna aga kõnekunst toob kasu ja kõnemehele kuulsust ning au; teine vestleja vastandab sellele luulest saadava sisemise naudinguga ja taunib kaasaja "kasuahnet ja verejanulist kõ-

nekunsti". Eitatakse ka kõnekunsti languse fakti ennast. Autori seisukoht selgub dialoogi lõpus: languse põhjused asetsevad sügavamal, need peituvad riigikorra muutumises. Mineviku suur kõnekunst oli lahutamatult seotud vabariigiaegse vabadusega; keisririigi rahulikes oludes pole see enam võimalik.

A. 98 avaldas Tacitus kaks järgmist monograafiat. Salustiusse stiilis kirjutatud teoses *Agricolast* ülistab Tacitus kuulsa väejuhi eraelu, kodanikuvoorusi ja võite Britannias; eluloosse on põimitud geograafilisi ja etnograafilisi andmeid sellest kaugest ja vähetuntud saarest. Tacitus kirjutab ühtlasi nõrdimusega Domitianuse veristest kuritegudest, julmusest ja salakavalusest ning avaldab kurbust *Agricola* enneaegse surma üle (liikused kuuldused, et *Agricola*, kes suri a. 93, mürgitati Domitianuse käsul). Domitianuse režiimi iseloomustatakse süngelt: "Nagu meie esivanemad olid selle tunnistajaks, missuguste piirideni võib ulatuda vabadus, nii nägime meie orjuse viimast astet." Aristokraat Tacitus vihkab despotismi, kuid suhtub skeptiliselt vabariigi vabadusse ja taunib otstarbetut opositsiooni, "auahnet surma ilma kasuta riigile."

Monograafias "Germania" annab autor kirjelduse maast, mida ta ise on näinud. Roomlast üllatavad kliima karmus, tohutu ja tundmatu ookeani lähedus, tihedad metsad ja läbi-pääsmatud sood. Kirjeldatakse germaani hõimude ühiskondliku elu, tavasid, sõjaväelist korraldust, kohut, usku jm. Autor ei idealiseeri germaanlasi, kuid osutab sellele, et barbaarsetel germaanlastel puuduvad need hukatuslikud pahed - luksus, müüdavus, ahnus, kõlvatus, orjus, mille all kannatab Rooma. On märkimisväärne, et puhtkirjeldava teose jaoks valis autor "uue stiili" selle antiteeside, teritatud sententside ja pateetikaga. - Märgitagu veel, et Tacitus esmakordselt mainib germaanlaste naabruses asuvat hõimu või hõimurühma "Aestii" (arvatavasti mõni balti hõim). Selle nime kandsid keskaja ajalookirjutajad üle nüüdse Eesti ala asustavale rahvale.

Eriti suurt huvi pakuvad Tacituse peateosed, kaks aja-

loolaast tööd, mis hõlmavad ajajärku Augustuse surmast (14) Domitianuse surmani (96) ja moodustasid kogusummas 30 raamatut. Varem valminud "Ajalugu" ("Historiae", säilinud 4 esimest raamatut) on pühendatud autori kaasajale ja algab 69. aastaga, kuna sündmusi 14. kuni 68. aastani käsitlevad hiljem koostatud "Annaalid" ("Annales", täpne pealkiri "Alates jumaliku Augustuse surmast", "Ab excessu divi Augusti", säilinud raamatud 1-4 ja 11-16).

Nendes töödes kerkib autor lugeja ette sügava mõtlejana ja omapäraselt andeka sõnameistrina, kes, nagu ta ise ütleb, on seadnud endale eesmärgiks kirjutada ajalugu "vihata ja eelistuseta" ("sine ira et studio"), s.o. erapooletult. F. Engels on teda iseloomustanud kui vanarooma patriitsliku elulaadi ja mõtteviisi esindajat. Tacitus näeb keisririigi eitavaid külgi, kuid peab printsipaati siiski paratamatuseks. Aastatega muutub ta maailmavaade üha pessimistlikumaks. Viha despotismi vastu koos väljapääsmatu olukorra tunnetamise ja tulevase katastroofi eelaimusega toovad traagilisuse hõngu ta käsitusse. Dramaatilises jutustus loob Tacitus rea vapustavaid despotismi määratsemise ja ühiskonna laostumise pilte. Tacitus on suurim kirjandusliku portree meister antiikaja historiograafias; erilise reljeefsusega kujutab ta Tiberiust ja Nerot. Mõnikord kasutab ta vastandamise võtet; näiteks on umbusklikule, salalikule, silmakirjalikule pika vihaga Tiberiusele vastandatud aus ja avameelne Germanicus, verejanulistele keisrinadele - Germanicuse naine, julge ja ustav Agrippina (Vannem) jne. Kuid positiivseid kangelasi on Tacitusel üldiselt vähe. Traagilisele toonile vastab ka range, kokkusurutud, kuid tähendusrikas stiil, milles paljugi jääb lõpuni ütlemata, kuid on arusaadav sisusse süvenenud lugejale.

Antiikajal ei mõistetud ega hinnatud Tacitust küllaldaselt. Tunnustuse ja väärilise hinnangu andis talle uusaeg. Ta tööd on pakkunud ainet arvukaile tragöödiatele ja mõjutanud Euroopa poliitilise mõtte arengut. Revolutsiooniline kodanlus nägi Tacituses õigusega absolutismi pahede paljastajat.

3. Hilisem rooma kirjandus.

Alates II sajandist saavad rooma kirjanduses üha selgemini nähtavaks languse tunnused. See nähtus kirjanduses on lahutamatult seotud Rooma orjandusliku keisririigi üldise allakäiguga. Rooma ühiskonna väime kriis järgneb otseselt majanduslikule ja isegi ennetab poliitilise kriisi.

Orjanduslik tootmisviis hakkas järk-järgult kaduma. Orjatöö muutus põllumajanduses mittetootlikuks, seetõttu levis kolonaat, s.o. väikeste maatükkide rendile andmine vabadele kodanikele; need väikerentnikud, koloonid, kes satustid hiljem sõltuvusse mõisaomanikest, olid keskaja pärisorjade eelkäijaks. Teravnesid vastuolud väheste suurmaomanike ja laostunud kehvikkonna masside - koloonide ja orjade vahel.

Alates keiser Hadrianuse ajast (117-138) hakkas Itaalia kaotama juhtivat kohta majanduse ja kultuuri alal, tõusis aga provintside osatähtsus. Keisririigi idaosas võib märgata elavnemist kultuuri alal, mis avaldus II sajandi "kreeka renessansis". Nagu kreeka II sajandi kirjanduses, nii arenes Roomaski arhaism, kummardamine mineviku ees. Arvukad kirjanikud loovad vähe originaalseid teoseid, selle asemel koostatakse kogumikke väljavõtetega mõõdunud aegadel ilmunud teostest jm.

Rooma kirjanduse üldise languse tagapõhjal paistab silma II sajandi andekamaid kirjanikke Apuleius (u. 124 - u. 180). Lucius Apuleius sündis jõukas perekonnas Madaura linnas Põhja-Aafrikas, sai retoorilise hariduse Kartaagos, õppis Ateenas filosoofiat, võttis ette mitmeid matku, viibis Roomas, Aleksandrias ja mujal. Ta valdas niihästi kreeka kui ladina keelt ja kirjutas mõlemas keeles. Viibimine Roomas, kus ta toimis advokaadina, andis talle võimaluse viimistleda oma ladina keele stiili. Seal liitus ta ka moodsa arhaistliku suunaga. Pöördunud tagasi Aafrikasse, oli Apuleius seal tegev ränds sofistina. Ta abiellus ühe oma õpingu-

kaaslase emaga, rikka lesega, kuid viimase sugulased südistasid teda tegelemises maagiaga, mille abil ta olevat lese ära nõidunud. Oma kaitsekõnes, mille ta hiljem avaldas (pealkirjaga "Apoloogia"), pilkab Apuleius õelalt ja teravmeelselt vastaste nõmedust. Protsess lõppes Apuleiuse õigeksmõistmisega. Hiljem elas ta Kartaagos, oli seal tuntud kõnemees ja valiti provintsi ülempreestri kohale.

Apuleiuse kirjanduslik looming oli väga mitmekesine, sellesse kuulus kõnesid, filosoofia- ja loodusteadusalaseid tõid, luuletusi. Ent laiemalt tuntuks sai ta suur romaan "Metamorfoosid" (teise pealkirjaga "Kuldne eesel"). Selles jutustatakse noore kreeklase Luciuse (kreeka k. Lukios) seiklustest. Sattunud Tessaaliasse, peatub ta majas, mille perenaine osutub nõiaks. Soovides tundma õppida maagia salapärast sfääri, tahab ta ühel õhtul perenaise eeskujul muunduda linnuks, kuid maja ümmardaja, kellega tal oli tekkinud armastussuhe, muundas ta eksikombel eesliks. Samal ööl viisid rõõvlid minema õnnetu Luciuse, kellel oli küll eesli välimus, kuid inimese mõistus ja tunded, ja algas elu täis vintsutusi, kannatusi ning seiklusi. Lucius teab, et ta võib jälle saada inimeseks, kui ta saab roose, kuid möödus terve aasta, enne kui jumalatar Isise abil tal see õnnestus. Tänuolik noormees pühendas enda nõud kogu eluks Isise teenimisele.

"Kuldne eesel" kujutab endast mingi kreeka teose tõõtlust, mis on lühendatud kujul tuntud Lukianosele omistatava novellina "Lukios ehk Eesel". Apuleiuse romaani on põimitud kümme kond mitmesugust novelli. Huvitavaim nendest on kuulus muinasjutt Amorist ja Psychest, mida jutustab vanaeit rõõvliste salaurkas. Folkloorne sõžee on Apuleiusel antud kirjanduslikus vormis. Kuningal ja kuningannal oli kolm tütart, kellest noorim paistis silma haruldase iluga ja sattus seetõttu kadedade jumalatar Venuse viha alla. Ta pidi abielluma mingi koletisega, sattus toredasse lossi, kus ta nähtamatu mees, kes oli keelanud valges ennast vaadata, käis teda õõsiti külastamas. Ödede salakavalat nõuannet järgides valgustas ta ühel ööl abikaasa nägu; ta meheks

osutus kaunis armastusjumal, Venuse poeg Amor, kes näid vihasena ja kurvana lahkus Psychest. Viimane pidi kaua rändama ja kannatusi taluma, kuni ta viimaks oma mehe jälle leidis. Salakavaluse, ustavuse ja omakasupõhdmatu armastuse teema, mis esineb mitme rahva muinasjuttudes, on Apuleiusel käsitletud allegooriliselt. Inimese hing ("psyche" tähendab kreeka k. hinge) astub uudishimu sunnil keelust üle ja peab heastama oma süd kannatuste ja kestvate rännakute hinnaga. Idee hinge kõlbelisest "puhastusest" kannatuse kaudu ilmus selle muinasjutu sõžeesse uusajal ja on võõras Apuleiuse kontseptsioonile.

Apuleius kujutab oma romaanis õhtlasi Rooma riigi provintside olustikku, "väikeste inimeste" ja orjade rasket elu, kohalike võimude ja rikaste omavoli. Õlevad teemad vahelduvad romaanis satiiriliste olukirjeldustega.

Apuleius sai kiiresti kuulsaks, ta "Kuldne eesel" oli hästi tuntud keskajal ja on loetav nüüdisajalgi; mõned novellid võttis Boccaccio üle oma "Dekameroni". Ent suurima menu osaliseks sai muinasjutt Amorist ja Psychest, mis andis ainet kirjanikele ja silmapaistvatele kujutava kunsti meistreile.

Kirjandus III-V sajandil. Kauakestnud kriis III sajandil, sõdurkeisrite võimutsemise perioodil, tõi endaga kaasa ladinakeelse ilukirjanduse laostumise. Keiser Diocletianuse ajal (284-305) algas dominaadi rajamisega Rooma keisririigi jagunemine Ida- ja Lääne-Rooma riigiks. Rooma muutus järk-järgult provintsilinnaks, mis võis uhke olla vaid oma suurele minevikule. Keiser Constantinus viis riigi keskuse üle Byzantioni, mis nimetati õmber Konstantinoopoliks (a. 330). Laialdaselt levis ristiusk, mis peatselt muutus ametlikuks riigiusundiks. Ka kirjanduse arengus hakkas juhtiv koht kuuluma kristlikule kirjandusele. Kuid vana kirjanduse traditsioonid polnud veel hääbunud ja aeg-ajalt ilmus autoreid, kes püüdsid neid jätkata. Kõnemehe ja luuletaja Symmachuse (u. 345 - u. 402) ringis viljeldi vanu rooma luule žanre, uuriti ja kommenteeriti vanaaja autoreid.

IV sajandi silmapaistvaim luuletaja, Galliast pärit Decimus Magnus Ausonius (u. 310-395), kes oli tegev kõrgeis riigiameteis, ülistas arvukais teostes teda soosivaid keisreid; huvi pakub ta eepiline luuletus "Mosella", milles ta vaimustatult kirjeldab oma reisi Reinil ja Moselil ja nende jõgede looduslikku ilu. Kuid üksikud õnnestunud teosed ei suuda varjata langusaja rooma kirjanduse sisutust. Selle aja ajaloolastest väärib mainimist Ammianus Marcellinus (u. 330-400), kes oma "Tegudes" ("Res gestae") käsitles Rooma ajalugu alates sellest aastast (96), millega Tacitus oli oma "Ajaloo" lõpetanud. Meieni on jõudnud teose teine pool, kus autor kõneleb kaasaja sündmustest.

A. 455 rüüstasid barbarid Roomat ja a. 476 kõrvaldati viimane keiser troonilt. Lääne-Rooma keisririik lakkas olemast. Seda aastat võib tinglikult pidada ka antiikkirjanduse lõpuks.

* * *

Rooma kirjandus on etendanud suurt osa uusaja kultuuri ja kunsti arengus. Renessansiajastul ja XVI-XVII sajandil pühendasid kirjanikud rooma kirjandusele palju suuremat tähelepanu kui kreeka kirjandusele. Euroopa klassitsism inustus rooma eepostest ja rooma draamast. Horatiuse "Luulekunst" oli klassitsismi teoreetikuile esteetiliste normide koguks. XVIII sajandil tekkis taas huvi kreeka kirjanduse vastu, kuna rooma kirjandus taandus teisele kohale; XIX sajandil teda alahinnati. Huvi rooma kirjanduse vastu puhkes uuesti XX sajandil, mil süvenesid ja täiustusid kirjandus-teesdusliku analüüsi meetodid.

S i s u k o r d

Eessõna	3
Sissejuhatus	4
ROOMA KIRJANDUS VABARIIGI AJASTUL.	8
1. Kirjanduseelne periood	8
2. Varane rooma kirjandus	12
Rooma õhiskond ja kultuur III sajandil ja	
II sajandi 1. poolel	12
Esimesed luuletajad	13
Rooma teater	15
Plautus	18
Ennius	23
Terentius	25
3. Kodusõdade ajajärgu kirjandus	29
Rooma õhiskond ja kultuur vabariigi viima-	
sel sajandil	29
Kirjandus II ja I sajandi vahetusel e.m.a.	31
Cicero	33
Caesar	38
Sallustius	40
Lucretius	41
Catullus	44
ROOMA KIRJANDUS KEISRIRIIGI AJASTUL	48
1. Augustuse aeg	48
Rooma õhiskond ja kultuur Augustuse ajal.	48
Vergilius	50
Horatius	60
Rooma eleegia	72
Tibullus	74
Propertius	76
Ovidius	79
Livius	89

2. Kirjandus I sajandil ja II sajandi algul m.a.j.	92
Rooma õhiskond ja kultuur I sajandil	92
Seneca	94
Lucretius	98
Petronius	100
Phaedrus	103
Martialis	104
Juvenalis	106
Plinius Noorem	108
Tacitus	109
3. Hilisem rooma kirjandus	112
Apuleius	112
Kirjandus III-V sajandil	114

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ
РИМСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

На эстонском языке

Составил Р. Клейс

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Мликсоли, 18

Vastutav toimetaja L. Gross

Korrektor V. Kalja

TRC rotaprint 1971. Faljundamisele antud 6. V 1971.
Trükipoognaid 7,38. Tingtrükipoognaid 6,86. Arvestus-
poognaid 5,9. Trükiarv 1000. Paber 30 x 42. 1/4.

МБ 05145. Tell. nr. 403.

Hind 30 kop.